

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

HETEDIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1897.

TARTALOM.

	Lap
Az első magyar irodalomtörténetíró. (III. közl.) <i>Dr. Badics Ferencz</i>	257
Krónikáink és a nemzeti hagyomány. <i>Thury József</i>	275
Molière <i>L'Avare</i> -jának első magyarosítói. <i>Bayer József</i>	297
Fazekas Mihály. (Befejező közl.) <i>Tóth Rezső</i>	312

Adattár :

Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek szövege. (Bef. közl.) <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	329
Adatok Listi László életéhez. (I. közl.) <i>Dr. Komáromy András</i>	335
Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. (V. közl.) <i>Lévay József</i>	345
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (IX. közl.) <i>Dr. Récsy Viktor</i>	353
Jászai Pál naplója. (Befejező közl.) <i>Czékus László</i>	362
Ad vocem.	368
Codexeink forrásai IV.	372

Ismertetések, bírálatok :

Szamota István. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. <i>Dézsi L.</i>	379
--	-----

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	382
--	-----

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása : *Halas*.

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRŐ.

— Pápay Sámuel élete és irodalmi működése. —

(Harmadik közlemény.)

Még nagyobb jelentőségű is a maga nemében első volt Pápay második is egyszersmind főmunkája: *A Magyar Literatura Esmérete* (1808), melynek közrebocsátására az előbbinek sikere indította.

Kiadója is régi jó barátja, Takáts József, gondoskodott arról is, hogy a figyelmet jó előre felhívja rá, előbb a *Hazai Tudósításokban*,¹ utóbb a *Magyar Kurirban*² közöltetvén a nagyérdemű szerzőnek »különös figyelmetességre méltó« munkájáról magasztaló ismertetésekkel. Ez a túlságos jóakarát azonban többet ártott, mint használt; nemcsak az érdeklődést keltette fel iránta, hanem ellenfeleit is felingerelte azzal a hírleléssel, hogy e munka majd érdeme szerint fog elbánni a nyelvtudományban önkénykedő Révaival és garázda tanítványaival.

Senki sem várta nehezebben, »nyugtalanabbul« a munka megjelenését, mint Kazinczy, kinek — Pápay leveléből — már volt tudomása annak készültéről is első munkája után »sokat várt tőle«³; másrészt mivel Dessewffy József felszólítására éppen ekkor kezdett bele »íróknak való grammatikájá«-ba a »Révai útmutatásai után«.⁴ Előbb Kis Jánosnak,⁵ majd Dessewffy Józsefnek ír róla, az utóbbinak ekkép: »Pápay Sámuel, ki oly derék munkát teve

¹ 1808. ápr. 9-én a 29. sz. és Toldalékában.

² 1808. máj. 13-án a 39. számban.

³ »Pápay Sámuelnek Kultsár által nem régiben elhíresztelt munkáját nyugtalanul várom, mert ő tőle sokat várok.« Kaz. lev. Kis Jánoshoz 1808. ápr. 25. — Kezy Lev. V. k.

⁴ Kazinczy lev. Prónay Sándorhoz 1808. febr. 26. Kezy Lev. V. k.

⁵ L. feljebb 3. jegyz.

a tisztbéli írás módjában, a *Hazai Tudósítások* szerint igen derék philologiai munkát adott ki most. Már írtam eránta Pestre. Nyugtalanul várom, mert jót reménylek. Addig félrelöktem Grammatikámat, s elő sem veszem, míg ezt nem látom meg. Akármint esett ki a munka, az igen szép kezdet még jobbakra, melyek minden kétség nélkül következni fognak«. ¹ Kis — május végeig — még nem ért rá elolvasni s így nem is ítélhet róla, Dessewffy azonban jún. 8-iki levelében azt írja neki, hogy éppen olvassa Pápay könyvét, — »kár miatta félrelökni a Grammatikát«. ² Annyiban Kazinczy is csalódott benne, hogy »Révai botlásait« nem azzal a »tisztelettel mutatta ki«, mint ő Pápaynak elkésve tanácsolta; ³ hogy a »garázda« Vig Lászlót keményen meglecczkézteti, hagyján, csak Verseglyt ne becsülne oly magasra; de azért sok tekintetben igen jó hasznát tudta venni, s midőn Horvát István igazságtalan szigorúsággal bánt vele, kifogásai mellett is szívesen védelmébe vette eltagadhatatlan érdemeiért.

Pápay — 484 lapnyi testes kötetet tevő — munkája bevezetésében hazafias hévvel fejtegeti, hogy »a literatúra segíti az emberi s nemzeti boldogulásnak legigazabban való elérését« s hogy ennél fogva kötelességünk a nemzeti nyelv ügyét előmozdítani; majd sorba czáfolgatván azokat az ellenvetéseket, melyeket némelyek még most is támasztanak ellene, a literatúra fogalmát vizsgálja tágabb és szorosabb értelemben, de nem elég szabatosan (a mire Horvát bírálata kapcsán még visszatérek) s végül úgy határozza meg, hogy »az oly tudomány, mely a magyar nyelvnek s írástudásnak mind természeti, mind történeti állapotját, az írásbéli előadás minden nemeire való alkalmaztatással adja elő«. (31. lap.) Ehhez képest három részre osztja a munkát: az I-ben a nyelvtudomány és stilisztika, a II-ban a szorosan vett irodalomtörténet, s a III-ikban (mely nem készült el) a retorika és poetika foglaltatik. Pápay tehát mindazt bevonja munkájába, a mi csak

¹ 1808. ápr. 30-iki levelében. Kczy Lev. V. k.

² Dessewffy lev. 1808. jún. 8-ról. U. o

³ Kazinczy Pápayhoz 1808. jan. 5-én írt első levelében ennek készülő nagy munkájáról szólva, többek közt így ír: »Én Révait igen nagyok, utolérhetetlennek tartom, de nem tartom hibátlannak; azonban (felsorolt érdemei miatt) azt kívánhatja tőlünk, hogy botlásai tisztelettel mutattassanak ki, nem oly paczkázásokkal, mint Versegly bánt vele, kinek megbocsáthatatlan vétke az, hogy Révai ellen úgy mert fellépni, mint hozzá-hasonló.« Pápay feleletét (1808. máj. 8.) l. alább. Mindkettő Kczy Lev. V. k.

a magyar nyelv és irodalom körébe tartozik. Könyvét ugyanis első sorban az ifjúságnak szánta, célja tehát a gyakorlati tanítás, mint ezt több helyt s a III. részre vonatkozólag külön is megmondja: »úgy megyünk által a gyakorló részre, a hol a szép előadás tulajdonságainak s példáinak esmértetése által magunkat jóízlésű írókká s ékesen-szólókká fogjuk formálni«. (32. lap.)

Az első rész nem szorosan vett nyelvtan, hanem az egész akkori magyar nyelvtudomány összefoglalása. Pápay ismeri nemcsak a hazai, hanem a latin s német nyelven megjelent külföldi nyelvtudományi irodalomnak Quintiliántól Adelungig s Otrokocsitól Révaiig mondhatni minden fontosabb termékét. Vizsgálataiban nem önálló kutató, de munkája több mint egyszerű compilatio; válogat, vitat, az ellentétes felfogások közt igyekszik középúton haladni s önálló ítéletet alkotni, de inkább hajlik ahhoz az irányhoz, melynek nálunk Verseyhy volt a legkiválóbb képviselője, s azt és a maga álláspontját nagy készüllettel védelmezi is, de éppen ez vált kárára — ellenfelei szemében.

A könyv tartalmát s egész irányát el lehetne mondani a fejezetczímek felsorolásával; a magyar nyelv eredetéről és rokonságáról szóló első szakaszban pl. kijelölvén a rokonság keresésében követendő szempontokat, — úgy találja, hogy:

29. §. Nyelvünknek a napnyugoti nyelvekkel semmi rokonsága sincsen.

30. §. Inkább hasonlít az a zsidó és más napkeleti nyelvekhez.

31. §. A finn és lapp nyelvekkel még jobban megegyez.

32. §. Ámbár vagynak nehézségeink a zsidó és finn nyelvek rokonságának elfogadásában.

33. §. De azon rokonság mégis igen hihető.

A második szakaszban »a magyar nyelvnek természeti alkotásáról« szólva, Quintilián és Adelung nyomán a nyelvtudomány vezérelveit így határozza meg: »A nyelvnek alkotója és fő ítélőbírája a nemzet felsőbb rendű tagjainak közönségesen megegyező nyelvszokása, a melyet ismét az analogiának, etymológiának és eufoniának segedelme által, a jó írók munkáiból legtisztábban kitanúlhatunk.« (103. lap.) E szerint tehát az írók nem alkotói a nyelvnek, nem állíthatnak fel új analogiákat, nem ronthatják el megszokott etymológiánkat s nem is erőltethetnek ránk önkényes szabályokat, mert ezeket a minden időkori nyelvszokás állapítja

meg, ennek helyes szabályait pedig a mostani s nem a régi írók munkáiból kell kitanúlni.

Ezek az elvek választják el Pápayt egyfelől Révaitól, ki a szokást vak vezetőnek tartva, a régi nyelvmélekek alapján s az etymologia vezérlése mellett írta meg nyelvtanát, másfelől Kazinczytól, ki az írónak teljes szabadságot követelve azt vitatta, hogy ne csak kövesse, hanem vezesse a nyelvszokást; viszont a Debreczeni Grammatika és Verseghy álláspontjának elfogadásával s szabatos kifejtésével az akkori írók¹ és közönség legnagyobb részének szószólója lett.

Legszembeszökőbb ez a pártállás a helyesírás kérdésében. Pápay ugyanis a főttebbi elvből kifolyólag főtörvényül az élőbeszéd követését teszi, midőn így szól: »Irkunk magyarul deák betűkkel a bevett mód szerint úgy, a mint a közönséges nyelvszokásbéli jó szőejtés esik, tekintetbe vévén a szóknak észrevehető formálatját és az íróknak közönségesebb írásmódját is.« (133. lp.) Így ír tehát: *karđya, adgya, kınya, bottya, talályuk, Pestem, házbam*, s általában a magánhangzók végső ellágyulására nézve Verseghy *Proludiumát* követi; de tért juttat az etymológiának, így: *imádság, adsz, hozta* s a *d* végű szókban: *váđgya, szedgye*, és az írói szokásnak, mely szerint: *elmegy, vármegye* összeírandók, *hamis-lelkűség* pedig, mivel hosszú szó, kötőjellel választandó el; a meghonosodott idegen szókat is magyarosan kell írunk: *József, pásztor, muzsika* stb. A helyesírást tárgyalva, élesen kikel Révai és tanítványainak önkényes eljárása ellen. »Szörnyű elvetemedés«-nek mondja az olyan állítást, hogy a magyar *j*-vel ejti, a mint ők írják, ezeket: *kardja, adja, botja, kınja* stb., holott ebben sem a régiség, sem az etymologia nem támogatja őket; a rossz írással megrontják a helyes kiejtést, s ezzel nyelvünket. Tiltakozik tehát az etymologizáló diktátorság ellen, mert »a nyelv meg nem szenvedheti az egyedül uralkodót, hanem az egész nemzetnek köz akaratjától függ.« (145. lp.)

A nyelvtani részlet-kérdésekben eclectikusan jár el: a ragozást és szóképzést leginkább Révai szerint tanítja, az ik-es ragozás védelmével is nyíltan ellentmond Verseghynek, ki azt *Tiszta Magyarságában* alaptalanul nevezte tótosnak; másrészt a szó-

¹ A jelen század első tizedeiben a nyelvszokás útmutatása s az általános kiejtés szerint írnak többek közt: Virág Ben., Kisfaludy Sándor, Berzsenyi D., Vitkovics M., Fáy András stb.

gyökerekről s az új szók alkotásáról írottakban a Debreczeni Grammatika után indul; ugyanezt követi (Révaival és Verseggyel ellentétben) a hat főnévi casus megállapításában s az -ódi-féle szenvedő-alak (*kifizetődik*) elfogadásában. A participiumokról szólva egyrészt nem veszi észre, hogy a *láthatár, védírás*-féle szabálytalan rövidítéseket (170. lp.) a múlt évtizedi nyelvújítás hozta divatba s így nem szolgálhatnak analogiául; másrészt igen szemes a magyar nyelv néhány finomságának megfigyelésében, s egy-párszor megint élesen kikel Révaiék erőszakos nyelvrontása ellen. Így a participium múlt idejének magyaros használatát (*jártomban-keltemben, Isten adta nap* stb.) fejtegetve kimutatja, hogy a *viselt kalap, lopott jószág, vertt réz* stb. a nyelvszokás szentesítette helyes alakok, nem pedig a *viseltetett, lopatott, veretett*. (224. lp.) A méltóság-, hivatal-, mesterségneveket a vezetékneveknek eléje, a keresztnemeknek utána teszszük: *szolgabíró Vasvári, gyenerál Nádasdy, de Mátyás király, Pál mester*; az *úr, uram, asszonyom* is mindig utána áll a neveknek (229. lp.) Az *Észrevételek*ben csak érintette, de itt Révaiékat élesen czáfolgatva, bővebben kifejti a birtokrag helytelen használatát. »Némely újabb nyelvtudósaink, a kik körmök szakadtáig rajta vannak, hogy nemzetünket úgy beszéltesék, a mint ők a regulát kiszabták, nem pedig úgy a mint a nyelv járása közönségesen megszokta, most már arra is rá akarnak venni bennünket«, hogy így beszéljünk: *a magyarok istenek, a nemesek fegyverek, a vármegyék dolgok, a szomszédok ökrök*, holott ez annyit tenne: *Hungari sunt dii, nobiles sunt arma, comitatus sunt res, vicini sunt boves*. »Ez a szemfényvesztő törvény« annyira lábra kapott, hogy némelyek már nem is mernek máskép írni, mint így: *a régi írók fordításokban*, holott ép nyelvérzékök így mondatja velük helyesen: *a régi írók fordításában, a magyarok istene, vármegyék dolga* stb. — De Horvát István továbbra is oly hevesen védte mestere nyelvtani alakját, hogy némelyek még évtizedek múlva is finomkodtak a Pápaytól jogosan megrótt hibás alakokkal.

A nyelvtudományi rész harmadik szakasza »a magyar nyelv természeti tehetségéről s tökéletességéről« szól; ilyenekül sorolja fel: a nyelvbőséget, a világosságot, a röviden-szólást, a hangbéli kellemetességet és a hathatós erőt, melyeknek mindegyikét külön fejezetben tárgyalja, — önérzetes büszkeséggel, mikor nyelvünk

szépségeire mutathat, de őszintén akkor is, mikor hiányairól kell szólnia. A mit nyelvünk eredeti sajátosságairól, a képes és népies kifejezések használatáról mond, az akkor nemcsak figyelemreméltó, hanem sok tekintetben új volt. A nyelvbővítésre vonatkozólag kivonatossan s másrészt új példákkal bővítve, ugyanazt foglalja össze, a mit az *Észrevételek*ben már kifejtett. A nyelvújításban Horatius útmutatását és Kis János tanácsát követi, ki azt tanítja, hogy »igaz magyar szavaink helyett ugyan idegenekhez ne folyamodjunk s magunkat szükségtelenül más tollával ne czifrázzuk; de a megszokott idegen származású szavainkat ne csak szerfelett való félénkséggel ne kerüljük, hanem a szokatlanabbakat is, valamikor rájuk szorulunk, bizvást felvegyük.« (280. lap.)

Látni való, hogy Pápay munkájának ím ez első része nem marad szorosán a nyelvtan körében, hanem a nyelvtörténet és stilsztika anyagát is belevonja; nem eredeti kutató, nincs önálló rendszere, sőt bizvást mondhatjuk, philologiai tudománya sincs annyi, mint Révainak és Verseghynek vagy Horvát Istvánnak; de ismeri a nyelvtudományi irodalmat, s meggyőződése, ízlése szerint válogatva az anyagban, önálló szerkesztésben olyan kézikönyvet akar adni, mely hasznos útmutató legyen azok részére, kik a tudományos nagy munkákban eltévednének. Kár, hogy e célhoz képest nem marad elég tárgyilagos, hanem az ellenfélnek tartott Révai és heves tanítványa Horvát István ellen — bár nevöket nem említve — többször oly éles gúnynyal tör ki, hogy ezzel szerényebb törekvései ellen egyenesen kihívta a kiméletlen bírálatot, mint alább látni fogjuk.

Nézzük előbb a munka II-ik részét, mely »*A magyar literatúrának régi s mostani állapotjáról*« cím alatt a tulajdonképeni irodalomtörténetet foglalja magában. Ez a 300 lapra terjedő I. résznek csak felényire terjed s szintén három szakaszra oszlik; az elsőben a magyar nyelv és írástudás történetét beszéli el, a 2-ikban annak terjedtségét, a 3-ikban azt fejtegeti, hogy miképen lehet azt még jobban előmozdítani.

Az irodalomtörténetet két nevezetes időpont szerint tagolva, három »időkerület«-re osztja: az I. a Pannonia megszállásától fogva a reformációig vagyis 1530. tájáig, a II. innét II. József uralkodásáig, a III-ik innét a szerző koráig terjed.

A §§-ok címzeinek felsorolásával, mint az I. részben, itt is el lehetne mondani az egésznek nemcsak tartalmát, hanem szellemét is.

Miután a nyelv eredetével összefüggő kérdéseket már amott tárgyalta, most nyelvünk külső történetét beszéli el; nemzeti büszkeséggel jegyzi fel, hogy őseink nem olvadtak bele más népbe, hanem szűzen megtartották ázsiai nyelvöket, s megőrizték jeles tulajdonaikat: a nemes rátartósságot, a politikai eszélyességet s a vitézséget, melynek egyes tényeit versekbe foglalva énekelték. Ismertetvén a hún-székely írás irodalmát, a Debreczeni Grammatikával együtt ő is gyanúsna tartja, hogy a betűk nem keleti, hanem latin módra vannak benne elhelyezve, bár megengedi, hogy »valami hieroglif formájú jegyek metszésével éltek«. (344. lp.) Vázolja a kereszténység felvételének hatását s a magyar nyelv széles körű használatát az Árpádok alatt, és ismerteti a legrégebb nyelvemlékeket: a *Halotti beszédet*, a *Margit-legendát*, N. Lajos *eskümintáját*, a *Pannonia megvétele*t, majd a következő századokból a *Báthori bibliáját*, néhány szentnek életét s némely kisebb darabot (kisebb-nagyobb mutatóványokkal,) szóval a mi nevezetesebb régiséget Pray, Révai, Sándor István, Schwartner és mások az ő koráig közzétettek. Kiegészíti ezen ismertetést a Zsigmond- és Mátyás-korabeli művelődési állapotok rajzával, — »nagy dicsőségünkre« jegyezvén föl azt is, hogy Gentilis 1309-ben Pozsonyból kelt levele rongypapírra van írva, a mit addig csak Olaszországban használtak, s hogy a Mátyás-idejébeli »lóggos kocsi« (melyről Heltaitól kezdve annyit írtak), egyenesen magyar találmány.

Mindezekben — bár vázlatosan, hézagosan, — már megvan a rendszeres magyar irodalomtörténetnek legalább a kerete. Még jelentékenyebb a 2-ik és 3-ik »időkerület« tárgyalása, melyekben a határjelölő nagy reformáció és II. József uralkodásának irodalmi hatását abban az időben szokatlanul tárgyilagos igazságszeretettel méltatja.

A magyar ifjak külföldi iskolázása kapcsán elmondja a reformáció gyors elterjedését s a jezsuiták behozatalát. »Ezen időben — úgymond — tüzes vetekedések gyulladván a vallás dolgában, szintoly buzgó törekedések támadtak a tudományok üzésében,« melyeket aztán sorba vesz; részletesebben szól Erdősi-Sylvester Jánosról, Telegdi Miklósról, Tinódiról, Komjáthiról, Pestiről, a XVII. században Pázmányról, s főkép Szenczi Molnárról, Zrinyiről s még inkább Gyöngyösiről, de különben felsorolja a két századnak csaknem minden íróját, bármilyen tárgyú munkát írtak. De nemcsak felsorolja és csoportosítja a neveket és címeket, hanem

— s éppen ebben különbözik elődeitől. — egyeseket már jellemezni, a rokon jelenségeket összefoglalni, s ezek alapján általános szempontokat igyekszik megjelölni. A XVI. századi krónikás verselőkről (Ilosvai, Enyedi, Csanádi, Cserényi stb.) azt mondja: »mostani poétáinkhoz képest csak kintornyálóknak mondathatnak« (373. lp.); Heltai *Krónikájában* »csak az a kár, hogy ő szász létére a magyar nevezeteket igen elforgatta« (379. lp.); Székely István *Chronicája* »jókora könyv, sok régi történeteket előhoz, hanem a római anyaszentegyház ellen, akkori új vallásbéli buzgóságához képest sok mérgét önti mindenütt« (u. o.); Pázmány »többi érdemei között szép és hathatós magyarsággal írt sok munkái által is örök emlékezetet szerzett magának« (381. lp.); sok elismeréssel szól »a nagy emlékezetű magyar literátor« Szenczinek »hathatós magyarságú munkáiról« is (382—3. lp.); Zrinyi »derék versezet-jét« is »emlékezetre méltónak« tartja, de e kor »legjelesebb poétájául« még ő is Gyöngyösit jelöli meg, — »kinek halhatatlan nevet szerettek poétái dicső munkái« (391. lp.); Faludi »igazán talpra esett magyar író«, kinek fordításain »legkisebb idegen íz sem esmerszik« (398. lp.) stb. Közben megjegyzi, hogy Haller *Hármas Historiája* »a közönséges embereknél még ma is becsben tartatik« (384. lp.), a Mária Terézia korában föllendült irodalom termékeit felsorolva s különösen »a kellemetesebb mulattatást tárgyazó« Kereskényi, Mészáros, Mándi, Tordai s kivált Kónyi munkáira czélozva följegyzik, hogy »az alsóbbrendű közönség csak ezen időben kapott szebb olvasókönyveket, — azelőtt csak egy-két régi krónikákban s a Stilfrid, Kádár és egyéb efféle nyomorúlt vakarékokban állott annak egész olvasása«. (401. lp.)

Látnivaló, hogy ezek a nagyobbára csak mellékesen odavetett megjegyzések inkább a szerzőnek (és korának) kiképzetlen ízlését bizonyítják, mintsem igazi jellemzések; de már az irodalmi kritika kezdetét jelölik s ennyiben mégis figyelemreméltók. E mellett nem kerülik el Pápay figyelmét a méretes verselésben tett XVI. századi kísérletek, a mívelés által gyarapodott, de egyszersmind megváltozott szóejtés és írásmód, az eldeákosodó nyelvszokás, melyekről szintén közöl néhány adatot. Azonban bármily nagy lendületet vett e korszakban irodalmunk: »nem igen talál igaz okot azt állítani, mintha nyelvünk már a XVII. században arany idejét érte volna« (388. lp.); mívelődésünk kezdetét *nyelvünk ser-*

dülőkorának, ezt pedig *ifjúkorának* nevezi, hogy aztán a saját korát nevezhesse a *férfikorának*.

Pápay munkája már eddig is előnyösen különbözik az elődök munkáitól, hogy nemcsak adathalmazt nyújt, hanem *elbeszéli* irodalmunk fejlődését, bár ez inkább csak a külső jelenségekre vonatkozik. Ez az elbeszélés annál élénkebbé, annál pragmatikusabbá válik, mennél jobban közeledik a saját korához, a midőn a közállapotokat, az irodalmi törekvéseket maga is látta, hatásukat közvetlenül érezte. Erről a 3-ik *időkerületben* szól. A Mária Terézia alatti felbuzdulás történetét már előbb elmondván, az új korszakot II. József korának jellemzésével kezdi. Elismeri, hogy a felvilágosodás, a gondolat és írás szabadsága nagyban előmozdították a közmíveltség terjedését, majd rámutat az elnémetesedés veszélyeire, melyek végre felrázták a magyart s visszatértették ismét a magyarság útjára, a hazai életmód, nyelv és öltözet becsülésére; és e mozgalom annyira megállította a németesítő törekvéseket, hogy az udvar 1789. decz. 18-án magyar levélben igéri meg a rendeknek az országgyűlés mielőbbi összehívását. (124. §.)

Majd — mint a következő fejezet-czímek mondják — 125. §. »*Kezd felvétetni nemzeti nyelvünk az országos dolgok folytatására*« (az 1791., 1792. és 1805. orsz. t.-cz.); — 126. §. *Magyar ujságírás és egyéb folyómunkák támadnak*« (itt előszámlálja Ráth Mátyástól Kulcsárig valamennyit); — 127. §. »*Tudós társasági készületek tételnek*« (a különböző irodalmi társaságok és ifjusági körök ismertetése); 128. §.: »*Jutalomtételek által is serkentetnek a magyar írók*« (Görög-Kerekestől Festetics Györgyig); 130. §.: »*Nyelvünk közönséges taníttatása által nagyon gyarapodik a magyar filologia* (Vályi, Révai, Gyarmathi, Beregszászi, Versegly stb. munkái), 1791-től kezdve Pesten Vályi András, majd Révai, 1801-től a bécsi Teréziánumban Lammbach Elek, sőt 1806-tól a bécsi egyetemen Márton József tanítja a magyar nyelvet, s irodalmunk ügyére annál biztatóbb kilátásaink vannak (131. §.), mert az udvarnál is tanulják s már a nádor buzdítja a megyéket, hogy a »Tudós Társasági szent intézetnek minél előbbi felállítására nyujtsák igaz hazafiúi segedelmeket«. (131. §.)

Mindezek az adatok pontosságánál, a részletek teljességénél fogva ma is forrásul szolgálhatnak. A legtöbb itt jelenik meg először így összefoglalva a magyar irodalomtörténetben, s első különösen a színészet nyelvterjesztő fontosságának kiemelésében. Rész-

letesebben jellemzi az egyes írók törekvéseit is; egyebek közt kiemeli Kármánt, ki az *Uránia-t*, ezt az »angyali munkát« szerkesztette, Kazinczyt, azt a »tanúlt szép lelket, a kinek főképpen köszönheti a magyar literatúra, hogy igazabb ízléssel kezdette venni gyarapodását«, s Révait, ezt a »buzgó és tudománnyal teljes hazafit, kinek filologiai vizsgálódásai behatottak nyelvünk természeti titkainak szinte a mélyébe, s a midőn poétai szép szüleményei kellemekkel gyönyörködtetnek, akkor filologiai munkái magokat egész a bámulásig csodáltatják« (428. lp.); de nyomban e magasztalások után neheztelve említi, hogy reábizatván az elhunyt Vályi András munkája és tanári széke, »úgy nézte magát mint ország grammatikusát«, s csak nagy érdemei teszik megbocsáthatóvá, hogy »oly sikoltva protestált« az ellen, ki csak egy hajszálnyira távozott tőle, s hogy nemcsak egyes tudósokat, de az országgyűlés jegyzőkönyveit is »hatalmasan leczkézni bátorkodott«.

De eddig irodalmunknak »inkább csak viszontagságait s változásaival folyamatját, s íróinknak esmertetését adta elő«; kiegészítője ennek »A magyar literatúra terjedtségéről« írt szakasz, melyben felsorolja az egyes irodalmi ágakban kezdettől fogva megjelent összes magyar munkákat; kiegészítője annyiban is, hogy itt szintén tesz néhány észrevételt az egyes munkákra; így a korabeli költészetről azt mondja, »hogy az nálunk, ha szinte még érett korra nem jutott is, de már elérte ifjúságát« (Kisfaludy Sándorról, Csokonairól azonban még nem szól!), s »legfőbb óhajta, hogy valamely nagy elme a honi nagy vitézi tettekből egy eredeti felséges eposziát teremtené«; »a nyelvtudományt a tökéletességhez igen közel vitték már újabb filologusaink«, csak az a baj, hogy nincs még köztük megállapodás; Révai nyelvtana »még eddig a leghasznavehetőbb«, csak azt óhajtaná, hogy »keménykedő tónusa« türelmesebb lenne s szoros reguláit a nyelvszokás elvével cserélné föl. (452. lp.)

Az utolsó szakasz: »A magyar literatúra előmozdításáról« írt elmélkedés, szorosan nem tartozik már az irodalomtörténethez, de figyelemreméltók az eszmék s a bátorság, melylyel azok némelyikét akkori viszonyaink közt hirdeti. Akadályokul említi: a létünkért vívott százados küzdelmeket, a soknyelvűséget, Ausztriával szemben alárendelt szerepünket, minélfogva nemcsak közgazdasági s ipari előmenetelünknek, hanem nemzeti művelődésünknek is gátat vetettek, főurainkat pedig magukhoz vonva elnémetesítették. Előmozdításának módjai s eszközei volnának: általános tanulása

és országossá tétele, az iskolák nyelvének magyarrá változtatása, jó könyvek és ujságok írása; ezeknek fogatosabbakká tételére pedig szükséges volna: az országos oltalom, a hazában fénylő fejedelmi udvar, tudós társaságok alapítása, a tudósok megjutalmazása, és kitüntetése, a könyvárusság, olvasóboltok és könyvtárak, végül nemzeti játékszín. — Ezen eszmék némelyikét Pápay előtt már mások is hangoztatták, de teljesebben, szabatosabb rövidséggel senki sem fejtegette; érdekességöket pedig még növeli, hogy a megokolás akkori politikai, társadalmi és irodalmi viszonyainkra is igen jellemző megfigyeléseket tartalmaz.

Pápay munkájának megjelenése tárgyánál, előadásánál, szelleménél fogva egyaránt esemény számba ment akkori irodalmunkban; fontosságát eléggé bizonyítja, hogy évek, sőt évtizedek múlva is foglalkoztatja az íróvilágot, a kritikát.

Legelőször maga nyilatkozik róla,¹ midőn megküldi a munkát Kazinczynak. Sajnálja, hogy Révai botlásait nem említette oly tisztelettel, mint Kazinczy óhajtotta, de már későn jött a tanács; különben is »a nyelv dolgában nem monarchista mint Révai, hanem republikánus«, s meg nem állhatta, hogy heveskedő tanítványát, Vig Lászlót, is meg ne intse; hiszen vétett — úgymond — Verseghy is Révai ellen, de bezzeg vétettek ennek tanítványai nemcsak Verseghy, hanem »egész literatúrai csinosodásunk ellen«. — Kazinczy² megnyugtatta: igen jól cselekvé »hogy Vig Lászlót megcsapkodta«; a többire nézve Verseghy megérdemelte a korbácsoltatást; a tanítványokat nem ismeri, de munkájokat »utálja, undorodik tőle«, mint ezt *Szilveszterének* előszavában is kifejezte. Pápay gondolatai nem mindenben egyeznek az övéivel, de ez nem baj; különben már nagyon jó hasznát vette könyvének, mert éppen tübingai pályamunkáján dolgozván — igen »sokban segítette, vezette.«³

A munkáról nyilvánosan, mindjárt megjelenése után, először a *Magyar Kurir*-ban volt szó.⁴ Nem bírálat még, csak örvendező tudósítás a magyar nyelv újabb haladásáról e munkában, mely a

¹ Pápay levele 1808. máj. 8-ról. Kczy lev. V. k.

² Kczy levele 1808. aug. 11. — Kczy Lev. VI. k.

³ Kazinczy 1808. júl. 2. kelettel küldötte el pályamunkáját, melyet b. Prónay László felszólítására készített. Éppen munka közben olvasván a Lit. Esm. megjelenését, mint Rumynak írja (1808. szept. 5.), — egyszerre két könyvárussnál is megrendelte.

⁴ 1808. máj. 13. 39. sz. 617—21. lp.

hasonlók közt »első helyet érdemel«, s melynél »különbet — a névtelen író — egyet sem olvasott«. — A második, mely ez év őszén németül jelent meg,¹ már részletesen ismerteti keletkezését s az egyes szakaszok tartalmát; itt-ott tesz némi észrevételt a munkára, hogy pl. a nyelvszokás nagyon ingadozó szabály, hogy a XVII. századi irodalomtörténet vázolója részletezőbb lehetne, hogy egy-két régi nyomtatványról s a történelmi tárgyú kiadatlan kéziratokról nem szól, de egyébként sok elismeréssel szól róla s érdeklődve várja a befejező III. részt.

Annál szigorúbb volt azonban Horvát István bírálata, mely Boldogréti Vig László ál-név alatt ugyanekkor jelent meg a *Hazai és külföldi Tudósítások* Toldalékjának három számában.² A Vig László név már nagyon félelmes, sőt gyűlöletes volt akkor irodalmunkban azon szokatlanul éles hangú polemiák miatt, melyeket Révai nyelvészeti rendszerének védelmezése ügyében írt. Elvitathatlan, hogy philologiai s diplomatikai készütség tekintetében alig versenyezhetett vele akkor valaki, s ezt azok is kénytelenek voltak elismerni, a kik túrhetetlennek tartották írói modorát, a kik pedig közelebbről ismerték, mint Szemere Pál, Vitkovics s ajánlásuk, bámulatuk által³ utóbb Kazinczy is, egyénileg is becsülték, szavait tekintélykép idézték, s általában úgy nézték, mint Révai hagyományainak letéteményesét. Előre volt látható, hogy ha ő olvasni fogja Pápay munkáját, a mesterére és reá vonatkozó erősebb kifejezéseket nem fogja szó nélkül hagyni; pedig Pápay semmitől sem irtózott jobban, mint hogy Vig László-féle emberek írjanak róla bírálatot,⁴ bár különben óhajtja, hogy munkája »a tudós recenziók által minden sarkaiból kiforgattassék, új tökéletes sarkalatra úgy építtessék, hogy az övéből ne maradna egyéb annál a hazafiúi szent szándéknak a jelenségénél, melylyel hazáját megdicsőíteni kívánta.«⁵

Schedius, a kit »a haza nevében« felkért a bírálatra, nem

¹ »Ergänzungsblätter zur Allgem. Literatur-Zeitung« (Halle u. Leipzig.) Romy György bírálata. 1808. nov. 22. 139. sz. 1106—1109. Ip.

² 1808. (Sz.-András hava) 38., 39. és 40. sz.

³ L. Vitkovics lev. Kczyhoz 1809. márcz. 7. és Szemere lev. u. ahhoz 1809. márcz. 9. Kczy Lev. VI. k.

⁴ Pápay lev. Kczyhoz. (1808. máj. 8.): »bárcsak Kazinczyk, Schediusok, Virágok lennének recensenseim, sőt megkértem e végett Schediust a *haza nevében*.« Kczy Lev. V. k.

⁵ U. o.

írt róla, Horvát azonban annál alaposabban »kiforgatta sarkaibul«. Fő kifogása, melyet hosszasan fejteget, az, hogy hiányzik belőle »a rendszer vagyis systema és a valóságos tudománynak előadása«. Szemére veti, hogy a philológiát összekeveri a literatúrával, a grammatikát meg a stilisztikával, hogy a literatúra ingadozó definitiójából kitetszőleg voltaképp nem is tudta, hogy mit ír, s ezt észrevévé »egy egészen új tudományt faragott« az utolsó definitióban. Ezek a definitiók (»Magy. Lit. Esm.« 1—2. §. és 15—16. §.) valóban nem elég szabatosak, tágabbak és szűkebbek a kelletinél; de Pápay az ifjúság számára egy kézikönyben össze akarván foglalni mindazt, a mi a nyelv ügyével összefügg, az »új tudomány« definitióját e célhoz alkalmazva formulázta. Mindenesetre rendszeresebb, világosabb és szabatosabb lett volna a tárgyalás, ha a Horvát észrevételei szerint jobban elválasztja a különböző anyagot, s a maga helyén mindegyiket összefüggően és nem szétszórta adja elő. Még erősebben ostromolja Pápay munkáját a tudomány szempontjából, mert akár komai szeretetből és barátságból, akár a nyelvszokáshoz való babonás ragaszkodásból magasztalta azt Takács,¹ (kire Horvátnak különben is volt oka haragudni)² — »mindég igaz fog maradni, hogy e magasztaltatott munka csekély részt nyert a philosophiából és a kritika világosságából«. »Hiú igyekezetnek s dolyfös törekedésnek« mondja Pápay célját, hogy Révai alkotásait szét akarja hányni, holott azokat *meg sem értette*, s fejtegetéseiben »a valóságos tudománynak s bölcselkedésnek csak hajával, nem pedig belsőjével vesződik«. E kemény szavakban már a pártember türelmetlensége szólal meg, de megint el kell ismernünk, hogy a részletekben fölvetett kérdések többje fontosabb mint Pápaynak néhány henye fejezete, s Horvát ajánlata szerint tárgyalásuk sorrendje rendszeresebb lett volna;³ kénytelen azonban

¹ Azt írta róla egyebek közt, hogy »benne nyelvünk eredete s természeti tulajdonsága *philosophusi módon* előhozatik, s hogy benne nyelvünknek régi és mostani állapota *kritikai ítéllettel* lerajzoltatik«.

² Vitkovics, Horvátnak egyik legjobb barátja, ezt írja Kazinczynak (1809 decz. 1-én): »Horvát Pápayba soha sem kötött volna, ha a Takács által előre mindenféle kikürtölt elnyomatása Révainak ötét fel nem ingerlette volna. És ha a Zirczi Prior által Takács arra nem kérte volna az Ország-Bíróját, hogy Horvátot mint patvarkodó Ifjút Házából elküldgye.« Ürményi ugyan pártját fogta Horvátnak s nem bocsátotta el, de ez nem feledhette az »alattomoskodást«. Ez mindenesetre sokban megmagyarázza a Pápay elleni heves kitöréseket.

³ Horvát szerint ezeket s ilyen sorban kellett volna megmagyarázni: »Mi

a bíráló is elismerni, hogy a nyelvszokásról írt fejezetben (36—43 §.) »semmit el nem mulasztott felhordani, a mi némiképen a szokást bírói székre ültetheti«. Tartalmilag természetesen ezt sem helyesli, sőt az elmélet gyenge oldalait, hézagait a logika erős fegyvereivel ostromolja,¹ s végül Pápayt készületlennek mondja oly nagy feladatra, minő egy tudományos nyelvtan megírása.

Pápay philologiai tudománya bizonynyal nem mérhető össze sem Révaiéval és Horvátéval, sem Verseghyéval, (a kinek tudományos érdemeit különben az ellene küzdő kortársak nem tudták vagy legalább tárgyilagosan nem akarták méltatni;) s mégis — mint Vitkovics írja² — »úgy lépett ki mint bíró a Révai és Verseghy közt folyt perben«, s elég szenvedélyesen. Ennek köszönhette a kemény csapásokat, melyekkel egyébiránt Horvát nemcsak őt, hanem a háta mögött álló egész táborát kívánta sújtani.

Sokkal több méltánnyal szól Pápay könyvének második részéről, melyet »figyelemre méltóbb«-nak tart s nagyobb kifogást nem is tud ellene felhozni, mint a »bővség szűkét« s némely hézagot és ezekben Horvátnak teljesen igaza van. Nyelvünk történetének fejtegetése minden bizonynyal inkább ide való, mint a nyelvtani részbe, s mindenesetre bővebb tárgyalást érdemelt volna. A miket a régi okiratokból és törvényekből nyelvünk régi állapotára és divatára, néhány kifejtett XV—XVI. századi nyelvemlékre nézve mond: azok élénken bizonyítják a bírálónak nagy jártasságát a diplomatikában és régi nyelvemlékeinkben; de ezek csak hézagok és hiányok a könyvben s nem hibák; az utóbbi két-három szá-

volt eredetkor a nyelv és milyen tulajdonságú annak minden részecskéje? Milyenképen eredett a szokás, analogia, etymologia, öszvekapcsolás? Mivé lett a nyelv utóbb és mostanában milyen tulajdonságú? Milyennek köll tehát ma lenni a nyelvnek vagyis melyek igazán a magyar nyelvnek természetes rendszabásai!»

¹ A nyelvszokásról igen találó e hasonlata: »Tárgya és feneke ez a nyelvtanításnak, mint pl. a morálnak tárgyai és fenekei az emberi cselekedetek; de valamint a morálban nem a cselekedetek, hanem a józan ész principiuma vagy a revelatio szolgál a művelés zsinórmértékül s nem a cselekedetekből magokból kerestetik a rendszabás: úgy a grammatikában is nem a szokás maga zsinórmértéke a szokásnak, hanem azon rendszabások, melyek a grammatika természetéből és a nyelv philosophiájából levonatván, meghatározzák a jó és hibátlan vagy hibás és rossz szokást.«

² Vitkovics lev. Kezzyhoz 1809. márcz. 7. Kezzy Lev. VI. k. Érdekes különben, hogy Vitkovics — ámbár egyik legjobb barátja Horvátnak s »úgy tartja, hogy Pápay nem éppen igazságtalanul rostáltatott oly keményen«, — nagy tisztelője Verseghynek is s helyesírásában egészen ezt követi.

zadról Horvát is elismeri, hogy »nagyobb szorgalommal rajzoltatnak le«, s csak azt óhajtja, hogy a magyar nyelv ügyében kiadott néhány emlékezetre méltó helytartósági és megyei intézkedést is bele kellett volna venni az ifjúság buzdítására. De ezt a kis elismerést is jól megborsolja még a bírálat végső, összefoglaló soraiban.

Horvát bírálata nagy feltűnést keltett, sokaknál meg éppen nagy megbotránkozást, kivált a dunántúli táborban. Szigorúságát még megbocsátották volna, mert be kellett látniok, hogy sokban igaza van; de kíméletlen gorombaságait még barátai is csak Takáts iránti haragjával menthették.¹ Ezt az igazi okot kevesen tudták, de annál jobban felháborodtak Pápay méltatlan elnyomásán, mivel ugyanaz a Vig László már Révai védelmében s legutóbb a »hónap«-ról írt cikkében is kérlelhetetlen szigorral teperte le ellenfeleit. A fölháborodásnak első jele egy Zala-Koppányból érkezett levél² volt, melyben az akkori közfelfogás nyilatkozott meg: hogy »nem kell olyan embereket bántani, kik írásaikkal a hazának használni akarnak«, hogy »Vig L. fiatal ember, nem kellene tehát megtámadnia az öregeket«, s hogy »nem kellene a czivakodás által elidegeníteni az írókat a további munkától«; Kulcsár azonban mindhárom pontra megfelel. De az a Bécsből érkező hír, melyet Vitkovics közöl Kazinczyval,³ Horvátot is meghökkenti. »A szalaiak — úgymond — Bacsányi János úr zászlója alatt a legverettebb kenderbűl font mastixszal kelnek ki ellene ily cím alatt: »Boldogréti Vig László álnév alatt lappangó Horvát István 25 esztendőös gyerkőczének garázdálkodásai«. Takáts is azt írja⁴ Kazinczynak, hogy sokan buzdítják »Vig L. kritikájának megrostálására«, de egyfelől azt tartja, hogy »tanácsosabb a harapós állatot kikerülni«, másfelől hogy »nagyon gyanússá tette volna azt a talpra esett és jobb s szebb lélekkel írt munkát, ha Vig L. valahogy meg találta volna dicsérni«. — Pápay is »elhűlt a maga-hányiveti ifjúnak csevegésén«; de bármily rosszul esik neki a »megrögzött gonosz ifjú mocskos gúnyolódása«: úgy gondolkodik, mint Takáts, és »sokkal büszkébb megvetéssel veszi azon embertelen ítélőírást, mintsem csak egy órányi munkát is rászánna a czáfoló válaszolásra«.⁵

¹ L. Vitkovicsnak fentebb id. 1809. decz. 1. lev.

² Hazai és Külf. Tudósítások, 1808. 47. sz. (Karácson hava) 398—99 lp. Kulcsár a levélnek csak töredékeit adja ki a maga czáfolatával.

³ Vitkovics lev. 1809. ápr. 28. Kezy Lev. VI. k.

⁴ Takáts lev. 1809. ápr. 29. U. o.

⁵ Pápay lev. Kazinczyhoz: 1809. ápr. 20. Kezy Lev. VI. k.

A mi a munka rövidségét illeti, azt is megfejtí; Takáts kikötötte, hogy az egész négy kötetre tervezett munka ne terjedjen többre 40 ívnél, s ímé csak a két első rész is több mint 31 ív. A »jószívű« Takáts nem ellenezte, de a folytatásra még »lassan gyarapodik a fundus« s kedve is megcsökkent; a hátralevő retorika- és poétikában példákra van szüksége, de előre is fél, mint fognak majd rárohanni, a kiknek »némely hibás példáit« idézte; örömet hozzáfogna ahhoz a pályairáshoz is, melyre Kulcsár buzdítja a tudósokat »nyelvünk históriájának kidolgozása iránt«, de itt megelfojtja minden iparkodását annak meggondolása, hogy Horvát, kívül Kulcsár egy követ fűj, már alkalmasint készen van egy ilyen munkával s erőnek erejével azt akarja megkoszorúztatni.¹ Meglesz hát így is, — veti hozzá keserűen, — »az a tökéletes munka, mely ő tőle ki nem telt«, s legalább abban tett hasznót, hogy »ő adott alkalmatosságot egy jó munka elkészítésére«.

Kazinczyt is bántja az eset; elismeri, hogy Horvát »tanult s igen nagy készületű ifjú«, de (Pápay bírálatában) »sok helytt nincs igaza« — írja Döbrenteinek.² Rumynak is azt írja erről, hogy lehet dicsérni is, ócsárolni is — módjával; a nélkül, hogy az ember vétene az igazság ellen.³ Jóvá akarja tehát Horvát hibáját tenni, s a mint Kisfaludy munkáinak bírálatait elkészíti, hozzáfog a munka tárgyilagosabb megítéléséhez, előre is megnyugtatta Pápayt: ⁴ »*Én munkádat megbecsülhetetlennek tartom most is, s azt fogom róla mondani. Első lévén a maga nemében, csuda-e hogy fogyatkozások nélkül nincs?*«

Kazinczy bírálata az »*Annalen der Oesterr. Litt.*« számára készült, németül.⁵ Előbb azonban elküldi simítás végett Rumynak,

¹ Erre a feladatra akkor bizonyára senki sem volt készlebb mint Horvát István, s ezért Kazinczy és Szemere is buzdítják; de Horvát oly tudományos és rendszeres módon kívánná azt tárgyalni, hogy ennek tökéletes elkészítésére kettős hivatala mellett semmikép sem ér rá. L. Szemere Pál lev. Kazinczyhoz 1809. márcz. 9. Kezy Lev. VI. k.

² Kazinczy lev. 1809. nov. 13. Kezy Lev. VII. k.

³ Kazinczy lev. 1809. nov. 6-ról: »Über Pápay's Werk ist ein heftiger Streit zwischen den Pápayanern und B. Vigh László entstanden. Ich will nichts loben, als was ich gut finde, nichts tadeln, als was mir schlecht scheint; doch man kann ja Lob und Tadel mässigen, ohne Wahrheit ungetreu zu seyn.« U. o.

⁴ Kazinczy lev. 1809. nov. 13-ról. U. o.

⁵ »*Annalen der Litt. und Kunst des Inn- u. Auslandes*« Wien. 1810. szept. 419—437. lp.

külön is megírva neki, hogy a hol lehet, szelédítse a gáncsokat;¹ vázlatát megírja előbb Szemerének, majd magának Pápaynak, jó kilencz év múlva pedig újra közli — némi rövidítéssel — az *Erdélyi Múzeumban* magyarul.² Kazinczy mindenekelőtt örömét fejezi ki, hogy Pápay ilyen encyklopedikus (nyelvtant, stilisztikát, irodortört. magában foglaló) kézikönyvet írt, a minőnek eddig híjjával voltunk. A munka nem eléggé rendszeres ugyan s »a philologiai szakasz sok és rettenetes megtévedéseket foglal magában, de a *históriai rész*, ámbár ez is távol van attól, hogy tökéletesnek mondathassék, *annál szerencsésebben sült el, s első a maga nemében*«. Legjobban kikel ő is a szokás bírói főhatalma ellen; Révai philosophice, Pápay pedig empirice tanítja a nyelvet; az írónak azonban nem követnie, hanem vezetnie kell a nyelv szokást, s Pápay könyvéből példákkal bizonyítja, minő vak vezető a szokás, ha megtisztult, mívelt ízlés nem kíséri. Ezek a példák (búl-túl — ból-tól helyett, rám — reám h., keresztény — tyén h., anyaiak, atyaiak — anyájjik, atyájjik h. stb.) nem igen fontos dolgok ugyan, de az akkori nyelvészeti vitákban fontosaknak látszottak; különben Kazinczy a Révai álláspontján teljesen elítéli Pápayék ipsilomániáját s az ezt védő tüzességet, és csak sajnálni tudja, hogy a mívelt lelkű s gyakorlott tollú íróra sikertelenek voltak Révai tanításai.³

A könyv első, nyelvtani része — kétség kívül — jóval gyengébb mint a második; de jóllehet a befejező rész nem készült el, így is sokáig egyetlen kézikönyve volt — kivált az irodalomtörténetnek, hibái és hézagai mellett is annál használhatóbb, mert az egész munka stílusa — Kazinczy szerint is — »férfiasan szép s erővel teljes, czikornyátlan s oly folyó és tiszta, hogy a leggondatlanabb olvasó is könnyen érthette, a legfinnyásabb is gyönyörködéssel olvashatta«,⁴ s másfelől, mert Révainak irodalomtörténeti

¹ Kazinczy egész német bírálata Romyhoz írt levelében 1808. nov. 27. s másnap pótlékok. Kezy Lev. VII. k.

² Erdélyi Múzeum 1817. IX. füzet 89—99. lp.

³ Horvát István, a mint Kazinczy kivonatát Szemeréhez írott levelében olvasta, ehhez intézve (1809. decz. 25.) elmondja róla észrevételeit: hogy Révai lelkébe egészen Kezy sem hatolt be, hogy a fontosabb tárgyak helyett apró kérdésekről szól, a dicséretre vonatkozólag pedig, hogy kedve volna újra megbírálni Pápay könyvét, hogy még több hibát mutasson ki benne. Utóbb azonban (Kezyhoz 1810. jan. 26.) elismeri, hogy több szem többet lát, s lehet hogy Kazinczy »látása közelebb jutott az igazsághoz.« Kezy Lev. VII. k.

⁴ Kazinczy az *Erdélyi Múzeumban* s csaknem szószertint így a német bírálatokban.

munkája, midőn sok sürgetésre tanítványa utóbb (1833.) kiadta,¹ nem felelt meg a várákozásnak. Horvát István maga is elismerte, hogy »e tudomány a nagy Révainak gyenge oldalát tette«, s meg kellett vallania,² hogy ámbár »negyven évnél több idő folyt le, mióta a magyar nyelv különös tanítóktól a pesti főiskolában és a magyar haza akadémiáiban taníttatik, és *ily hosszú időszakoz lefolyása után sincsen kézikönyvünk, ha Pápay Sámuelét kiveszszük, a magyar literaturáról*«.

Valóban nem volt. Pápay könyvének megjelenése óta csak egyetlen számottevő dolgozat jelent meg e körben magyarul, Kazinczynak *A magyar literatúra története*i című tanulmánya,³ a tübingai pályázatra írt munkájának bevezetése, mely felfogásának eredetiségével irányadóul szolgált a későbbi rendszerezőknek. A többi — Toldy *Handbuch*ját kivéve — nem jár eredeti nyomon.⁴ S így Pápay könyve még jó ideig egyedüli kézikönyv volt. Horvát kései elismerése azonban már csak sírjára tett koszorúja volt a rég pihenő Pápaynak.

DR. BADICS FERENCZ.

¹ *Tudom. Gyűjt.* 1833. II. k.

² U. o. 19. l.

³ Megjelent az *Erdélyi Muzéum* 1814. I. füzetében; mindössze tíz lapnyi vázlat, de ebben irodalom- és művelődéstörténetünk főbb mozzanatait önálló felfogással (Zrinyit ő helyezi először Gyöngyösi fölé, az újkort is ő kezdi először Bessenyeitől) foglalja össze.

⁴ Romy György: »Miért nincsen még kézikönyvünk a magyar literaturáról, ha Pápay Sámuelét kiveszszük?« cím alatt (Haszn. Mul. 1834. 29. sz. és Bote von u. für Unger, 1834. 34. sz.) megemlíti Gruber latin, Mayláth és Toldy német, Bowring angol munkáit, s idézve Horvát szavait, maga is abban keresi az okot, hogy az arra hivatott tanárokat rosszul fizetik, a közkönyvtárakban pedig nem találják meg a szükséges tudományos eszközöket.

KRÓNIKÁINK ÉS A NEMZETI HAGYOMÁNY.

I.

A magyar történetírásra nézve egyik legelső és legfontosabb kérdés az, hogy micsoda értékük van hazai krónikáinknak, mint történeti kútfőknek. Ez voltaképpen nem is volt kérdéses nálunk egészen 1876-ig, a mennyiben történetíróink éppen olyan értékűeknek tartották és éppen úgy itélték meg őket, mint a többi közép-kori krónikákat általában véve, minthogy ezeknek szerzői és átdolgozói is ugyanolyan műveltségű és hajlamú szerzetesek, vagy általában papi emberek voltak, mint a külföldi krónikák szerkesztői, minélfogva éppen abban a szeilemben dolgoztak, mint többi társaik. — Azonban az 1876. évben új irányt kezdett nálunk *Hunfalvy Pál* a hazai krónikák történelmi értékének megítélésében s ez az új ítélet úgy hangzott, hogy a magyar krónikáknak egész tartalma nem egyéb *mesénél* s azok, mint ilyenek, teljesen *hasznavehetetlenek* a magyarok őstörténetére nézve. Tudósunk mindjárt alkalmazta is ezt az elvet »Magyarország Ethnographiája« című munkájában olyanformán, hogy a magyar nemzet eredete és őstörténete kutatásában egészen mellőzte a magyar krónikák tudósításait és kizárólag külföldi forrásokra támaszkodott.

Hunfalvy Pálnak eme föllépése s az az egész határozottsággal kimondott ítélete, hogy a magyar krónikák egész tartalma »haszontalan mese«: meglepte a magyar irodalom munkásait, a kik ez időtől fogva két táborra oszlottak. A legnagyobb rész hitetlenül rázta és rázza még ma is a fejét; de néhányan meghajoltak a tekintély szava előtt és követték a mester nyomdokait. Még meglepőbb ez az új tan, ha tudjuk, hogy a mester 12 évvel előbb, vagyis 1864-ben, éppen az ellenkezőt hirdette a magyar krónikákról; de legmelegpőbb lesz akkor, ha megértjük ennek az új tannak — a Hunfalvy követői által *kritikainak* nevezett iránynak — keletkezését. Mert a keletkezése és aztán elfogadása nálunk nagyon jellemző mind a kezdeményezőre, mind a mi tudományos állapotunkra nézve.

Hunfalvy Pál 1864-ben a Budapesti Szemlébe (XIX. köt. 1—97. lap) egy terjedelmes dolgozatot írt »*A magyarok eredete*«

czímen, melyben a magyar krónikákat is felhasználta őstörténeti szempontból, névszerint Béla király névtelen jegyzőjét és Kézai Simont. Nemcsak semmi kifogásolni valót nem talál bennük, hanem tudósításait »méltányolandó történelmi bizonyítékoknak« tartja (80. lap) s egyes adataikat egyeztetni és igazolni igyekszik Julián barát és Plan-Carpini útleírásával s Konstantinus császár, Luitprand és Regino tudósításaival, Mind a kettőnek geographiai ismereteiről úgy nyilatkozik, hogy »hagyományokból alkotják össze az illető országok képét, de azok a hagyományok nem képzeletből valók, hanem a valóságnak emlékezetei, vagy hírei.« (83. l.) Szerinte Kézainak »biztos« forrásai voltak (81. l.) s ennek egyik földrajzi adatát (t. i. Yrcania = Ikran = Ob folyó) még Abulgázival is igazolja. (82. l.) Továbbá Anonymusnak azt az állítását, hogy Kiev alatt *kunok* csatlakoztak a magyarokhoz, így mentegeti: »Azt kell gondolnunk, hogy a Névtelen a kazarok nemzetségét, a kabarokat, tartotta kunoknak, — ha erről tudomása volt — vagy a később beköltözött kunokat helyezte hibásan Árpád idejébe.« (94. l.) Sőt ekkor még azon az állításon sem ütözik meg, hanem megjegyzés nélkül elfogadja, hogy Kézai szerint már a hunok a *bcsenyők* és *fehcr kunok* földén, *Susdalián* és *Ruthenián* keresztül, Anonymus szerint pedig a magyarok *Susdalon* át jönnek be Pannóniába. (77., 80. és 82. l.)

Tehát 1864-ben még nagy értékű, a valóság emlékezetein és biztos forrásokon alapuló őstörténeti kútfők voltak a magyar krónikák, melyeket méltányolni kell s melyeknek adatait külföldi források is igazolják! De 1876-ban mi lett belőlük? Hasznavehetetlen mesés könyv! — Vajjon mi okozta ezt a Pál-fordulását?

Semmi más, mint *Roesler Róbert* munkája, a »*Romänische Studien*«, mely 1871-ben jelent meg Lipcsében.

Mindenki ismeri nálunk annak a német történeti iskolának irányát és véleményét, melyet *Schlözer* Lajos alapított s a melynek legkiválóbb harcosai *Dümmler E.*, *Büdingcr M.* és *Roesler R.* Ennek az iskolának itéletét a magyar krónikákról, 1864-ben is jól ismerte Hunfalvy, de akkor még nem fogadta el. Azonban 7 év múlva a következőt olvasta a »*Romänische Studien*«-ben: »*In Deutschland* hat man noch mancher sorgfältigen Untersuchung die Schrift des anonymen Notars lüngst *als unbrauchbar bei Seite gethan*; höchstens dass in *Oesterreich hie und da ein denkscheuer Kopf* gläubig auf sie hinsieht.... *Allein in Ungarn* tritt der anonyme Notar mit dem ganzen Gewichte ungarischer Nationalität hervor.« (184. l.)

Ez a nagyképűsködéssel hangoztatott itélet aztán megtette a hatását Hunfalvy Pálra; mert a *Romänische Studien* megjelenése után 5 év múlva már ő is az addigi tanításával homlok-egyenest ellenkező véleményt hirdetett a magyar krónikákról.

Be fogom bizonyítani tüzetes összehasonlításal, hogy a magyar krónikák történelmi értékéről 1876 óta fennálló tan úgy

keletkezett nálunk, hogy *Hunfalvy Pál teljesen, minden ízében és árnyalatában magáévá tette és egyszerűen átültette irodalmunkba a német történelmi iskolának ama nézeteit, melyeket Roesler Róbert foglalt tudományos színezetű rendszerbe.*

A) A magyar krónikák értéke általában. Schlözer L. úgy Anonymust, mint a többi magyar krónikát *teljesen hasznavehetetleneknek* tartja.¹ Tökéletesen így ítélnek róluk Dümmler, Büdinger és Roesler, sőt ez utóbbi még azt a következtetést is levonja ebből az állítólagos értéktelenségből, hogy dobjuk a tűzbe mindnyáját.² — Ezzel egyezőleg Hunfalvy Pál is így nyilatkozik 1876-ban »Magyarország Ethnographiájá«-ban: »A magyar krónikák egy *mesevilágban* élnek« (283). S két lappal hátrább még nyomatókosabban: »Azok *igazán* egy mesevilágban élnek« (285). Továbbá: »Anonymus *mint történelmi forrás*, a magyarok őstörténeteire nézve *hasznavehetetlen.*« (292. 1.)

B) A magyar krónikák *főállítása*, t. a hunoktól való származás.

Roesler R. elveti a hun-magyar rokonságot, mint a melynek úgy a nyelvtudomány, mint a történelem ellene mond.³ Ismeretes, hogy Hunfalvy is ostoba mesének tartja a hun-magyar rokonságot, még pedig ugyanazon okokból, melyekből Roesler.

C) Különösen *Anonymus* értéke általában. Az imént idéztem Roesler sorait, melyekben Anonymus könyvét »*unbrauchbar*«-nak nevezi. — Ennek a kifejezésnek egészen hű magyar fordítása a »*hasznavehetetlen*« szó, melyet főntebb Hunfalvynál találtunk szintén Anonymusra vonatkoztatva. Továbbá Roesler azt írja, hogy Schlözer Anonymus krónikáját »egy teljesen tudatlan ember önkényes és szándékos *meséjének* nevezte, oly emberének, ki nemcsak minden történettudományi ismeretben, de még *józan emberi észben is szűkölködő* mesekoholó.«⁴ — De itt már Hunfalvy túltesz a német tudósokon is; mert ő szerinte nemcsak Anonymus könyve, hanem az összes magyar krónikák tartalma: mese; s mert ő már nem csupán Anonymustól tagadja el a józan eszt, hanem mindazoktól, a kik hisznek a magyar krónikák meséinek.⁵

D) Anonymus és a többi krónikák a *részletekben*.

¹ Zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. 1795. a 26., 130. stb. lapokon.

² Zur Kritik älterer ungarischer Geschichte. Megjelent a troppaui gymnasium 1860. évi értesítőjében.

³ Idézve Szabó Károly Kisebb Történelmi Munkái, Budapest, 1873. II. köt. 257. 1.

⁴ Idézve Szabó Károlynál id. m. I. 293. 1.

⁵ Magyarország Ethnographiája 292. lapján ugyanis így nyilatkozik: »*Lehetetlen józanul feltenni*, hogy krónikáink azt, a mit a hunokról beszélnek, bármilyen hazai szóhagyományból, mint első, eredeti forrásból, vették volna.« Ezen okoskodás szerint tehát az, a ki ezt mégis fölteszi, nem lehet józan eszű ember!

1. *Roeslernél* ezt olvassuk: »Man kann sich nicht wundern, dass bei einem Chronisten dieses Schlags die *Chronologie* so vernachlässigt ist, als möglich. Die Zahlen, welche er nicht aus den deutschen Chroniken nahm, sind so werthvoll und vertrauenswürdig, wie die an ihnen hängenden Geschichten« (Rom. Stud. 229). — Ennek megfelelően Hunfalvy Pálnál ezt találjuk: »Krónikáink az *időszámlálással* is úgy bánnak, mint a mese. (Magy. Ethnogr. 284)... A mi krónikáink nem tudnak semmit az időszámlálásról« (u. o. 285).

2. Roesler így ítél Anonymusról: »Aus den ansehnlichsten *Ortsnamen seiner Zeit* sprossen die zahlreichen Geschichten empor, jede Worterklärung ist der Ursprung eines Abenteuers seiner *Helden*« (u. o. 224). — Hunfalvy szintén azt mondja Anonymusról, hogy a saját korabeli helynevekből költ Árpádkorabeli személyeket és történeteket. (U. o. 291.)

3. Roesler szerint: »*Mogor* . . . der nichts anderes ist, als ein *fingirter* Eponymos der Magyaren.« (U. o. 201.) — Ehhez képest Hunfalvy szerint is csak költött név a *Mogor, Magor* ős neve. (299.)

4. Roesler ezt veti szemére Anonymusnak: »Er weiss *nichts* von den *Avaren*, . . . er weiss nichts vom *Avarenreich* überhaupt.« (215.) — Hunfalvy ezt így ülteti át nyelvünkre: »A mi krónikáink nem tudnak egy szót sem az avarokról, a kik 250 évig uralkodtak országunkon.« (285.)

5. Roesler szerint Anonymus semmit sem tud a magyaroknak szövetségéről a kozárokkal a mai *déli Oroszországban*.¹ »A magyaroknak hazánkban első fölléptök előtti viszonyairól a nyugoti népekkel, így a Theophilus császár alatt a Duna melletti harczukról a névtelen jegyző semmit sem tud.«² — Ezt a kifogást Hunfalvy tömörebben így fejezi ki: »A magyar krónikák nem tudnak semmit a magyarok történeteiről a mai keleti és déli Oroszországban.« (283.)

6. Roesler ezt írja: Es muss immer fraglich bleiben, ob *Susdal*, der einstige Hauptort des gleichnamigen russischen Fürstenthums, der 997 zuerst genannt wird, im Jahre 884 schon bestand« (198). 1860-ban még e dologról úgy nyilatkozott, hogy *Susdal* csak a XII. században említetik először s előbb még nem létezett.³ — Hunfalvy ezt mondja: »A magyarok bejöttekor még híre sem vala *Susdálnak*, mert csak 1024-ben említik az orosz évkönyvek s mint önálló fejedelemség csak 1149-ben tűnik fel.« (288.)

7. Roesler könyvében a következőt olvassuk: »Entscheidend ist der Anachronismus, mit welchem der anonyme Notar von *mehreren Herzogen der Russen*, von einem Herzog in *Kijew*,

¹ Idézve Szabó Károlynál Kisebb tört. munkái II. köt. 269. l.

² Ugyanott II. 265. l.

³ Idézve Szabó K. II. 245. l.

einem in *Lodomer* (Wladimir) und einem in *Halicz* redete, da doch im Jahre 882 die mächtige Hand Olegs das Grossfürstenthum von Nowgorod mit dem von Kijew zu einem einzigen grossen Staate vereinigt hat, ausserhalb welches es während des X. Jahrhunderts kein russisches Fürstenthum gab.« (198.) — Ezt a dolgot természetesen Hunfalvynál is megtaláljuk: »Krónikáink nem tudnak semmit azon országok állapotjáról, a melyeken keresztül hozzák a magyarokat (283) (Anonymus) Susdalba hozza a magyarokat, onnan Kiev alá. Nestor szerint azok 898-ban vonulának el Kiev mellett, a mikor ott Oleg uralkodik vala; több orosz fejedelemségről nincsen még akkor szó. Az Anonymus szerint azonban az orosz fejedelmek a kievi és susdali fejedelmek a lodomeriai és halicsi fejedelmek« (290.)

8. Roesler ezt írja: »Bei dem An. Not. werden uns die *Kumanen* als die treuen Freunde und Bundesgenossen des Herzogs von Kijew vorgeführt Gegen die Russen schliessen sie sich den Ungarn an Dem gegenüber zeigt die Geschichte, dass sie aus Wohnplätzen nicht vor der Mitte des elften Jahrhunderts hervorbrachen, worauf sie in unablässigen Kriegen mit den Russen lagen. Der Grossfürst von Kijew mag sie nicht für seine besonderen Freunde gehalten habe, als sie ihn 1067 aufs Haupt schlagen.« (207.) — Hunfalvy Pál: »Anonymus szerint az orosz fejedelmek a *kúnokat* híjják segítségül, holott csak 1061-ben tűnnek fel az első kúnok.« (290.)

9. Roesler ezt a kifogást teszi Anonymus ellen: »Die Gründung von *Halicz* fällt in das XII. Jahrhundert, die von *Wladimir* kaum früher.« (198.) — Ezzel egyezően Hunfalvy: »Kiev alól Lodomeria és Halics városaihoz vezetí magyarjait az Anonymus, ámbár Halics csak 1113-ban említettik meg legelőször.« (290.)

10. Roesler véleménye szerint » weiss er (t. i. Anonymus) über die wahren *ethnographischen Verhältnisse Ungarns* und der Nachbarländer nicht den dürftigsten Bescheid.« (215.) — Ugyanígy ítél Hunfalvy: »A magyar krónikák nem tudnak semmit Magyar- és Erdélyország állapotjárul, mely a magyarok bejövételét megelőzte.« (283.)

11. Roesler ezt mondja Anonymusra vonatkozólag: »Bei diesem Anlass erfahren wir, dass es in dem gegenwärtigen *Ungarn eine Menge Herrschaften* gab.« T. i. a Duna-Tisza közén Zalán bolgár fejedelem, a Tisza és Erdély közt Menumorot kozár f., a Marostól délre Glád f., Erdélyben pedig Gelou oláh fejedelem (187., 200—201). — Hunfalvynál pedig ezt olvassuk: »Az Anonymus szerint Magyar- és Erdélyországban több fejedelemség vala, midőn a magyarok bejöttek A Duna-Tisza közt van bolgár, a Tiszán túl van kozár, van oláh hatalom« (291).

12. Roesler szerint Anonymus *Zalán* bolgár fejedelemtől beszél, kit a bizánczi írók közül — kik minden bolgár dolgot oly

pontosan tudtak — egy sem ismer.¹ — Hunfalvy ezt így vizsgálja: »Az Anonymus szerint a Duna-Tisza között van bolgár, a Tiszán túl van kozár, van oláh hatalom, melyekről Constantinus császár mitsem tud, pedig világosan megnevezi a Temes, Maros, Kőrös, Tisza folyókat« (291).

13. Roesler megróvja a névtelen jegyzőt azért, hogy a nagy-morva birodalom végromlásáról . . . mit sem tud, hanem a morva birodalomban csehokról, Nyitrában, mint cseh vazallról, Zoborról beszél.² — Természetes, hogy ezért Hunfalvy is megróvja szerzőnket, mondván: »Az Anonymus . . . annál kevésbé tud valamit Morvaországról, mert szerinte a magyarok bejövetelekor a cseh fejedelem embere ült volna Nyitrán (283). A magyarok bejöttekor Zobor, a cseh fejedelem tisztje van Nyitrán« (291).

14. Roesler ezt mondja: »Er (t. i. Anonymus) kennt *Swa-topluk* und seiner Söhne grossmährisches Reich nicht« (215). — Hunfalvy rövidebben így fordítja le: »Az Anonymus még a Svatopluk nevét sem tudja« (283).

Ez a 14. pont, úgy hiszem, untig elég mutatónak arról az eljárásról, hogy miként használta fel Hunfalvy Pál a Roesler könyvét; mert ennyiből is mindenki meggyőződhetik arról, hogy Hunfalvynak vádjai Anonymus és a többi krónikák ellen voltaképpen nem ő tőle erednek.

E) Ha tehát csak ilyenféle meséket tartalmaz az Anonymus könyve, *hogyan lehetett volna értékesebb?*

Erre a kérdésre azt a választ adja Hunfalvy, a mit Roeslertől tanult. Ez ugyanis így nyilatkozik: »Seine Geschichten . . . sind wenig historisch . . . Hätte der Notar sie (die Sagen) uns überliefert, wie er sie überkam und hörte, wir müssten ihm dankbar sein« (230). — Hunfalvy felelete így hangzik magyarul: »Ő (t. i. Anonymus) inkább költő, mintsem történetíró; kár is volt elvetnie a nép költeményét s helyébe a maga képzelődéseit írnia« (289).

F) Minthogy a magyar krónikák egészen véve hasznavehetetlenek a magyar őstörténetre nézve, mivel kell ezek hiányát pótolni?

Erre a kérdésre Roesler R. azt a talpraesett feleletet adja tanácsképpen, hogy legrégebb történetünk kutatásánál kizárólag az *idegen forrásokra* támaszkodjunk.³ — Ezt a jó tanácsot Hunfalvy meg is fogadta, a mennyiben mindjárt Ethnographiájában a magyar nemzet eredete és őstörténete földterítésénél kizárólag a külföldi kútfőkre támaszkodott.

G) De hát egyetlen egy történeti értékű adat sem volna Anonymus könyvében? Nagyon csalódnék, ki ilyen zöldeket gon-

¹ Idézve Szabó Károlynál II. 281. 1.

² Ugyanott 271. 1.

³ Zur Kritik aelterer ungarischer Geschichte. A troppai gymn. értesítője 860-ról.

dolna; mert Roesler maga is megengedi, hogy lehet itt-ott Anonymusban egy-két *igaz és értékes* följegyzés is.¹ Ezt a nagylelkűséget majd a következő pontban fogjuk megérteni. — Hunfalvy kap ezen a jó alkalmon s krónikáink összes adataiból kiválasztja ezt a három nevet: *Togata, Dentumoger*, vagy *Dencia és Joria*, azt állítván róluk, hogy ezek a nemzeti hagyományból jutottak krónikáinkba (285, 286, 287, 292.). Ezt a három nevet is csak azért veszi történeti értékűnek, hogy felhasználhassa a vogul-osztyák és magyar közös eredet bizonyítására.

H) Most üti ki a szeg a fejét a zsákból! Roesler ugyanis azt mondja, hogy Anonymus forrásai nem lehettek régebbi, hazai följegyzések (mert ilyenek nem voltak), hanem csakis külföldi kútfők, még pedig egyenesen *német* krónikák. Nagyon természetes aztán, hogy Anonymusnak a német krónikákból vett adatai egészen hitelesek s éppen ezekből telnek ki ama, föntebb említett »itt-ott található, igaz és értékes följegyzések«. — Ugyanezt a német szellemi felsőbbiséget Hunfalvy Pál is elismeri, mikor úgy nyilatkozik, hogy a magyar nép legeslegelőször a *német* papoktól hallott Attiláról és a hunokról; hogy *német* papok irták meg az u. n. hun-magyar históriát; s hogy a hun-magyar vonatkozású adatok a *német* Nibelungénekből jutottak krónikáinkba (293. s köv.). Óh dicső *német* ész!

A kinek van szeme a látásra, az meg fogja látni a mondotakból, hogy Hunfalvy Pál, mikor 1876-ban a magyar krónikák történelmi értékéről a közfelfogástól egészen eltérő és saját magának addigi meggyőződésével is homlokegyenest ellenkező új tant állított fel, voltaképpen nem tett egyebet, mint *egyszerűen átültette irodalmunkba egy, minden ízében szorgalmasan kidolgozott, teljesen kész rendszert*, — még pedig a nélkül, hogy csak egy árva szóval is megjelölte volna a forrást. Így állván a dolog, ebből három tényrt lehet konstatálnunk: 1. az a vélemény, hogy hazai kútfőink történelmi szempontból teljesen értéktelenek, *idegen (német) eredetű*; 2. ennek az új tannak megteremtése nem számítható be Hunfalvy Pál *kritikai* tehetségének; mert ez Roesler Róbertnek és előzőinek — hogy úgy mondjuk: — érdeme; 3. az új tannak megalapítására szolgáló *bizonyító eljárásban* sem mutatkozik Hunfalvy Pálnak kutató működése; mert ő már egészen kidolgozott, kész rendszert vett át egészében és részleteiben.

Hunfalvy Pál 1883-ban panaszkodott ama gyanúsítás miatt, mintha őt az osztrák kormány régebben megvesztegette volna, hogy a magyar nemzet hitelét rontsa le a finn rokonság hirdetésével.² Ez a gyanúsítás nem találta fején a szeget. A *német*

¹ Idézve Szabó Károlynál II. 291. l.

² Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Értek. a nyelv- és széptud. köréből, XI. k. I. szám. Bpest, 1883, a 4. lapon. Németül pedig: Vámbéry's Ursprung der Magyaren. Besprochen von Paul Hunfalvy. Wien und Teschen, 1883. a 24. lapon.

tudósok vesztegették meg Hunfalvy gondolkodását, hogy segítsen nekik lerontani a magyar történeti kutfők hitelét!

Hogy mi és mennyi igaz Roeslernek föntebb elsorolt kifogásaiból, az más kérdés; én csak e tannak keletkezését akartam megvilágosítani. Ha aztán már most tudjuk, hogy honnan és hogyan került hozzánk, úgy hiszem, világosabban látunk és többet megértünk, mint eddigelé.

Nincs kényelmesebb dolog a világon, mint az, ha az ember valamire, a mit történeti ismereteinek hiányos volta miatt nem tud megérteni, egyszerűen rámondja, hogy: mese és mint értéktelent eldobja. Ezzel szemben a kritikával dolgozó komoly történetírásban az a helyes eljárás, ha csak egyetlen szerzőnek csupán egy adatát is a világtörténelemnek összes, rendelkezésünkre álló eszközeivel megvizsgáljuk és csak azután mondunk róla ilyen, vagy olyan ítéletet; mert az ellenkező nézetű történetbúvárok közül annak lehet igaza, a ki több adatra és több körülményre alapítja a maga ítéletét. — Ilyen szempontból szándékozom ezúttal megvizsgálni és értelmezni *hazai krónikáinknak ama tudósításait, melyek a mai hazának elfoglalásáig terjedő időre vonatkoznak*. Meg akarom mutatni, hogy ebből a korból *mi az a való történet és mi az a népmonda*, mely az apáról fiúra szállt *nemzeti hagyományból* jutott bele krónikáinkba.

II.

Hazai krónikáink a *hun-magyar rokonságot* kétféleképpen fejezik ki. Egyszer azt mondják, hogy a hun és magyar nemzet: testvér nép, mely két testvértől, t. i. *Hunor* és *Mogor*, vagy *Magor* nevű ősapáktól, származott. Máskor egészen azonosnak veszik a hun és magyar népet, azt mondván, hogy a hunoknak, vagy más néven magyaroknak csak egy része jött be Pannoniába Atila idejében, a Scythiában künn maradt másik része pedig később, Álmos, illetve Árpád vezetése mellett. E felfogás következtében a *huni* és *hungari* nevet fölváltva használják. Atila népét nem csak *huni*-nak, hanem *hungari*-nak is nevezik s viszont Árpád népét majd *hungari*-nak, majd *huni*-nak. E szerint a hunok bejövetelét »primus ingressus *Hungarorum*«-nak s a magyarokét a hunok *visszatérésének* is mondják. Ezért adják a hun fejedelmeknek ezt a címet: Attila, rex *Hungarorum*; vagy: Attila, nepos magni *Magor*. Az egységes nép neve szerintök: »vulgariter Magyarai, sive Huni, latine vero Hungari« (Képes és Budai Kr.). Az ilyen felfogásnak egészen természetes következménye az, ha — Anonymus kivételével — valamennyi krónikánk (még török átdolgozásuk, a Táríkh-i-Üngürúz is) a hunokkal és Attilával kezdi Álmos, illetve Árpád magyarjainak történetét; mert hiszen a *második* bejövetel csak úgy érthető meg teljesen, ha előbb ismerjük az *első* bejövetelt. — Anonymus nem tárgyalja ugyan a hunok

történetét, de azért ő is lépten-nyomon hangoztatja a hunok és magyarok rokonságát, illetőleg eredeti azonosságát. Egy helyen azt mondja, hogy *Athila* az első scythia királynak, *Magognak*, ivadéka volt s ugyanennek véreből származott sokkal későbbben *Vgek*, Álmos apja. Azt pedig, hogy Árpád fejedelem *Athila* sarjadéka, többször emlegeti könyvében *Végre* a honfoglalást azzal indokolja, hogy a scythiai magyarok »fama volante« (vagyis szájhagyományból) hallották, hogy Pannonia egykor annak az *Athilának* birtoka volt, a kitől származott Álmos, ennél fogva ezt a földet keresték fel új hazául.

De mit szól ehhez a *hun-magyar rokonsághoz* Roesler Robert és utána Hunfalvy Pál? Mind a kettő elveti; mert ennek — szerintük — ellene mond a *történelem*. Hunfalvy egész határozottsággal ki meri mondani azt, hogy »sem a *külföldi*, sem a bel-földi *források a IX., X., XI. és XII. századokban még semmit sem tudnak* a hun-magyar eredetről.«¹ S ezen állításának bizonyítékaiképpen fölemlít *tíz* nyugoti krónikát (Pertz kiadásában), melyek a magyarokat a X. és XI. századból *ungri, ungari ungarii*-nak nevezik és soha sem *hunni*-nak.² — E bizonyítást olvasva, megdöbbenve kérdezhetjük: tehát ebből a 10 darab s csupán *nyugat-európai* és csakis *két századra* vonatkozó, kizárólag *latin* nyelvű annalisból áll a *történelem*? Hát a többi nemzeteknek, esetleg más századokból és talán nagyobb számban is, nincsenek történelmi kútfőik? — Továbbá eme tanítását még tetézi a következő nyilatkozatával: »Lehetetlen *józanul* föltenni, hogy krónikáink azt, a mit a hunokrul beszélnek, bármilyen *hazai szóhagyománybul*, mint első, eredeti forrásbul, vették volna. Sőt összes huni tudomásukat még a *latin* és *görög írókból* sem meríthették.« Mindezeket itt csak annyit jegyzek meg, hogy a históriának világos tanuskodását soha még senki ilyen merész hangon nem tagadta el!

Hunfalvy tehát, miután arczul verte *Kliot*, így magyarázza meg a hun-magyar rokonság hitének keletkezését.

Pilgrim passauai püspök (971—991) Magyarországot egyházmegyéjébe óhajtván kebelezni, nemcsak olyan levelet küldött VII. Benedek pápának, a melyben *hazudta* eredményes térítői működését a magyarok között, hanem *pápai bullákat is hamisított* azon célból, hogy érseki méltósággal ruháztassa fel magát. Továbbá ugyanezen egyházi terve előmozdítása végett összegyűjtette és latin nyelven leíratta azokat a *német mondákat*, melyek a burgundok és hunok viszonyáról szóltak. Ezekben a német mondákban rejlik a hun-magyar rokonság csirája. Mert — szerinte — a magyar nép ezeket a német mondákat ismerő keresztyén *német papjaitól*

¹ Századok, 1890. évf. 393. Továbbá: Az oláhok története. Budapest, 1894. I. 233. 1.

² Századok 1890 évf. 394 és Oláhok története I. 234. 1.

hallott *legelőször* valamit Attiláról és a hunokról.¹ Később ezeket a német mondákat németre fordították, azután pedig verses alakba foglalták: és ez a *Nibelungenlied*. Ezzel a Nibelungénekkal azután nálunk is megismerkedtek II. Endre király korában és udvarában.² Már most »a mely magyar, vagy német pap a magyarok eredetét, ősi történeteit írta meg legelőször, az ismervén a Nibelungok énekét, vagy panaszát, kell, hogy kétségtelennek tartotta legyen a hunok és magyarok azonosságát;«³ és így világos dolog, hogy »kereszttyén német papok írták meg a hun-magyar atyafiságot s az ú. n. hun-magyar históriát.«⁴ Ennélfogva a hun-magyar eredet »semmi esetre sem« juthatott a magyar krónikába a Nibelungének megtökéletesedése előtt.⁵ Így került végre ez az u. n. »nemzeti hagyomány« a magyar nép közé az *irodalomból*, a krónikákból.⁶

Hunfalvy Pál fölfedezése szerint a hun-magyar rokonság dolga voltaképpen úgy áll, hogy *okmányhamisításból* indult ki s az egész világon senki sem tartotta a magyarokat hun eredetűeknek, csak a *németek*, de azok sem komolyan, hanem csak a népnek mende-mondája. Már pedig *hamisság* és *ostobaság* szülhet-e jót és okosat? Semmi esetre sem! Éppen ezért méltán mondja tudósunk:⁷ »Ha mégis a hun-magyar rokonsági eszme átment a vérünkbe: egy *esztelenséggel*, azaz szellemi betegséggel terheltük meg vérünket.«

Hunfalvy Pálnak most ismertetett *egész tanításából egy szó sem igaz* s annak éppen az *ellenkezője* áll. Arra vonatkozólag, hogy a hun-magyar rokonságban való hiedelem a Nibelungéneken alapszik, röviden konstatalom, hogy *a Nibelungénekekben nincs egyetlen egy sor sem, a melyikből meglehetne tudni a hunok és magyarok azonosságát, vagy rokonságát; ez a dolog egyetlen egy szóval sincs kifejezve benne*. A költő mindössze két helyen alkalmazza az *Ungern*, illetve *Ungerland* elnevezést Attila országának megjelölésére anachronismussal, vagy inkább poetica licentiából; — a miből csak azt lehet megtudni, hogy a hunok *országa* ugyanaz a föld volt, a mi a költő korabeli Magyarország. De ez még nem azt teszi, hogy a magyarok a hunok ivadékai, vagy rokonai. — A mi pedig azt az állítását illeti, hogy a történelem semmit sem tud a magyaroknak hun eredetéről, határozottan kijelentem és be fogom bizonyítani, hogy mióta a világtörténelem (mely nem csupán 10 darab nyugot-európai, latin nyelvű s csak X. és XI. századbéli krónikát foglal magában) tud a hunokról és

¹ Magyarország Ethnographiája 293—296. l.

² Az oláhok története, I. 231—237. l.

³ Az oláhok tört. I. 232. l.

⁴ Magyarország Ethnographiája 293 l.

⁵ Vagyis csak a XIII. század folyamán. (Az oláhok története I. 233).

⁶ U. ott I. 239. l.

⁷ Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Budapest, 1883. a 3. lapon.

magyarokról: *mindig egyeredetű rokon népnek* ismerte és tartotta őket, le egészen krónikáink idejéig.

A magyaroknak a hunokkal való rokonságát, illetőleg e két népnek eredeti azonosságát kétféleképpen be lehet bizonyítani a világtörténelemből; először azzal, ha a maga valóságában megismerjük a *hún* népség eredetét; másodszer azzal, ha megmutatjuk, hogy a X. és XI. századi nyugot-európai barátoknál ebben a tekintetben sokkal hitelesebb bizánczi görög írók¹ szintén hunoknak ismerték a magyarokat a VI. századtól fogva egészen a XII. századig, vagyis 700 esztendőn keresztül.

A Duna-Tisza mellékét elfoglaló magyarokat az akkori európai írók *ungri*, *ungari*, vagy *hungari*-nak nevezik s attól fogva mind e mai napig az összes európai nemzetek ugyanezen a néven, illetve ennek a névnek az egyes nyelvek különböző sajátosságai szerint idomult alakjain² ismernek bennünket. — Már előbb is, a IX. században, mikor még Atelkuzuban laktak, ezen a néven említik őket: Georgius Monachus (*ungroi*), Hinkmar (*ungri*), Regino (*hungari*) és Nesztor orosz krónikás (*ugri*). — A mint aztán innen visszafelé megyünk régibb időre, a nyelv törvényeinek megfelelőleg ennek a névnek is teljesebb alakjával találkozunk. A IX. század elejére és a VIII. századra vonatkozólag Livianus Philosophus és utána a ravennai névtelen geographus arról tudósítanak bennünket, hogy a Pontus és Maeotis fölött, a Don és Dneper közt elterülő föld neve *Onogoria*. Ez a terület pedig azonos Konstantinus császárnak *Lebediájá*-val, hol éppen abban az időben a *magyarok* (turkok) laktak; miből világossá lesz előttünk, hogy ennek az *Onogoria* helynévnek alapja az *onogor* népnév, mely ismét nem egyéb, mint a későbbi *ungur*, *ungar* nevezet, s az *Onogoria* = *Ungaria*, *Hungaria*.³ — VII. században a Maeotison túl, a Kubán folyó mellékén ismeri Theophanes bizánczi író az *unoguro*-kat, mint a bolgár-kuturgur-unogur szövetséges államnak egyik népét s mint egyúttal a Kaukázus fölött lakó szabirok szomszédait.⁴ — Ugyanezen a területen lakott már a VI. században is, az V. század közepétől fogva, az *onogur*, illetve *unugur*, vagy *hunugur* nép Agathias, Theophylactus Simocatta és Jordanes tanúsága szerint.⁵ — Az V. századbeli Priscus Rhetor említi őket legelőször, *onogur* néven, ebben a hazájukban, hova az ő

¹ Hogy miért hitelesebbek, megmagyarázom »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomban: Századok, 1896. évf. 679—680. l.

² L. erre nézve idézett dolgozatomat a Századok 1896. évf. 787. l.

³ L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat Századok 1896. évf. 796—797. l.

⁴ Id. dolgozatomban, Századok, 1896. évf. 794—795. Továbbá v. ö. Koskinen György finn történetíró munkájával: Nyelvtudományi Közlemények 1865. évf. IV. köt. 251.

⁵ Századok, 1896., 789—792 l.

előadása szerint a Kaszitenger északi részéről, a Volga és Ural folyók közéről költöztek 457 tájban.¹

Az *onogur*, vagy *unugur* népnek azonossága a IX. századbeli *ungri*-k, vagy *ungari*-kkal szemmel látható dolog; mert a Volga mellékéről egészen Pannoniág lépésről-lépésre tudjuk őket kísérni s a nélkül, hogy az V. század közepétől fogva a X. századig az időrendben megszakítást találunk.

Hogy az *onogur*, vagy *unugur* nép mikor költözött a *Volga és Ural folyók közére*, nem tudjuk megmondani; azt azonban a legrégebb török történelmi emlékek, t. i. az ujjur krónikák és a velök egyező sínai évkönyvek nyomán határozottan tudjuk, hogy ez a nép — melyet az ujjur krónikák is *onogur*, *unugurnak* neveznek — a keresztyén időszámítás I. századának utolsó évtizedétől kezdve az *Irtis* felső folyásának mellékén, vagy a sínai annalisok szerint a Balkhas-tóval az Aral-tóig terjedő *Yuepan* tartományban, szóval a *mai kirgiz pusztaságon* lakott.² Ide arról a földről költözött, mely az Altai, Karakorum, Thien-San és Tangnu-Óla hegyek között terül el, *legrégebb hazája* pedig az Orkhon, Tula és Szelenga folyók melléke volt. Ezen a területen laktak hajdan a török nemzetiségű *ujgurok*, vagy *ugurok*, kiket az ezeknek történelmi följegyzéseivel meglepően egyező sínai évkönyvek *hungnu*, vagy *hunnu* és *hún* néven neveztek.³ Idő jártával két ágra szakadtak, melyeket hazai krónikáik *on-ujgur*, vagy *on-ugur* (*un-ugur*) és *tokuz-ujgur*, vagy *tokuz-ugur*-nak neveznek. Az I. század utolsó tizedében, t. i. *Kr. u. 91 tájban* — az ujjur krónikák és a sínai évkönyvek összhangzó tudósítása szerint — a sínaiak megverték őket s ennek következtében és ekkor költözött ki az egyik ágazatuk, még pedig az *on-ugur*, *un-ugur* ág, nyugot felé, a felső Irtis mellékére, illetve Yuepan tartományba, azaz a mai kirgiz pusztaságra.⁴

Ettől az időtől fogva a sínaiak nem beszélnek többé a *hungnu*, *hunnu*, *hún* népről, sem az ujjur krónikák az *onugurok*, vagy *unugurokról*; mert mind a ketten elvesztik őket szem elől; — hanem a helyett a nyugoti, t. i. görög írók kezdenek emlegetni a II. és III. században egy, kelet felől érkezett új népet az Ural folyó mellékén és a Kaszitenger fölött, később a Meotis táján is *khúnoi* (Marinus Tyrius és Ptolemaeus), vagy *unnoi*

¹ Századok, 1896., 787—789. l.

² L. idézett dolgozatomat Századok 1896. évf. 900—901 lapokon; továbbá Tomaschek Vilmos: Centralasiatische Studien. Wien 1877. I. 91—94. Tomaschek szerint a sínai évkönyvekben előforduló *Yuepan* helynév nem egyéb, mint a török *jaban* »désert, plaine vaste et non cultivée«.

³ L. ezt tüzetesen bebizonyítva a Századok 1896. évf. 896—898. lapjain. Az ott mondottakhoz megjegyzem még azt az egyezést is, hogy a hogyan a sínai annalisták leírják a *hunnu* harcsmódorát, az a leírás annyira egyezik Ammianus Marcellinus leírásával a *hunok*ról, mintha egyik a másiktól vette volna. (Neumann Károly: Die Völker des südl. Russlands. Leipzig 1847. 29. l.)

⁴ Századok 1896. évf. 900—901.

(Dionysius P.) néven.¹ Nem sokára, a III. és IV. században, az örményírók is kezdenek beszélni a *hun* népről, mint olyanról, mely a Kaukazustól északra, a Kaszitenger és Maeotis között lakik s mely attól fogva majd szövetségeseik, majd pedig ellenségük az örményeknek. Az örmények közül² a III. század végén s a IV-iknek elején élt Agathangelosz említi legkorábbi időből a *hunokat*, a kik a 227. esztendőben, később pedig Tiridates király idejében (286—341) szövetségeseik voltak az örményeknek a persák ellen; a 320. évből pedig Khorenei Mózes beszél róluk.

A történeteknek szépen egymásra következő sorrendjéből tehát, s azon körülményből, hogy a *keleti források* (ujgur krónikák és sínai évkönyvek) *tudósításait felváltják és megszakítják nélkül folytatják a nyugati kútfők* (a görög és örmény írók), egészen világosan kitűnik, hogy az a nép, melyet a II. századtól fogva az egykorú görög és örmény írók *khún*, *unn* és *hun* néven ismernek az Ural folyó s alsó Volga mellékén, majd a Kaukázus fölött elterülő pusztaságon, voltaképpen nem más, mint az a török nemzetiségű *on-ujgur*, vagy *on-ugur*, *un-ugur* nép, mely az I. század végén az Altai hegység mögül költözött az Irtis mellékére s onnan lassanként előbb-előbb az Ural folyó és Kaszitenger északi része felé. A világtörténelem (mely *különböző nemzeteknek egymással egyező s egymás tudósításait kiegészítő* történeti kútfőiből áll) kétségtelenné teszi nemcsak azt, hogy a II. század eleje előtt nem volt *khún* vagy *hun*, illetőleg *ugur* népség az Ural és Volga folyók vidékén, hanem azt is, hogy *hun*, illetve *ugur* (ujgur) nevű nép az I. század vége előtt csakis az Altai hegységen túl keletre lakott. Másrészt arról sem tud semmit a világtörténelem, hogy abban az időtájban egynél több olyan *hun* (*khún*, *hunnu*) nép létezett volna, a melynek eredeti, nemzeti neve *ugur* (ujgur) volt. Mindezekből historaiailag bizonyos, hogy az európai nemzetek az *ugur* (ujgur) népnek *on-ugur*, vagy *un-ugur* ágát ismerték és emlegették *khun*, *hun* és *unn* néven a II. századtól fogva.

Ennek, a Volga vidékére költözött *on-ugur* népnek *három törzse* játszott fontosabb szerepet Európa történetében különböző időkben. Annak a törzsnek jelölésére, mely 375-ben kerekedett föl az alsó Volga mellől s az alánokon és góthokon keresztültörve birodalmat alapított a Duna-Tisza mellékén, az európaiak állandóan megtartották a keletiektől hallott *khun*, *hun* nevet. De egy másik törzsükkel mindjárt akkor, hogy megjelent Európa keleti határán, közvetlen érintkezésbe léptek a görögök (457 tájban) s ezért kezdetől fogva a követeiktől hallott nemzeti nevükön, az

¹ L. ugyanott 901., 902 és 904. lapokon.

² L. idézve Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Kolozsvár 1870 a 105—106. lapokon és az eredeti örmény szöveget a 47, 48, 49. jegyzetben.

onogur (on-ugur, un-ugur) néven emlegetik őket.¹ Ugy szintén a harmadik törzsükről, az *uar* és *khün* nemzetségről (= *avarok*) is tudják a bizáncziak, hogy az alsó Volga mellett lakó *ogor* (= ugur) népből szakadtak ki; mert mindjárt első föllépésük alkalmával érintkezésbe léptek a görögökkel követségük révén.²

Ez a *hun* népségnek eredete a világtörténelem szerint s mint látjuk, ennek körében bennfoglaltatik a *magyarok* őseinek eredete is.

A világtörténelemben való járatlanság volna azt hinni, hogy 375-ben az egész, ú. n. *hun* népség nyugatra költözött a Duna-Tisza vidékére s hogy nem maradt ott, a Kaukázustól északra, a Kaszitenger és Maeotis között elterülő pusztaságon, valószínűleg a nagyobb része. Hiszen az *on-ogurok* (= unugur, ungar), majd később az *ugurokból* kiszakadt *uaro*k és *khunok* (= *avarok*) még csak azután lesznek ismerősek a görögök előtt s csak azután indulnak el nyugot felé szintén a Volga alsó folyása mellől.

Másrészt pedig az örmény írók a 375 utáni időkből is folytonosan emlegetnek a Kaukázustól északra lakó *hunok*at, a kik tűzzel-vassal pusztítva beütnek Armeniába, vagy az örményekkel szövetkezve Persiába. Így említi őket a 381—384. évek közt Bizánczi Faustus és Meszrob,³ a 432. évből az egykorú Elizeus és Farbetzi Lázár.⁴ A *hunok* a 464 utáni évek valamelyikében szintén beütöttek Armeniába egészen Arczakh tartományáig, mely alkalommal vértanú-halált szenvedett Athanasz, Szent Izsák tanítványa és egy előkelő nő.⁵ Az örmény íróknak ez utóbbi tudósítása bizonyosan arra az eseményre vonatkozik, melyet Priscus Rhetor a 467. évről jegyzett föl, azt mondván, hogy az akatírok, szaragurok s a többi szomszéd népek ebben az évben háborúval valának elfoglalva Persiában; mert tudvalevő, hogy Armenia 428-tól fogva Persia felsőbbsege alatt állt és persa helytartók kormányozták.⁶ — Továbbá a VI. század közepén Prokopius is azt írja egy helyen, hogy a Kaukázustól északra a Maeotiszig laknak ama népek, melyeket *hun* néven szoktak összefoglalni; más helyen pedig azt mondja, hogy ugyanott laknak a *hun szabírok* és *más hun* törzsek. Szintígy Theophylactus Simocatta az *avarok* föllépése alkalmával, 558-ban, unnugurokat, *szabírokat* »és más *hunn* népeket ismer a Kaukázus fölött.⁷

Ezek a jó értesüléseken alapuló tudósítások kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy az a nép, mely a 375. évben nyug-

¹ L. idézett dolgozatomat Századok 1896. évf. 787—788, 902 és 910.

² Ugyanott 902—903.

³ Lukácsy Kr. id. m. 110.

⁴ Lukácsy Kr. 108, 112, 113.

⁵ History of Armenia, by Father Michael Chamich. Translated by Johannes Avdall. Calcutta 1827. I. köt. 281.

⁶ Századok 1896. évf. 790 és 794.

⁷ Századok 1896. évf. 789.

gotra költözött és Atila korában érte el hatalma tetőpontját, csak egyik ága volt az Altai hegység mögül jött *hun*, illetőleg *on-ugur* népek s hogy annak másik fele még jó ideig megmaradt a Maeotis és alsó Volga közén, sőt Atila hunjainak maradványai éppen azért költöztek vissza a Pontus fölé és a Maeotis környékére (mint Jordanis mondja: »ad proprias sedes«), mert azon a tájon laktak régebben elhagyott törzsrökönaik. Csakis ezen a földön s a testvér népekből lehetett egy második, bár kisebbszerű *hun* államot alapítaniok a *Dulo* nemzetségből való fejedelmeknek, t. i. a *bolgár-kuturgur-unogur* szövetséges államot.¹

A hun-magyar rokonságnak másik nemű bizonyítéka pedig az a tény, hogy a görög írók a magyarokat — mióta ezek a Kubán folyó vidékére s a Maeotis mellékére költöztek s aztán attól fogva állandó összeköttetésben voltak a bizáncziakkal — mindig *hunok*nak (unnoi) tartották, egészen a XII. századig s az *onogur*, *unogur*, *ungur* népet egyszersmind *unnoi* (= hunni)-nak is nevezik; sőt vannak X, XI. és XII. századbeli, *latin* nyelvű nyugot-európai kútfők, melyek szintén egy értelemben használják az *ungar* és *hun* neveket.

A VI. századbeli *Agathias*nál ezt a kifejezést olvashatjuk a VI. sz. elejére, vagy az V. sz. végére vonatkoztatva: »az *onogur* nevű *unnok*«. A VII. század elején író *Theophylactus S.* az 558. évből *hunn* népeknek mondja az *unogurokat* és szomszédait, a szabírokat.² *Theophanes* (írt 813-ban) a magyarokat majd *unogurok*nak nevezi, azt mondván róluk, hogy: *hunnok*; majd *unogundur*-nak (a VII. századból); majd egyszerűen csak *hunnak* (unnoi, az 528. évből, Muagernek fejedelemmé választása alkalmából). A mennyiben a VI. századi *Prokopius* azt írja, hogy a *hunnok*nak nevezett népek a Kaukázus fölött laktak és *lakhelyeik a Maeotisig* terjednek: világos, hogy ő itt a *hun* néven az *unogurokat* is érti, minthogy ezek az ő idejében — a többi görög írók szerint — éppen a Kubán és Maeotis mellékén laktak. A IX. század első felében *Georgius Monachus*, Szent István korában pedig *Leo Grammaticus* a magyarokat felváltva *turkoi*, *ungroi* és *unnoi* (= hunni) néven emlegetik. A XI. század második felében élt *Kedrenosz*, a régibb időre vonatkozólag, azt írja, hogy az *unogurok*: *hunn* nép (unnoi). Végre az is köztudomású dolog, hogy *Kinnamosz* János (XII. század) és *Niketasz Khoniatész* (írt 1218-ban) szintén *unnoi*-nak nevezik a magyarokat, — még pedig abban a korban, mikor a magyar királyok és bizánczi császárok összeházasodtak s másféle összeköttetések is álltak fenn Magyarország és Bizáncz között!

¹ Ugyanott 793—795. — A *bolgárok* és *kuturgurok* *hun* voltát l. bebizonyítva a Századok 1896. évf. 793. lapján. Továbbá Menandernél ezt olvassuk: »Kutrigurok, kik hunnoknak is neveztetnek« (idézve Thierrynél: Atila és fiai tört. II. 175).

² Századok 1896. évf. 789. lapon.

A mi a nyugot-európai, latin nyelvű kútfőket illeti, az *Auctarium Cremifanense*-ben ez olvasható a 900. évre vonatkozólag: »huni, qui et Ungari nuncupantur«. A XI. sz. első feléből való *Chronicon Eberspergense* 935-ről szintén ezt írja: »Huni, qui et Ungri«. Az ugyanezen korból való *Chronicon Mediani monasterii* a 917. évből egyszerűen hunoknak nevezi a magyarokat. A *Vita Bennonis Episcopi Osnabrugensis* szerint III. Henrik császár 1051-ben »contra Humos« indított háborút (Pertz XIV. 63). Továbbá a *Monachi Sazavensis continuatio Cosmae* II. Géza királyunkat rex Hunnorum, Magyarországot pedig terra Hunnorum-nak mondja. Végre *Viterbói Gottfriednél* 1185-ben ezt olvashatjuk: »Ungari etiam Huni sunt appellati«.¹

Ez a hat történelmi kútfő éppen úgy a Pertz-féle »Monumenta Germaniae Historica« cz. gyűjteményben van kiadva, mint ama főntebb említett tíz évkönyv, de ezeket Hunfalvy Pál jónak látta észre nem venni!²

Akármit mond tehát a német történelmi iskolának legelszántabb bajnoka, Roesler Róbert és ennek hűséges tolmácsa, Hunfalvy Pál, — *a világtörténelem tanúsága szerint közös eredet kapcsolja össze a hunokat és magyarokat*. Hunfalvy Pálnak a tekintélye ebben a kérdésben semmit sem ér; mert ő csupán 10 darab, s csak X. XI. századbeli latin nyelvű évkönyvre támaszkodik és teljesen ignorálja azokat a részint egykorú, részint közelkorú s minden tekintetben sokkal illetékesebb sínai, ujgur és görög kútfőket, melyek a keresztény idősámítás I. századától fogva a XII. századig, vagyis 1200 esztendőn keresztül azonos eredetű népek hirdetik a magyarokat Attila hunjaival.

¹ L. ezek közül ötöt idézve Petz Gedeonnál: A magyar hünmonda. Budapest 1885. 84. l.

² Hunfalvy — mint láttuk — 1876-ban azt hirdette, hogy a magyarokat csupán a német monda tartá hunoknak. De 1880-ban »A székelyek« cz. munkájában elismeri, hogy a X., XI. és XII. századokban a germán és új-latin nemzetek s a bizánczi írók, szóval »egész Europa« hunoknak tartja vala a magyarokat (71—72. l.). Azonban ezt a tényt ilyenféle elmagyarázással igyekezik megfosztani történelmi értékétől: A magyarok éppen úgy pusztították Európát, mint a hunok. »Mi vala természetesebb annál, hogy azon kornak *ijedi* népei és író papjai hunoknak tartásák az ungrokat, vagy magyarokat? Egy országból, Scythiából valók a hunok, az avarok, az ungrok: egy és azonos fajtájú népek tehát mind« (u. o.). Itt Hunfalvy megint *hamis okoskodással* élt; mert olyan gondolatot *csúsztatott be* az okoskodásba, melynek ott semmi helye sincs. *Ráfogott* a X., XI. és XII. századbeli írókra olyan valamit, a mit *azok nem mondanak* s eme ráfogás alapján veti el a hun-magyar rokonságot. Ugyan melyik az a régi író, a melyik *így* indokolja és magyarázza meg a magyaroknak *hun* nevét? Egyik sem! Ha tehát ezt egy sem mondja, sem Hunfalvynak, sem másnak nincs joga belemagyarázni. Az 1890. évben már maga is belátta, hogy ez alaptalan okoskodás, melyen könnyen rajta vesztethet; tehát a Századokban a magyar krónikákról írott dolgozatában és az Oláhok történetében inkább ismét eltagadja, hogy a német mondan kívül más forrás valaha hunoknak tartotta volna a magyarokat. Ámde a mit a régiek egyszer megírtak, az létezik, ha tetszik nekünk, ha nem s azzal nekünk számolnunk kell, nem pedig ignorálnunk!

Egyébiránt azt a 10. nyugot-európai annalist csak *hamis okoskodás* használhatja fel a hun-magyar rokonság ellen. Mert azok egy szóval sem mondják azt, hogy a magyarok *nem hun* eredetűek, csak az *ungri, ungari, vagy hungari* név említése alkalmával nem teszik oda ezt is: »qui etiam Hunni«, mint a többi annálisok. Azzal, a mi megvan valamely kútfőben, lehet valamit bizonyítani, de a nem létezővel senki sem bizonyíthat semmit.

A ki tehát erősen föl nem tette magában, hogy semmi áron sem fog hinni a világtörténelem tanításának, kénytelen lesz meggyőződni róla, hogy a hun-magyar rokonság nem a német mondákból, illetve a Nibelungénekből átvett agyém, vagy Hunfalvy szavaival szólva »esztelenség« és »szellemi betegség«, hanem a magyar nemzet *valósággal* rokona a hun népnek, mert egy eredetű vele a leghitelesebb történeti kútfők tanúsága szerint. Így állván a dolog, méltán föltehetjük ezt a két kérdést:

1. Ha a hun-magyar rokonság nem a *valóság*on alapulna és sem Ázsiában, sem Európában senki sem tartotta volna hun eredetűeknek a magyarokat, csak éppen a németeknek alaptalan mende-mondája (melyből keletkezett a Nibelungének): lehetséges volna-e, hogy ebben a rokonságban hitt és hisz egy egész nemzet annyi századok óta? Erre még akkor is *nemmel* kellene felelnünk ha a hun-magyar rokonság csakugyan ki volna fejezve a német mondában és a Nibelungénekekben; annál biztosabban felelhetünk hát *nemmel*, mivel azokban egy árva szó sem árulja el ezt a rokonságot. Sőt voltaképpen úgy áll a dolog, hogy a keleti és nyugoti egykorú írók — ama 10. latin nyelvű évkönyv kivételével — mindnyájan tudtak a hunok és magyarok rokonságáról, *csak éppen a német monda nem tudott*. Mert hiszen azt olvassuk a »Klage« cz. költeményben, hogy Pilgrim püspök *Magyarországba* is elküldte embereit följegyezni a *hunokról itt élő mondákat*, — s íme az a német monda, mely a Nibelungénekekben fenmaradt, tud ugyan egyet s mást a hunok dolgairól, de arról semmit sem, hogy a magyarok közös eredetűek volnának a hunokkal! Hát nem *egészen megfordítva* látja Hunfalvy Pál a dolgokat, mikor azt mondja, hogy a hun-magyar rokonságról a történelem nem, *csak éppen a német monda tudott*? Holott erről, mint látjuk, még a *magyarországi németek* mondája sem tud!

2. Ha már a hun-magyar rokonság a *valóság*on alapszik: lehetséges volna-e, hogy ennek tudása ne maradt volna fenn a magyaroknál? Erre ismét csak azt kell felelnünk, hogy lehetetlen volna. — Mert mely időponttól számítsuk azt az állapotot, mikor a közvetlen tudomás kezd *emlékezetté* válni? Talán a *IV. század* második felétől, mikor a *hunok* nyugatra költöztek, az *on-ugurok* (= ungarok) pedig ott maradtak a Volga-Ural közén? Igaz, hogy ettől az időtől körülbelül 700 esztendő mult el a legelső magyar krónika szerkesztéseig (400-tól 1100-ig), a mi nagyon hosszú idő,

de még sem olyan hosszú, hogy az emlékezet fonalának okvetlenül meg kellett volna szakadnia. Hiszen az oszmánoknál 700 esztendeig nem pusztán az az emlékezés maradt fenn, hogy ők hajdan az *oguz* nemzettestből szakadtak ki, hanem egész históriás énekek is éltek náluk, melyek még a középzásiai harcokról szóltak s melyeket 1526-ban a mohácsi csata előtt való estén is énekeltek kobzok kíséretében.¹

Ámde ha hallgatunk a történelem tanítására, nem lehet ettől az időtől számítanunk a hunokkal való rokonság tudomásának emlékezteté válását; mert *a magyarok ősei* — a kik az V. sz. közepéig a Volga és Ural folyók közén laktak — *szakadatlanul közvetlen érintkezésben voltak úgy Atila hunjaival, mint a többi, keleten maradt hun törzsekkel.* Ugyanis a leghitelesebb tanútól, Priscus Rhetortól, úgy tudjuk, hogy *Atila*, uralomra jutása után 448-ig maga alá vetette a Scythiában lakó törzseket, majd a hun faj *akati*rokat is, kik ebben az időben az alsó Volga s a Kaspi-tenger északnyugoti részénél laktak és fejedelmökké legidősebb fiát, Ellákot, tette. Azután eme működési középpontból viselt háborút több ízben az ázsiai Scythiában (Tanaistól keletre, a Kaukázus fölött) lakó népek ellen.² Ugyancsak Priscustól tudjuk azt is, hogy *Atila* ura volt *egész* Scythiának; hogy Persia és Media elfoglalására is gondolt, még pedig azért, mert Scythiából *igen rövid úton* oda juthatott volna, mivel a hunok *végző törzsei* nem messze estek Mediától, csak egy nagy hegységen (= Kaukázus) kellett volna átkelni³ Végre arról is Priscustól értesülünk, hogy a magyarok ősei, az *onogurok*, vagy *unugurok*, abban az időben éppen ezen a földön, az akatirok szomszédságában, a Volgán túl laktak, — minélfogva nem igaz az, hogy — mint Hunfalvy hirdeti — a magyarok legelőször Pannóniában, a német terítő papoktól hallottak valamit Atiláról és a hunokról; mert hallaniok kellett róla, ha előbb nem, akkor, midőn ez 448-ban meghódította szomszédaikat, az akatirokat, s talán ő velők, az onugurokkal is, elismertette felsőbbiségét!

Továbbá *Atila* halála után, 457 tájban, az *onogurok* a Kubán folyó mellékére költöztek, hol a görög és örmény írók tanuskodása szerint a többi, keleten maradt *hun* népségek és *Atila* hunjainak visszatért maradványai szomszédságában, sőt társaságában laktak. — Majd a VI. század közepén ők is meghódoltak törzsrokonaiknak, a Volga mellékén lakó *ugur* népségből kiszakadt *uar* és *khun* nemzetségeknek, mely népet a kortársak *avarok*nak is, de *leggyakrabban* szintén *hunok*nak neveztek. — Ezután pedig a VII. század közepéig egy és ugyanazon szövetséges államban éltek *Atila népének maradványaival* a Dulo nemzetségből szár-

¹ L. Századok 1896. évf. 779. és Török Történetirók II. köt. 159.

² Thierry Amadé: Attila történelme. Ford. Szabó Károly. Pest 1865. I. 48—50.

³ Thierry I. 95—96.

mazó fejedelmek kormányzása alatt. Ha a *bolgár* — *kuturgur* — *unogur* szövetség felbomlásával megszakadt volna a *hun* népségekkel való összeköttetés, már körülbelül csak 400 esztendő esett volna közbe a legelső magyar krónika szerkesztéseig, a mi már nem olyan nagyon hosszú idő. — De a magyarok ekkor, vagy ezután nem sokára a Maeotis és Pontus fölé (Lebediába, majd Atelkuzuba) kerültek, hol az egykoru görög írók egészen a VII. század második feléig emlegetik a *kuturgur*, *uturgur* és *bolgár* nevű *hun* népségeket. Ezek közül a bolgárok 679-ben átkeltek a Dunán s a mai Bulgáriát alapították. A *kuturgur* és *uturgur* hunokat pedig talán elnyelte a föld, mikorra a magyarok Lebediába kerültek? Ezeknek *elköltözéséről* *mitsem tud* a történelem, minél fogva minden valószínűség a mellett szól, hogy meghódoltak a magyaroknak és összeolvadtak velök. — Végre mikor a magyarok bejöttek a mai Magyarországba, ennek területén még *több helyen* találtak *avarokat*, vagyis *ugur* eredetű *hunokat*. Mert a frankok győzedelme után nem csupán azok az avarok maradtak életben, a kiket Nagy Károly 805-ben Sabaria és Carnuntum közé (vagyis a mai Sopron, Moson és alsó Pozsony megyék területére) telepített,¹ és az avarokat nem II. Jenő pápa levele említi utoljára 826-ban;² — hanem még nagyobb számban laktak Pannónia más részében, továbbá a Tiszán túl,³ a régi Daciában, vagy Gepidiában is; és említik őket az egykorú írók még a 850. év körül,⁴ sőt a 871. évből is,⁵ tehát úgy szólván egészen a magyarok beköltözéséig.⁶ Az avarok fenmaradására vonatkozó eme történelmi adatok pedig annál hitelesebbek; mert Konstantinus császárnál is azt olvassuk (De admin. imp. 30. fej.), hogy még az ő idejében (950 körül) is éltek *avarok* Horvátországban, mint a

¹ Thierry: Attila tört. II. 374—375.

² Ugyanott II. 377.

³ Eginhard ugyanis ezt írja a 796. évre vonatkozólag: »Pipinus Hunnis (= avarok) *trans Tizam* fluvium fugatis.« Idéze Thierrynél II. 354.

⁴ Ravennai Guidonál, ki a IX. század közepén írt, ezt olvassuk: »Dacia prima et secunda, quae et *Gepidia* appellatur, ubi modo *Unii*, qui et *Avarii* inhabitant.«

⁵ A 871. évben Salzburgban írott »*Conversio Bogoariorum et Carantanorum*« cz. munkában ezt találjuk Pannoniára vonatkozólag: »Eos (avares), qui obediebant fidei . . . tributarios fecerunt regum et terram, quam possident residui ad huc pro tributo regis obtinent usque in hodiernum diem. Tunc vero sclavi post Hunnos inde expulsos venientes coeperunt istis partibus Danubii diversas regiones habitare.« (Pertz kiad. XI. köt. 7. lap).

⁶ Timon Sámuel (Inago antiquae Hungariae. Cassoviae 1733, a 340. l.) ezt írja: »*Lazius* ex vetusto codice anno 1000 scripto depromit, Radfridum fuisse Fabianensem et Vigenensem Praesulem summo Pontifice Leone V. coque tempore *Hunnoavares* tertio a Christiana religione descivisse seque Ungarorum suae originis populorum superstitione infecisse. Praefuit autem Leo V. Ecclesiae anno 907.« — Ugyancsak ő írja ezt is (319. l.): »*Joannes Aventinus* (XV. század) refert (Annales Bojorum, lib. 4) Ugros, sua lingua Magaros . . . Daciam ultra Tibiscum annem invasisse, *Avaros* atque *Hunnos* excidisse, delevisse. *Avatorum* atque *Hunorum* nomen in Európa tunc interiisse.«

horvátok alattvalói s könnyen meg lehetett őket különböztetni a horvátoktól.

Látnivaló, hogy a magyarok ősei voltaképpen eleitől fogva szakadatlanul összeköttetésben álltak törzsrókonaikkal, a többi *hun* népségekkel s ha időnként elváltak is tőlük, később ismét összekerültek és egyesültek velök (mint Attila hunjainak maradványaival a Maeotisnál s az avarokkal Pannóniában); — minélfogva *a hunokkal való rokonságnak, illetőleg közös eredetnek közvetlen tudomása voltaképpen soha sem vált emlékezetté*, vagy legfőlebb már itt, a honfoglalás és a keresztyén vallás fölvétele után. Az volna aztán a valóságos csoda, ha ennek az ezer éves multnak, *ezer éves együttélésnek* emléke nem maradt volna fenn a honfoglalástól az első magyar krónika szerkesztéséig!

Én nem látom azt, hogy a *történelem* ellene mondana a hun-magyar rokonságnak (mint Roesler és Hunfalvy hirdeti), sem azt, hogy »esztelenség« azt hinni, mintha eme rokonságban való hit hazai szóhagyományon alapulna; ellenkezőleg azt látom, hogy a világtörténelemnek minden adata éppen mellette szól ennek a rokonságnak s azt is látom, hogy hogyan maradt fenn és miért kellett okvetetlenül fenmaradni e rokonság tudatának a magyar népben. A rejtély tehát nem itt, nem ebben a dologban van, hanem abban, hogy hogyan állíthatott és írhatott huzamosabb időn keresztül a *valósággal homlokegyenest ellenkezőt* olyan ember, a ki a »történelem szentségét« emlegeti és *bűnösnek* mondja azt, a ki vét ellene? ¹

Nem én mondom s nem is más valaki mondja, hanem — ha a minden egyes időpontra nézve legilletékesebb régi írók tudósításait tanulmányozzuk — maga a történet folyása mutatja meg még a homályosan látónak is, hogy valamint a magyarok rokonsága, illetve közös eredete Attila hunjaival: *történeti valóság*, úgy ennek a rokonságnak tudása és a benne való hit: *valósággal apáról fiúra szállott*, szájról szájra maradt *nemzeti hagyomány*. Éppen ez indította krónikásainkat arra, hogy a nemzeti hagyomány készletén kívül (melyet azonban tudákos elfogultságukban nem birtak eléggé megbecsülni) felhasználják ama *külföldi kutföket*, melyek a hunok történeteit tárgyalják, valamint a *pannóniai német mondákat* is, melyekből szintén vettek föl egyet s mást.

Megmutattam már föntebb, hogy a magyarok őseinek, az *onuguroknak*, okvetetlenül ismerniök kellett a nagy hun fejedelmet, *Atilát*, ha talán nem is úgy, mint saját fejedelmüket, de legalább úgy, mint a velök szomszédos akatiroknak (= kazarok) urát. A hun fejedeleme neve a hunoknál s természetesen a régi magyaroknál is, *Etele*-nek hangzott, mit nemcsak Thúróczi, Oláh Miklós és Ritius ²

¹ Hunfalvy Pál: Az oláhok története. Budapest 1894. I. köt. Jegyzetek XXII. lapon.

² Thuroczi János krónikája I. rész. 13. fejezet: »Attyla, qui *Hungarico*

bizonyítanak, hanem az 1286., 1329., 1331., 1332. és 1333. évekből fenmaradt oklevelek is, melyekben még találkozunk a régi *Etel*, *Etele*, *Ethele* névvel.¹ Ezért van az, hogy Kézai Attila, vagy Athyla helyett mindig *Ethela* alakot ír; s ezért van különösen az, hogy a Krépes-Krónika és Pozsonyi Kr. az *első* kijövetel elbeszélése alkalmával (midőn a nemzeti hagyomány alapján beszél) *Ethele*, illetve *Ethela* vezért ismernek, ellenben már Pannóniában (mikor külföldi források után beszélnek) ugyanezt *Atyla*, vagy *Athila* rex néven emlegetik. Az a körülmény, hogy a Volga mellől elinduló *Etele* a krónikáknál egyszerre átváltozik Pannóniában *Attilává*, tudtommal még senkinek sem tűnt fel; pedig igen fontos dolog, mert *Etele* a nemzeti hagyományé, *Attila* pedig a külföldi krónikáké. A Volga vidékén még ismerte *Etelét* az ott lakó onugur nép, de a távoli Pannóniában szereplő *Attiláról* már csak idegen könyvekből értesült a későbbi nemzedék.

Ez a név minden valószínűség szerint azonos, vagy legalább összefügg a török eredetű *Etıl*, *İıl* szóval, a mely általában nagy folyót jelent; mely a történelemben előfordul mint a Volga, Oxus, Don, Dneszter és Dneper neve² s mely a régi magyar nyelvben *Ethyl* (Anonymus), *Etul* (Kézai, Képes és Budai Kr.) és *Etel* (Dubniczi Kr.) alakú volt. A két név összefüggését bizonyítják a következők. 1. Valamint a görög írók a hun fejedelmet *Ἀτιύλας* vagy *Ἀτιύλας*-nak nevezik, éppen úgy a Volgát Zemarkhosz *Ἀτιύλας*, Konstantinus császár pedig *Ἀτιύλ* néven ismeri. 2. Tud a történelem egy *Jajk* nevű kipcaki khánról,³ a mely név köztudomás szerint egyszersmind az *Ural* folyónak török neve. 3. Abulgázi említ a hajdan korból egy *Tengiz* nevű török khánt, mely név törökül »tengert« jelent. 4. A Jeniszeibe ömlő Abakan folyó mellékén lakó *szagaj* törököknek Radloff textusai közt található mondái emlegetnek egy *Talaj* nevű fejedelmet, a mely szó különben a szagajok nyelvén szintén »tengert« jelent. 5. A török *Akus* személynév⁴ szintén nem egyéb, mint a tör. *akıs*, vagy *akus* közfőnév, melynek értelme: »folyás, folyó.« 6. Ide kell még számítanunk azt a körülményt is, hogy Sejkh Szulejmánnak közép-ázsiai török szótára (a Lugat-i-csagataj, 5. lapon) alhangu *Atıl*

idiomate Ethele dictus est. — Nicolai Olahi Hungaria et Atila (Vindobonae, 1763, 105. l.): »Atila *hungarice* Ethele dictus« Ritius (De rebus ung. I. 383.) pedig: »Attila, quem Hungarici gentiliter Ethele vocant.«

¹ *Etele*, filius Johannis, possessor Sari vocatae, 1286-ból (Árpádkori Új okmánytár XII. 448). *Ethele* de Corthol, 1329-ből (Anjoukori okmánytár II. 401.) Az 1331. és 1332. évekből I. Jerney: Magyar Nyelvkinccsek. *Ethele*, pater Martini, 1333-ból (Codex Dipl. VIII. 3 : 711.) Végre : Gregorius, dictus *Etıla*, 1395-ből. (Cod. Dipl. X. 8 : 379).

² L. erre nézve Századok 1896. évf. 802. l.

³ Egy nogaji-tatár nyelven írott krónikából: Klapproth, Voyage au mont Caucase. Paris 1823 I. köt. 181.

⁴ Egy török vitéz neve 1220-ból (Journal Asiatique, 1849. évf. XIV. k. 449. l.) és egy szibériai tör. fejedelmé (Vámbéry : A török faj, 172. l.)

alakjában is ismeri a Volga nevét, s ezt irták át a régi görög írók *Ατηλας* alakkal.¹

Kutatásunk végeredménye tehát az, hogy igazuk van krónikáinknak, mikor a magyarokat közös eredetűeknek tartják *Atila hunjaival* s mikor azt mondják, hogy a IV. század második felében a hun népségnek csak egyik része költözött Pannóniába (melynek maradványai azután visszatértek künn maradt rokonaikhoz), a másik része pedig sokkal későbbben Álmos, vagy Árpád vezetése alatt. Azért van igazuk, mert *olyan szájhagyományt örökítettek meg, melyet tökéletesen igazol a világtörténelem.*

THURY JÓZSEF.

¹ Hunfalvy Pál nem fogadta el az *Atila, Etele* névnek a tör. *Etil, Etel*-ből való származtatását, még pedig ilyen indokolással: »A nép-psychologiai tapasztalás szerint tengert, folyót, tavat személyesített ugyan a phantasia; minden mythologia teli van azzal. De hogy *személyt tengernek, folyónak, tó-nak nevezett volna a phantasia: én legalább nem tudom.*« (Ethnographia. Szerk. Réthy L. 1890. évf. 246. l.) A fentebbi hat pontban bebizonyítottam, hogy voltak történeti személyek, a kiknek a neve »folyó«, vagy »tenger« jelentésű vala, sőt azonos egy bizonyos folyó nevével, mint pl. *Jajk* kháné.

MOLIÈRE L'AVARE-JÁNAK ELSŐ MAGYAROSÍTÓI.

Az Anselm álnév alatt tartózkodó Don Alburci Tamás nápolyi történetéből, *Simai Kristóf* kegyes oskolai pap, hazai tárgyú vígjátékot csinált ily czímen: *Zsugori, telhetetlen fősvény ember*, »ama híres Frantzia költő, Molière után.«¹ Míg a történeti háttér nem tartozik Molière-nél a cselekmény lényegéhez, s mégis több dolgot valószínűvé tesz: addig Simai erőlteti a helyzet olyatén megalakulását, aminőre nála a mesének szüksége van.

A vígjátéki mese előtt 14 évvel Don Alburci a nejével és gyermekeivel elmenekült a nápolyi zavargásokat követő üldözések elől. Menekülésük közben tengeri zivatar lepi meg hajójukat. Hajótörést szenvednek, mely nemcsak családi boldogságukat teszi tönkre, hanem annyifelé hányja szét a családot, hogy a Gondviselés különös, kiváló kegyére van szükség, hogy a háromféle irányban szét-szórt családtagok még egyszer találkozhassanak az életben, főleg miután egyik sem tud a másikának megmeneküléséről. Don Alburci Tamás még a legszerencsésebb valamennyiök közül, mert nemcsak életét, de vagyonát is megmenti.

Az igaz, hogy Nápolyba nem térhet többé vissza, mert megjelenésével életét kockáztatja, azért máskép keres módot ottlévő birtoka eladására, a mi sikerül is neki, bár egy kissé különösnek fog föltűnni, hogy birtokát nem vették el mint olyanét, ki a forradalom részese volt. De úgy látszik, hogy a szegény Don Alburci sok kellemetlenséget szerezne még egy Molièrenek is, ezért kell, bár a legkalandosabb utakon-módokon, vagyonát a természeti erők és a politikai élet forradalmából megmentenie. Az ekként szerencsésen szárazra került Don Alburci 16 évig keresi a családját, végre beléfáradva a kutatásba, letelepszik reménytelenül s új név alatt új boldogságot keres. De éppen ez a boldogság-keresés fia vetélytársává teszi, a mi aztán a mult titkának földerítésére vezet. Ugyanis fia, a 7 éves Valér, 16 évvel előbb az övéénél nem kevésbé kalandos történeteken esett át. Egy spanyol hajó megmenti őt is meg a vele volt cselédet is a hajótörésből. A hajó kapitánya meg-

¹ A Magyar Játék-Szin. Első Esztendő. Első kötet Pesten, nyom. Trattner Mátvás betüivel 1792. 89—230 l.

kedveli, fölneveli fiaként s fegyverforgatásra tanítja meg. Ekkor tudja meg Valér (Molière nem mondja meg: miként?), hogy atyja él. Elindul tehát keresésére s habár apját nem találja is meg azonnal, alkalmat lel, hogy a szép és fiatal Elizát a vízbe fulladástól, a saját élete koczkáztatásával megmentse. Feledi szüleit, hazáját és szerelmmel ifjú szívében Eliza apja szolgálatába áll, hogy ezen a kerülon szerezzen érdemeket az apánál, a saját rangja, születése és élettörténete körülményeinek eltitkolása mellett. Így a szerencsés véletlen ugyanoda viszi őt, ahol az apa Eliza leánya számára éppen a jó öreg, de gazdag Anselm-Don Alburcit szemelte ki férjül, és így apa és fiu, nem tudva, a valót nem is sejtve, vetélykedő társakká válnak.

Don Alburci nejének és leányának a sorsa, egy cseppet sem mondható kevésbé kalandosnak az apa- és fiuénál. Ők is megmenekülnek a hajótörésből, de életüket szabadságuk árán kell megváltaniok. Kalózkodó ragadják őket el s csak tízévi rabszolgaság után lehetnek, egy közelebről meg nem magyarázott »szerencsés véletlen« (heureuse fortune) révén szabadokká. Ők eljutnak Nápolyba, de sajnos, birtokukat már eladták¹ s Alburci felől még hirt se kapnak. Innen aztán Genovába mennek az anyai örökség hulladékának megmentésére, hol azonban a rokonok embertelen igaztalansága menekülésre kényszeríti őket, mire ők is Párisba kerülnek, hol a sok baj az anyát a kórógyhoz szegzi s már azon a ponton van, hogy leányát (biztosítandó jövője érdekében) feláldozza a gazdagság oltárán: oda dobja a vén Harpagon sovárgó karjai közé.

Ebből a regényes olasz-francia történetből Simai a következő magyar mesét csinálta. Nála az esemény határozott időponthoz fűződik s »Első Leopold Tsászárnak (!) uralkodása idejében« esik meg. Nápolyból, »Pest vármegyei község Némedi« lesz, melyet a »Pártütők« feldúlnak; Alburci Tamásból fejedelméhez hű nemes ember válik Gyolts István néven, a ki, miután »nagyon tört vala az Ellenség« rá, feleségével, gyermekeivel, »drágább holmié«-vel Esztergom felé fut, midőn fölszaporodott társaival az erdőben »nyugalomra való helyet keresve magának« »egy csoport Pártosokra akad.« Egymaga, »minthogy nagyon bátor szívvel birt«, többet lekonzól közülök, az életben maradtakat pedig »az erdőnek szalasztotta.« Fia Korlát (Valér) a nagy riadalom alkalmával az erdőbe menekül, hol eltéved, s nem tud többé szüleihez visszatalálni. A Molière spanyol kapitánya mintájára »egy jószívű, jámbor ember« veszi magához s elviszi »Pata-házára«, fiává fogadja s addig akarja nevelni »még ki tanulhatná az Attyának hollétét.« De az »érdemes férfiú« hat év múlva meghal, vagyonát felosztják maguk között

¹ Kazinczy Gábor hibásan fordítja ezt a kifejezést »où nous trouvâmes tout notre bien vendu« ekképen: »hol minden birtokunkat *elkobozva* leltük« (Molière vígjátékai. II. kötet. Budapest 1881. kiad. 139. l.) hiszen Anselm mondja, hogy maga talált módot annak *eladására*: »et ayant su trouver moyen d'y faire *vendre* ce que j'avais«

törvényes örökösei s »Korlátnak is ki-telt a zsoldja.« Korlát most megindul a bizonytalanság útján, de egy kereskedő (»egy jószívű magyar«) Rév-Komáromba utasítja, hol szerinte valószínűleg czélt fog érni. Utközben neki is kalandja esik. Lentsés nevű gazdag embernek (»kit mi — mondja Simai — telhetetlen fősvénysége miatt Zsugorinak nevezünk«) Kristina nevű leányát, Komárom és Áts közt, »egynehány fajtalan kóborlóknak körmei közül tsaknem életének vesztével« kiragadja. Ő is belé szeret a leányzóba, de hogy biztosan czélt érjen, »kultsárnak« szegődik el Lentséshez. Simai végül egész naivul ezt jegyzi meg: »Ez eddig Hagyományból.« »A többi merő költemény«.

Valér-Korlát sorsáénál az Alburci nejének és leányának sorsa, jobban egyezik a Molière meséjével, azzal a különbséggel, hogy az ő kis társaságukat »a gonosz Pártütők vagy idegeny kézre, vagy végső pusztulásra juttatták.« A rokonok vesztükre is törnének »ha láb alól előbb nem állanának.«

Az öreg Némedi Gyolts István esete 16 helyett 7 évvel ezelőtt történt meg és viszont Korlát, 7 év helyett, akkor »mint egy« 10 éves lehetett. Maga Gyolts István is hasztalanul keresi az Esztergom melletti erdőben eltévedt feleségét és leányát. »Valamerre fordultam — mondja — mindenütt tsak holt híreket halottam« és már maga is elhitte »hogy valamint más nevezetes Familiákat, ugy titeket is egyre gyilkoltak és halálra úztek a Pártütők.«

A fiu esete igazolására Molièrenél, az apa rubintos pecsétgyűrűje és az anya agát-karperecze szolgál, miket Valér a spanyol kapitánytól kap, Simainál csupán az atyának »metszett gyűrűje« fordul elő, nemesi czímerrel ellátva, melyet Gyolts István akkor vont a fia ujjára, midőn a Dunán átevezvén, »nehogy ketté törné a Kormány«, levont a saját ujjáról.

A Rév-Komáromban való találkozás ténye Simainál éppen ugy a véletlen műve, mint Molièrenél a párizsi, sőt tán azt lehetne mondani, hogy amaz kevésbé valószínűtlen mint emez, anélkül természetesen, hogy akár az egyiknek, akár a másiknak elhihetőségét komoly megvitatás tárgyává akarnók tenni.

Láthatjuk a fölhozottakból, hogy mennyiben magyarosítja Simai Molièret. A molièrei háttér annyira nem függ össze szervezetileg a fő mesével, hogy annak megváltoztatása alig módosít a lényegen. A nápolyi zavargás, a tengeri zivatar, a kalózok esete kétségtelenül nagyobb szabásúvá teszik a háttérrel s a főmese környezetének előkelő színezetet kölcsönöznek, míg Simainál ez kisszerűvé törpül, s hamisságát nyilvánvalóbbá teszi, midőn pl. hazánkban király helyett csak »Leopold Tsászárt« említ és határozottan nem jellemzett »Pártütöket« kever a dologba, a kik igazán véve inkább martalócok, fosztogatók, gyűjtogatók, a női erényt veszélyeztetők, mint pártütők abban az értelemben, a mint szokásba jött pártot ütni Lipót király ellen, törvénytelenégei miatt.

Molièrenél a történeti háttér képzeletbeli, Simainál meg van hamisítva. Molière személyeinek kalandjai beleillenek az ő regényességet szerető korába, midőn Nápoly talaja mindig izzott, a kalózok valóságban garázdálkodtak a Földközi tengeren és egy hajótörés (a hajók rossz szerkezete miatt) nem is tartozott a ritkaságok közé. Ily viszonyok közepette egy család szétzülése könnyen megtörténhetett, bár viszont összetalálkozása is valószínűlenebb. Simainál ellenben a családtagok elszakadása az, a mi kevésbé valószínű. Ezért, mintha érezte volna, hogy Esztergom és Komárom közt mégis csak könnyebben találják meg az emberek egymást, mint ha Páris és Nápoly távolsága forog szóban, Alburci-Gyolts István bolyongását 16 év helyett csak 7-re teszi, s ott javít valamit a különbözetben, midőn Korlát-Valért 7 helyett 10 évesnek mondja az eltűnés pillanatában.

Mi azt hisszük, hogy Simai nem szándékosan cselekszik, midőn Lipótban csak a »Tsászárt« szerepelteti s a »kuruczlabancz« világ katonáiban csupán »Pártütöket« lát. Inkább fölületességnek, mint szándékosságnak, vagy éppen hazafiatlanságnak mondható. Tanári pályáján a történelemmel soha behatóbban nem foglalkozván, kifejezéseinek nem is akar valami nagy fontosságot tulajdonítani. Neki — a lehetetlen tengeri vihar helyett — valami zavargás-félére volt szüksége, hogy Gyolts I. és családja elszakadását, magyarosított meséjében, valószínűvé tegye. Lipót kora erre a legalkalmasabbnak látszott. De viszont, ha akár a Thököly Imre, akár a II. Rákóczy Ferencz fölkelése igaz indítékait és mellékkörülményeit hozza kapcsolatba a főmesével — midőn vagyonekობzás stb. bőven fordult elő — nemcsak magyaros és igazi történeti háttérrel ad meséjének, de alkalmat nyer a labanczkodás csúfságai mellett a kuruczvilág gavallérosan katonás vonásainak kitüntetésére is. Lehet, hogy a censura szabályai tartották kötve a kezét. Bárhogy álljon a dolog, az ő alkotta háttér mindenképen hamis marad s egy cseppet sem teszi nemzetibb színűvé a L'Avare magyarosított cselekményét.

Simainál a magyarosítás tehát inkább csak a nevekre szorítkozik, mint a lényegesebb dolgokra. Mennyi rész jut ebben a nemtudásra vagy az akadályozó külső körülményekre, ma már el nem dönthető. De viszont, ha irodalmi magasb értéke nincs is a Simai magyarosításának, alkalmi becsét kétségbe éppen nem vonhatjuk, mert az bizonyos, hogy az akkori magyar világ előtt Lentsés-Zsugori érthetőbb volt mint Harpagon; Butzkó, mint Brindavoine; Kullants, mint Merluche; Lopadi mint La Flèche; Némedi mint Anselm-Alburci Tamás, egy oly korban, midőn először kezdték emlegetni »ama híres Frantzia Költő Molièret.« Simai, korának akart szolgálni, első sorban a magyar színpad érdekeire gondolt s irodalmi magasb szempontok nem lebegtek lelki szemei előtt. Ez magyarozza Zsugorija jelentőségét a kilenczvenes évek elejétől vagy három évtizeden át, s ez a körülmény magyarozza meg

további sorsát és értékét azon túl, a magyar irodalom történetében. Az ő kisebb körü tehetsége nagyon beillett a kezdetlegesség ama korába, mint szorgalmas, jóra való munkásé, ki minden különösebb ambíció nélkül maga jelölte ki magának azt a teret, a melyen a leghasznosabb szolgálatokat tehetette hazájának. Nem tört el nem érhető czélok felé, ezért a maga szűk körében többet használt mint sok más, ki »erején fölül mert« s egyik érdeket sem tudta kellőleg szolgálni.

De lássuk közelebbről, hogyan alakította át lényegesebb részeiben a mesét. Külső szerkezet dolgában nincs nagy eltérés Molière és Simai közt. Az I. felv.-ban két jelenetet von össze: az 5—6-at (nála 6.) és 9—10-et (nála 8). A II. felv.-ban csak egy összevonást találunk, hol a 3—3 jel.-ből nála a 2. jelenet lesz. A III. felv.-ban az 1—5 jelenetből egyet csinál; az elsőt; a 11—12 jel. nála a 7-ik és a 14—15-ből a 9-ik lesz. (Simainál sajtóhiba a XI. jel. IX. helyett a 182. lap.)¹ Kihagyás helyett tehát csak összevon. A IV.-ben azonban már rövidít is pl. a 4—5. jelenetet teljesen kihagyja, úgy hogy a Kleant és az atyja közti jelenet után rögtön a La Flèche-Lopadi jelenete következik. Jakab mester mókája Kleanttal és Harpagonnal; Kleant és Harpagon párbeszéde, ha nem is mellőzhetetlen elemei a vígjátéknak, amaz fölöttébb mulattató és előkészíti az 5-ik jelenetet, mely jellemző az apa és fiu konok elhatározására. Kihagyható ugyan a cselekmény megértése megnehezítése nélkül, de viszont nélkülözhetetlen jellegzetesség dolgában. Az utolsó felvonás Simainál szintén mint Molièrenél 6 jelenetből áll.

A tartalmat tekintve, a fordítást szabadnak mondhatjuk. Nem lehetetlen, hogy Simai francziából fordított, hisz barátja Révay Miklós bevallása szerint értett francziául, de határozottabb bizonyítékok fölmerüléseig legyen szabad a dologban kételkednünk, mert pl. ez az egy mondat nagy valószínűséggel utal a német forrásra: Oly személy után . . . épen-nem *szaggatok*« (216. l.) (Sich um eine Person *reissen!* »Pedig a francziában ez áll »et de rien pretendre à un coeur qui se serait donné«). Nincs ok arra sem, hogy miért módosítsa a *magyar* átdolgozó Molièrenek ezt az érdekes helyét: »un lit de quatre pieds à bandes de *point de Hongrie*« . . . ekképen »Egy hatlábu, nagy fedeles ágy, mellynek superláttyai himmel varrott olaj színű atlatzbol vannak« (134. l.), holott a többi tárgy felsorolásánál, az eredetitől sokban eltérőleg, előttiünk jobban ismert tárgyakat számol elő. Általánvéve a II. felv. I. jelenete tele van, az eredetiben nem is létező, toldalékokkal. Nála pl. 8°/_o-ról, Molièrenél 25°/_o-ról van szó; nála 6 ezer forintról, Molièrenél 15000 francról. Ha nem képzelünk is kész fordítást előtte, de a sok szabadság azt sejteti, hogy vagy nem értette az eredetinek több helyét, vagy hivatottnak vélte magát a

¹ Adataim teljesen igazolják a Háhn Adolf adatait. Egyet. Phil. Közöny XIV. évf. 786. lap.

»híres Frantzia Költő« némely helyének kijavítására. Az eltérés a francia szövegtől különben sehol sem oly nagy mint az V-ik felvonásban, mely egészen más tartalmu Molièrenél mint Simainál. Ezt azonban még értjük, mert ha Simai magyar viszonyokat alkalmaz a nápolyiak-franctziák helyébe, természetsszerűleg következik az is, hogy a család sorsa történetének elmondásánál teljességgel nem ragaszkodhatik Molière szövegéhez. Meg is cselekszi ugyanígyra, hogy ez az V. felvonás csaknem egészen a Simaié, vagy, a mint ő mondja »a hagyományé«, pedig éppen erre volna helyesebb alkalmazni azt a másik kifejezését, hogy »merő Költemény.«

Simai a Fösvénynyel egyidőben készíti el Gyapai Mártont, amazt a L'Avare, ezt a Sganarelle ou le cocu imaginaire nyomán. Mind a kettő magyarosítás s tán nem minden ok nélkül az, mert tán nem mondhatja, hogy eredetiből készült — azt meg, hogy németből fordította, restelli mondani, a mint pl. Kazinczy éppen nem mondja, hogy Hamletjét *nem angolból* fordítja. Így Simainál a magyarosítás is annyit jelenthet, hogy az eredetiből nem tud fordítani, a német szöveg fordítását meg nem akarja bevallani. Zsugorít Molière után készítettnek mondja, ami határozottan nem jelent fordítást, hanem inkább átdolgozást. Egy Molière vígjáték fordítása a francia nyelv oly alapos tudását föltételezi, hogy szinte érthetetlen, hogy, ha Simai ezzel a tudással birt, többé soha semmi egyebet ne fordítson franctziából és parlagon hevertesse egy oly nyelv tudását, mely korában igen nagy hasznára válhatik, drámairodalmunknak és színészetünknek, de meg a saját irodalmi dicsőségének is. Ha nem vonható is kétségbe a Révay föntebb idézett állítása, azt hisszük mégis, hogy e tudás nem állott a Molière teljes megértéséhez okvetlenül megkívántató színvonalon, mert ha igen, akkor Simai nem állapodik meg a L'Avarenál s Sganarellenél, hanem megpróbálkozik a Molière muzsája értékesebb alkotásaival is. A tudásnak éppen abban áll legfőbb gyönyörűsége, hogy nem marad meg a kezdet legkezdetén, mert éppen a bemélyedés élvezete az, mely a munkakedvet növeli, az igazi munkakedv pedig csupán a legnagyobb föladatok megoldásánál érzi azt a boldogító kielégítetést, mely a fáradság egyetlen s legigazabb jutalma.

Simai minden valószínűség szerint valami átdolgozás nyomán készíti Zsugoriját s így, miután gyönyöre nem volt mély és igazi, hamar kielégítést talált a kezdetnél. Fölhagyott a további munkával, mielőtt a költői lélek egész odaadásával belémerült volna egy Molière-vígjáték költői és drámai szépségeinek élvezetébe. Simai nem volt költői lélek, ezért nem tudta megbecsülni Molièret s mert nem volt az, lehetetlennek tartjuk, hogy műveit megértette az eredeti szövegben és éppen ezért nem érzett vágyat műremekeinek élvezésére s nem kapott kedvet azok lefordítására.¹

¹ Lázárnak, és az ő nyomán Hahnak azon állítását (Egyet. Phil. Közl. X k. 498 és XII. k. 782), hogy Simainak 1792-ben megjelent darabja »először

Sajnos, hogy a L'Avare második magyarosítóját sem számíthatjuk költői lelkű műfordítóink közé. Éppen 30 évre a Simai Zsugorija után jelent meg a *Döbrentei Gábor* Fösvénye, nyomtatva Bécsben, kiadva Kassán Wigand Ottó által. Ez a 30 év jelenti a Simai fordításának legfényesebb időkorét, de hogy még ezután se tűnt le a műsorral, jele, hogy ez új fordítást nem találtak annyira jónak, hogy siettek volna a cserével. Pedig Döbrentei meglehetősen kicsinyléssel beszél elődje fordításáról. Szerinte Simai »oly szabadon járt a Francia Vig Játék költő lelke körül, hogy ezen fordítás (t. i. a sajátja), mely azt híven akarta felfogni, még eddig talán nem felesleges.« Két megjegyzésünk van ez észrevételre. Először az, hogy Döbrentei határozottan több szabadságot engedett meg Molière »lelke körül« mint Simai; másodsor: a dicsekvőleg emlegetett hiv felfogás, éppen nem mondható annak.

Döbrentei is magyarosít. A Fösvény színhelye nála már nem valami vidéki magyar város, hanem Pest — de a mi nagyon különösnek fog föltűnhetni, a magyar cselekmény háttérében mégis a nápolyi események állanak, úgy hogy igazán csodálnunk kell, hogy a nápolyi Don Alburci Tamásból miként válhatott tősgyökeres magyar Solymosi, nem is beszélve a felesége, a leánya meg a fia megmagyarosodásáról! Döbrentei egészen megfelelkezik arról, hogy a család széjjelválásának és újra való összetalálkozásának

ugyanezen évi febr. 14-én adatott elő Komáromban a gymn. ifjuság által a szegények javára« tévedésnek tartom. A Magyar Hirmondónak ide vágó helye így szól (1792. I. 347—8.) »Nagy Szombat, febr. 28. Egy kis utat tettem volt a napokban, melynek alkalmatosságával hazafiai örömmel tettem el Komáromban, midőn az oda való tanuló Ifjuságnak jádzó színjébe vezettem. Nevelkedett örömöm, midőn szemlétem, mely helyessen s nagy kedvvel jádzó ott a Magyar Játékokat nem tsak a született Magyar Ifjak; hanem még a született Tótok s Németek is. Vóltak ezek között olyanok is, kik azelőtt egy szót se tudtak magyarul; s a jádzzhatásra való vágyódás arra vitte őket, hogy Nemzeti Nyelvünket tanulni kezdeték s annyira is mentek benne, hogy kiállhattak a Magyar Jádzók közzé. Néha néha tartatnak Deák Játékok is; de tsak ugyan a Magyar darabok az elsők s gyakrabban is jádzzattanak. Éppen akkor, hogy ott voltam:

Zsugorit vagy az Öreg Fösvényt

jádzzottak« . . . stb.

Először nem valószínű, hogy Simainak csak 1792-ben nyomtatásban megjelent művét, már ugyanazon év február havában betanulhatták s el is játszathatták. De végre is nem lehetetlen, hogy kéziratból játszottak. Másodsor nyomósabb ok az, hogy S. művének a címe *Zsugori lelhetellen fösvény ember*. De még tán ez sem zárná ki, hogy S. darabjáról van szó a Magyar. Hirm.-ban, ha ugyan végül nem hozhatnók föl azt a tényt, hogy igen is van egy ily című iskolai dráma, csakhogy *Fejér Györgytől: Az öreg fösvény Zsugori*, mely 1790-ben jelent meg Pozsonyban és iskolai czélokra készült, nem mint a Simaié, mely azért jelent meg Endrődy Magyar Játékczimében, hogy a magyar színészet érdekeit szolgálja. És ha hozzá vesszük, hogy a Simai darabjában négy nő szerep van, amabban egyszem, aligha kételkedhetünk abban, hogy 1792. febr. 14-én (?) nem a Simai Zsugoriját adhatták elő a komáromi ifjak.

Nem lesz érdektelen ide jegyeznünk, hogy a Hadi s már nevez. tört. 1791. évi 10 kötete S.-ről szólván megjegyzi: »két új darabok vagynak közelébb nála készen.« Ezek: Gyapai M. és Zsugori.

ténye már Molièrenél is a valószínűség határain csaknem túlnan esik. De Nápoly és Páris közt mégsem akkora a nyelvi távolság mint Nápoly és Pest közt. A mi Molièrenél *még valahogy* elhíhető, az Döbrenteinél nagyon jogos kétségeket támaszt bennünk. Ez képezi a Döbrentei magyarosításának első, föltűnőbb ferdeségét. A mi Simainál ügyességre vall, az t. i., hogy nemcsak a cselekmény színterét teszi magyar földre, de az előző eseményeket is ott játszatja el, addig Döbrentei magyar neveket ad személyeinek, sőt magyarokká formálja is őket, de az előző eseményeket Nápolyban, Firenzében, Genovában és Fiumében játszatja le, ezzel csak még inkább növelvén azt a hihetlenséget, mely Molièrenél is csak a véletlenek színpadiasan szerencsés találkozása mesterkedésével magyarázható ki. Pedig Döbrentei nagyra van az ő magyarosításával. Ő jól tudni látszik, hogy a francia nyelvet »tökéletesen bíró« magyar jobb szeretné, ha francia neveket láthatna a fordításban, sőt a »csak magyar nyelvet beszélő Magyarra« is kíváncsi, hogy az író úgy álljon előtte a fordításban »mint egy valószínű külföldi példány«. De szerinte még az ily helyes kíváncsi magyar is »nem érez-e többet, mikor nemzeti nevéket hall, nemzeti köntösében? Nem más állást ad-e mintegy önkéntesen maga magának, midőn a pantalon le rugván, hazai büszke köntöst ölt fel?«

Láthatjuk e kijelentésekből, hogy Döbrenteinél a magyarosítás nem egyéb kelmeiségnél, czafrangnál. A hazai büszke köntös nála az igaz magyarság jelképe. És ő ezen nyilatkozata után mégis azt írja: »minden magyar elnevezések és földünkre áthelyeztetések mellett azon voltam, hogy a Francia sértetlen maradjon, mert oly Genie mint Molière, *ha egy két kis tűzés rá is fér* (!!), megérdemli, hogy formája össze ne tördeltessék.« Hogy mit ért Döbrentei forma alatt, azt nem is sejtjük. Ha a szerkezeti formát érti — alább látni fogjuk, hogy miként törött az össze az ő kezeitől. Ha azt a cselekménybeli keretet érti, a melyben az esemény lefolyik — látni fogjuk, hogy ezt is miként tördeli el magyarosítása ügyetlenségével. Ugy látszik, Döbrentei, midőn formát mond, ez alatt a lényegét érti, a cselekmény lényegét, melyet csakugyan nem illeik összetördelni a fordítónak. Csakhogy, vagy lefordítjuk azt, a mit a költő megírt, és pedig változtatások nélkül és teljesen az eredeti szellemében, vagy, ha eltérünk attól, akkor viszont csak annál siralmasabb törmelékké válik kezünkben a fordítás, minél ügyetlenebbek vagyunk a forma és lényeg közti alapos különbség fölismerésének mesterségében.

Döbrentei aztán így fűzi tovább fejtegetéseit. »Csak azt az ingert akartam neki adni, a mit a Párisi katonatiszt, ha délczég huszár köntösben beszél hozzánk, mingyárt az első megpillantásra is a Magyarban közönségesebben gerjeszt, mintha egy ugynevezett toldott lábú kaputos (!) öreg csoszkal elé, minemükép Harpagonnak francziásan épen figurázni kellene, pedig a nélkül, hogy valami

nemzeti különösség festetnék általa.« A mi érthetőbben annyit akar jelenteni, hogy Harpagon nem jellegzetesen francia fősvény, tehát magyar fősvény is lehet, és ha azzá tesszük, könnyebben érthetővé válik, miként az a francia tiszt, a ki huszár ruhát ölt magára, s éppen ezzel a magyarban hazafiúi érzést gerjeszt. Döbrentei nem bánja, hogy az a huszár az ő dolmányával, kalpagójával és tarsolyával úgy viselkedik, »hogy mozdulatai, minden fogásai Frantziát mutatnak«. Mindamellettt elég ovatos is Döbrentei, hogy így szándékosan nevetségessé ne tegye magát, azért kijelenti, hogy nem akarna úgy jární, mint az a komédiás, a ki 1812-ben Kolosvárott a magyar nézők kedvéért kaput helyett magyar mentét vett föl ugyan, »de a derékon alul, térdig érő nadrág, fehér strimfli és csattos papucs» rendeskedett.«

Csodálatosan zavart észjárásra mutat az az állítása is, hogy az ilyen fajtájú »művészi megkívánás és nemzeti szokás összekötéseit megegyeztetni, minden más európai nemzetnél könnyebb mint a magyarnál!« Ugy látszik, képzeletben nehézségeket gondol ki, hogy ezzel is mentse — ügyetlenkedését. Olyan elvet állít föl, a melyet maga hazudtól meg. Magyarosítani akar — a formák megtartásával és széttöri a formát, melynek jelentőségéről fogalma sincs. Harpagon, szerinte, azért lehet Fukarházy, mert mint fősvény nem kizárólag francia típus, de viszont az olasz-francia földön történt esemény mégis a magyar tárgy-személyű mesébe való történet maradhat, és elég, ha a nápolyi Don Alburci rókatorkos mentében jelenik meg és a nevét Solymosira magyarosítja! Ezzel szerinte érthetőbbé válik a magyar közönségnek a jellem és a cselekmény s jogos önérzettel elmondhatja a fordító »hogy a mi fordításunk még eddig tán nem felesleges« a mi magyarán annyit jelent, hogy *nagyon is szükséges*, mikor Simai anyyi szabadsággal fordította a L'Avare!

Döbrentei indokai közül azonban a legmulatságosabb a legvégső, a melylyel magyarosítása szükségességét támogatja. »A Magyar Játszók és Játszónék közül ritka egyezik azon, hogy a külföldi német vagy francia neveket jól kimondja s a Fősvényben a sok francia nevezet sokszori kimondása (!) csak a járatlanságban való kaczagást okozta volna.« Valóban pompás indíték! Kár volna azonban mégis a leglényegtelenebbnek tartanunk. Mi azt hisszük, hogy ezen a nyiláson át beláthatunk Döbrentei titkos műhelyébe. Ott látjuk őt, nagyobb, hevesebb ambícióval mint tehetséggel, amint nagy dolgot készül véghez vinni. Már Erdélyben elismert protectora a színészeknek és íróknak. Az első nagyobb drámairodalmi pályázat létrehozása egészen megzavarta szereplő vágygyal eltelt lelkét — s most egyszerre első szerepet akar játszani nagy Magyarországon is. Francziául tud egy kicsit, magyarul igen gyengén, de meg akarja lepni az egész magyar íróvilágot Külföldi Játékszínével. Hiszen nemrég nyílt meg Kolosvárt az első állandó magyar színpad (1821. márcz. 21-én) — ennek akar szolgálatokat

teni. De még ennél is nagyobb tervei vannak. Nagyon megunta a poezist. »Mindég versezzünk-e?« — kérdi. Kívánja, hogy a »prózaikus« írók is mozduljanak meg már egyszer! Ime! ő jó példával jár elő. »Legyenek Prózaikusaink — kiáltja hatalomszavával, — legyenek külön, hogy ne csak költőjinktől, vagy legalább a költés útján elindultaktól teljenek ki azok is mint többnyire eddig; hanem Prózaikusaink is adjanak több díszet nyelveknek, párosítsanak erőt és lelket kellemmel s némellyike váltsa föl olasz bőbeszédűségét velősebb rövidséggel, úgy vigyázza, hogy e' meg feszesen ne mozogjon.«¹

Ő tehát két dolgot akar: 1. mintát adni arra, hogy miként magyarosítsuk az idegen színdarabokat, ha közönséges érzést akarunk gerjeszteni; 2. megteremteni a magyar szépprózát egy oly időben, midőn már mindenki megunhatta a sok verselést.

Lássuk, hogyan sikerült ez a vállalkozás az ambitiozus Döbrenteinek: hogyan tette magyaros ízüvé a L'Avaret és minő mintákat adott művében, követendő példányokul a széppróza magyar művelőinek?

Döbrenteinek első sorban komoly aggodalmi voltak — hihetőleg A. W. Schlegel nyomán — Molière moralját és izlését illetőleg. A L'Avare III. felv. 12-ik, IV. felv. 2-ik jeleneteire azt jegyzi meg, hogy ezekben Molière »genieje oly megsikamlást tett,« melyet ő a magyar kiadásból kihagyandónak vélt. Az egyik a gyűrü-jelenet, a másik Jakab mester mókázása Kleanttal és Harpagonnal meg Kleant és Harpagon jelenete. Simai csak e két utóbbi jelenetet mellőzte, de nem abból az indokból mint Döbrentei, a ki ugy hiszi, hogy amit Molière »játszva teremtő komikai ere, az ítéletet elnyomva, hevenyében egyszer leirt, azt vagy genialis gondatlanságból hagyta úgy vagy a vastagabb kebelűeknek is kacagásra indíthatásán járt az esze.« Az ilyen eljárás, amivel tán a fősvénység megutáltatását czélozta és az illetlent pellengérré állítani akarta, mégis csak »más részről az erkölcsiség kényes érzését karczolja«. Az ilyen eljárás, Döbrentei szerint, a fősvényt torzképpé változtatja. Zabos Máté (Jakab mester) »ízetlenül furcsáskodó, kétfelé hajladozása pedig, mind az atyát, mind a fiut bolonddá teszi s az egész Játéknak bizonyos parasztosságot ad.«

Döbrentei amint látjuk ekként összetéveszti a jellemekből folyó vonásokat az erkölcsstan elveivel s a burlesque módra jellegzetesben csak parasztosságot lát, holott az egyik a dolgok lényegéhez tartozik, a másik meg, mint a harlequinadeok maradványa éppen formailag jellemző a Molière-korabeli vígjátékra. De ha ennyire fontoskodó Döbrentei, miért nem hagyta ki akkor a Valér és Jakab mester jelenetét is (III. felv. 6. jel.), melyet éppen ő tesz parasztossá az által, hogy utasítása szerint Zabos előbb Eleket »taszítja a Játékszín végére«, később meg Elek Zabost »jól meg-

taszigálja» holott ezekről a finomságokról mitsem tud Molière eredetije.² Ime az ellentmondás és zavarosság Döbrentei elveiben. Elveti ezeket a jeleneteket s aztán a jegyzetek közt mégis csak lefordítja (174—285. l.)! De ő még tovább is megy. Midőn Andor (La Flèche) hozza az ellopott kincset, a Döbrenteitől erkölcsösebbé formált Ferencz és Andor közt ilyen párbeszéd folyik:

Ferencz. Nem elegendem én abba s parancsolom egyszeribe tedd vissza a helyre.

Andor. Ejnye be különös! Hisz ezzel minden bajból egyszerre kirántja magát.

Ferencz. Nem kell nekem lopott pénz. Tedd vissza mondom.

Andor. Ezt nem hittem volna. (Fukarházy kiáltása hallik a kert felől.) De hogy vinném már vissza, nyakon kapnak. (Megint kiáltás.) Az az öreg Ur, az Urfi maga hányása miatt mingyárt rajta vesztek. (Elfut a ládával.)

Ferencz. Eligazítom én azt. (Más felől elmegyén.)

Az ekként erkölcsében helyreigazított Ferencznek, ha nem hazudik szemtelenül, el kellene menni az apjához, hogy egy perczig se hagyja kétségben. De hazudik, mert a darab végén a Molière Kleantja az, a ki a kincs visszaadásával csikarja ki apja beleegyezését a házasságba. Hogy mekkora ügyetlenséget követ el ezzel Döbrentei, erről úgy látszik sejtelve sincs.

Nézzük most már a *be nem vallott* helyreigazításokat. Így Döbrentei még egypár hozzátoldással egészíti ki Fukarházy jellemét (75., 77. l.). Mikor Fruzsina 100 esztendőöt ígér, azt feleli: »oh be jó volna, ha még addig lehetnék pénzzemmel« ... alább hozzáteszi »ugy hát csak még unokájim gyermekeire szállana a pénzem«, a miről Molièrenél említés sincs téve. Éppen ilyen erkölcsös új vonás Döbrenteinél, midőn a fősvény Fruzsínának ígéretet tesz. »No hiszen nem bánom hát... Mihelyt időm lesz, mingyárt ígérek neked valamit« (87. l.) vagy midőn ezt az utasítást adja Eleknek: »dugj el vagy öt narancsot előlök s küld vissza a kereskedőnek« (117. l.) Az ő Fukarkázyját még a csúz is bántja (84. l.) sőt a szolgának ezt mondja: »hiszen egy kézzel is megtarthatod a tálat, nekem minden tálaim meg vannak drótozva s nem marad egy is a kezében.« (90. l.) Pista-La Merluce így finomítja meg (így ferdíti el meg nem értve) ezt a mondást: »que j'ai mon haut-de-chaussés tout troué par derrière, et que on me voit, *réverence parler.*« ... »Az enyimnek még a foltja is kiszakadt, hátul, s valahányszor lépem (!), a kiftyegő posztó szél *annyi alázatos szolgára tája száját*« ... (90. l.)! Zabos Máté szerint a Fukarházy lovainak »olyan bőjtire korog a hasok (!), *hogy az egész istálló dorombol belé (!)* s ha volna abrakos tarisznyám a csipejekre függeszteném, szeg helyett« ... és ez a Zabos szereti is a lovakat s szellemesen hozzá teszi »osztán felette kemény természet volna eltérni, mikor a *hozzánk hasonló barom* szenved! (99. l.) Ugyancsak a jókedvű Zabos így jellemzi Valér-Eleket: »Uram, én nem

² Molièrenél csak így van: Jaques pousse Valère, és Valère fait reculer.

tudnám eltérni a hízelkedőt, már ő kéme pedig az. S még osztán teszi magát, mintha ő volna nagyobb úr a háznál. (Csúfolkodva) Sok kenyér fogy el, nem kell annyi bort, fát, gyertyát vesztegetni, mindig ezt nyifogja. Sopánkodik az úr előtt, pedig maga félre lapúl a kamarába s nyalogatja a tejfelt... aztán szerinte Fukarházyt úgy hívják rendesen: »az a fősvény, gaz, hazug Ámbrám zsidó« (100., 101., 102. l.), Eleket azzal fenyegeti: »Szemem eleibe ne kerüljön az istállóba, mert úgy a falnak szorítom«... mind oly jellemvonások, melyekről Molière mitsem tud! S hogy Döbrentei mennyivel finomította meg Molièrenek fölhányt, úgynevezett parasztosságait, mennyire enyhítette a fukarság csúf vonásait, ezt a mondottak eléggé megvilágosítják. De tudunk még egyéb példákat is fölhozni. Így Fruzsina szabadszájúságát a következő uj mondásokkal emeli ki nyomósabban. »Kedvesek ugyan a szőkék, s csiklandják a szívet, de többnyire tyúkszeműek«... majd azt tanácsolja Maris-Mariannának, ha özvegygyé lesz: »Csak egyet pillantson akkor, amugy mosolyogva s már minden szegeletből tiz ifjú legény is szökik elé udvarlására, ő maga annak adhatja kezét, a ki az öreg korral eltöltött napjainak terhét leginkább elfelejteti!«... ismét oly dolgok, melyekre Molièrenél nem akadhatunk. Ezek a vonások különben odaillesenek a Döbrentei Fruzsínájára egyéniségéhez, ki maga mondja magáról: »Nem rézből alkotta az Isten lelkemet.« (107—108. és 120. lap.)

Jellemző a következő változtatás is. A darab végén Ferencz int Andornak, hogy hozza el a ládácskát:

Andor: Egyszeribe itt lesz Uram bátyám. (Fruzsínához) Mingyárt nem lesz szükségünk fortélykodásodra, de azért mégis megkapod a jutalmat.

A zárósorok szerint így kiált föl Fukarházy:

»Ah én még ládácskámat látom újra. (Fut Andorhoz, a ki neki a ládácskát félelmesen nyújtja. Fukarházy sietve ragadja meg, s ölelve előre fut.) Kedves, drágalátos szerelmem.«...

Ezek szerint Ferencz tehát mégis összejátszott Andorral, Fukarházy meg kapzsiságának oly jelét adja, melytől Molière jó ízlése idegenkedett, mert nála Anselmnek: Allons vite... szavaira csak ezt mondja Harpagon: »Et moi, voir ma chère cassette.«...

Igy fordít és igazít, magyarán így kontárkodik és ront Döbrentei, az a Döbrentei, a ki Simaival szemben alkalmat lel kicsinylőleg szólni egy oly átdolgozásról, mely fogyatkozásai mellett is ügyesebb, magyarosabb a maga egészében mint az övé. Erről közelebbről is meggyőződhetünk, ha részletesebben nézzük, hogy miként akarta magyarrá tenni a nápolyi kalandot és miben állanak jellegzetes magyarosságai, melyekkel keresett érzéseket akar kelteni.

Solymosija a hullámokból nemcsak életét, de nála lévő kincseit is megmenti. Ő elkerüli Nápolyt s így ott maradt fekvőségeit sem adja el; mert Döbrentei nagylelkűsége és kegyelme gazdagnak

hagyja. Aztán, hogy lehető messze essék Nápolytól, Magyarországra költözteti, hol kereskedést kezd, mely »nem kis vagyonhoz juttatja.« Ekkor meglegedvén »az al földön és felföldön való sok járásokat«, Budán házat vesz s mivel »Magyar közt gazdagodott meg, nem ellene szegezni, hanem mellette csatolni kívánta magát s a nevét is magyarrá változtatá.« Mint láthatjuk Don Alburci, Döbrenteinél iránydrámába illő alakká változik át — követendő például a meg nem magyarosodott kereskedőknek.

Elek-Valér sorsának története a következő módon magyarosodik meg. Őt egy genovai hajó menti meg a hajótörés alkalmával s annak kapitánya a fiaként nevelteti föl. A kapitány közelni érezvén halálos óráját, még idejekorán gondoskodik fogadott fiáról s így nem marad segítség nélkül, mint a szegény Valér. Genovából aztán Florentziába megy, hogy valami tisztességes hivatalt kapjon. Útjában azonban megtetszenek neki az olasz földön szállásoló magyar huszárok, közbük áll, tisztté lesz, s mint ilyen részt vesz az »utolsó háborúban« (!!). Itt véletlenségből megtudja, hogy atyja él, búcsút vesz tehát a katonaelettől s apja keresésére indul. Ekkor esik meg vele az Eliza kalandja. Ő is szolgálatba áll Harpagon-Fukarházyhoz, hűséges szolgáját pedig atyja keresésére küldi, míg maga barátaihoz »minden felé« leveleket ír ebben az ügyben! Nyakatekertebb magyarosítást ennél aligha csinálhatott volna Döbrentei. De két dolgot elért ezzel a genialis leleménnyel: azt, hogy az apát megtette budai háziurnak, a fiút meg pesti szolgának. Most már csak a Dunán kell valahogy átjutniok s misem könnyebb mint hogy az apa meg a fiú rátaláljanak egymásra.

A feleség és leánygyermeke sorsa is nem kevésbé új és változatos. Ő a leányával az »egybetört(!) hajónak egy darabján lebegtetett el a víz által messze-messze«, mígnem valami »rablóhajó« emberei megszabadítják. Ott maradnak »egy jó darabig« s »midőn osztán« kicséréltettek (! hogy kikkel — elhallgatja), Nápolyba mennek vissza — hol azonban jószágukat már az alatt eladták. Innen (Genova helyett) Velenczébe térnek, hogy valami atyafiuknál meghuzzák magukat. Mikor a pénzük elfogyott, a rokonok »nem igen jó szívvel látták«, erre egy fiumei asszonysággal annak hazájába mennek. »Itt se volt soká mit tenniök«, mire elhagyják az »Olasz földet« (!) s szerencsét hajhászó bujdosás után — Magyarországra jutnak »falura egy Magyar asszonysághoz«, hol igen jól folyt a dolguk. De ez is meghal s így (természetesen a távolhatás szinpadai törvényei értelmében) Pestre jutnak, hol, a darab kezdete-kor már egy év óta, eléggé nyomorúságosan töltik napjaikat.

Milyen hihetetlenül zagyvalékos mese ez a Simai egyszerű történetével szembe állítva. Döbrentei a maga találmányával nemcsak a szétzüllés és megmenekedés, de az összetalálkozás lehetősége körülményeit is oly valószínűtlenné tette, hogy szinte bámulnunk kell azon, hogy ő ilyen esetlenségekkel akarta a L'Avare

meséjét a magyar közönségnek érthetőbbé tenni. Nagyobb ügyetlenséggel, avatatlanabb kézzel bizonyára senki nálánál jobban össze nem zavarta a Molière darabjának regényes hátterét.

És minő magyar vonatkozásokat sző be a maga meséjébe!! Midőn Harpagon-Fukarházy a fiát korholja pazar ruházkodásáért, a következő párbeszéddel teszi a korholást ékeesebbé:

Ferencz: Igaza van Uram Atyámnak.

Fukarházy: Látod? Jobb volna hát kaputot viselni, mint ezt a hosszú dolmányt.

Ferencz: Igen, de én Magyar vagyok.

Fukarházy: Magyar, míg a módi tart. Majd megint egyet kaptok elé. Én csak azt mondom, öltözködj szűken, a mi a czifrából megmarad, a tied, s a pénz soha se jó ki a módiból.

Ferencz: Abban megint igaza van Uram Atyámnak...

Mennyit ér ez a hely *magyaros vonatkozásnak*, bővebben kár volna vitatni... Ehhez hasonló akar lenni az is, midőn az adóslevél elkészítését »Szolga-Bíró« által akarja foganatosíttatni. (61. lap.) Nem tudom eldönteni, vajon a hazai viszonyokra gondol-e, midőn a kölcsön adó részéről, 8000 forint után »esztendei interesre«, 3840 frtot (!) óhajt — holott Molièrenél csak 25⁰/₁₀-ról van szó. (62. l.) Azt azonban csodálom, hogy a felsorolt bútorok közt, ő is ép úgy, mint Simai, óvatosan lefordíthatatlanul hagyja azt a kifejezést, mely az ágy díszítéséről szól »à bandes au point de Hongrie.« Egyáltalában a kölcsönnél szereplő tárgyak felsorolásánál oly önkényesen jár el Döbrentei, hogy inkább abban kételkedünk, hogy az eredeti szöveget jól megértette, mint elhagyjuk, hogy itt csak »olyan portékákat említ, melyek közöttünk kelendők.« Még a Herfort és Klárka történetére való hivatkozást, az eperjesi gyolcslepedő, a máramarosi medvebőr s még egy-két dolog említését ilyenekül tekinthetjük — de hogy a diófa-asztal helyett a cseresznyefa-asztal, nálunk »kelendőbb« volt volna, vagy a rozsdás puskák, miket könnyű tisztítani, vagy a köpő-láda, pálinka-főző üst, egy ghitára, »melynek húrjai Cremonaiak voltak«, vagy a »kanapé eleibe való hollandiai szőnyeg«, melyet a moly csak két helyt lyukkasztott keresztül — ebben jogosan kételkedhetünk s alig tarthatjuk egyebeknek, mint olyan hatásra számított szellemességeknek, melyekkel Döbrentei a Molièrei comicumot növelni törekedett! Úgy látszik, ott is magyarosan zamatos akart lenni, (II. felv. 5. jel.), midőn Andor-La Flèchesel azt mondhatja Fruzsínának: »Ítt az orrom, hasítsd fel, mint a tatár lóét, ha ezt az öreg urat ismered« (73. l.), a mi Molièrenél egészen másként hangzik: »Je suis votre valet, et tu ne connais pas encor le seigneur Harpagon.«...

A Zabos Máté étekrendje tán még a legsikerültebb magyar vonatkozás az egészben (95—6.), azonban a Fukarházy toldásába már ízléstelenség is vegyül. (98. l.) Azt hasonlóképen kevésbé tartom sikerültnek, hogy Fruzsina az álgrófné vagy álbáróné sze-

repére olyan asszonyt hoz javaslatba, a ki felső magyarországinak adná ki magát (!), a minthogy Döbrentei éppen ezen a helyen nagyon sok szabadságot enged meg az eredeti szöveggel szemben. (122. l.) Fukarháznak az aranyaihoz való vonzalma »kör.nöczi szerelem« gyanánt szerepel (145) — mennyire jellegzetesen, szintén nem vitatom. Úgy látszik magyarosságot szenvedleg Döbrentei midőn »morigról« (78) s jegyruháról beszél nászajándék helyett (52—53) vagy midőn modor helyett — orozát (!) emleget. (125.) Ilyen magyarosan zamatos dolgokként szerepelnek hihetőleg ezek a kifejezések is: »vigyen el a tatár« (66); »forró hideg csapjon az ördögök közé« (87); »nem igen ugranék a Dunába« (106); »hagyj békét tekervénykedéssel« (119), »ne merjen azon lány körül sifitelni« (129); »itt sifitel körülöttem« (144.)...

Ilyen eszközökkel akarta Döbrentei Molièret a magyar közönség előtt érthetőbbé tenni — csupa külső czafranggal, mely szinte leri az eredeti köntösről! S ha összefoglaljuk a mondottakat, a Fösvény második magyarosításának értékét a következőképen körvonalozhatjuk: mint fordítás gyöngye, mert gyarló nyelven akarja pótolni a maga fogyatékos képzelő erejével a Molièrei leleményt; mint magyarosítás ügyetlen, mert meséje csak a nevek és a mellesleges dolgok révén válik magyarrá és ép ott feledkezik a magyaros vonatkozásokról, a hol minden nagyobb baj nélkül tehetné; mint helyreigazítás a legszerencsétlenebb vállalkozás, mert az eredetinek moráljával nincs megelégedve s parasztossággal is vádolja a L'Avare egy-két helyét — s aztán maga ront igazán nem egy helyütt a moralon s itt-ott olyan vaskosságokat szúr a szövegbe, hogy éppen ő az, a ki parasztossá tesz egyes helyzeteket, kifejezéseket; mint mintája a magyar szépprózának pedig a lehető legnevetesebb, mert stylusa oly göröngyös, sokszor oly nyakatekert, hogy ma sokkal kevésbé élvezhető, mint a 30 évvel előbb készült Simai-féle magyarosítás. Avatatlan kézzel nyúlt Molière művéhez, minek következtében fordítása hűtlen az eredetihez, magyarossága pedig minden igaz magyaros jelleget nélkülöz. Irodalmi tekintetben ez a modor valóságos veszedelemmé válhatik, ha követőkre talált. Szerencsére nem talált, és ebben látjuk Döbrentei eljárása irodalmi értékének legigazságosabb kritikáját.¹

BAYER JÓZSEF.

¹ *Könyves Máté* Játékszín Koszorújában (Buda-Pesten, 1834. 146. l.) valamint *Pestmegyei Játékszini Könyvtárában* (kézirat) meg van említve a Döbrentei Molière-fordítása, de hasztalan keressük e fordítást a budai, 1833—1837-ig a legelőkelőbb magyar színpad műsorán. Tán eléggé támogatja e tény azon állításunkat, hogy a Döbrentei-féle fordítással nem volt nagyra a magyar színeszet — pedig hát Döbrentei egy ideig Fáy Andrással egyetemben, ott volt a budai színtársulat szellemi vezetőségének sorában!

FAZEKAS MIHÁLY.

— Harmadik és befejező közlemény. —

Látni való, mennyit veszít a jóízű parasztörténet e tündéries machinatióval. Alakjai teljesen elvesztik önállóságukat, cselekvő képességüket; eszközei a velök könnyen játszó tündéri hatalmaknak. A darab végén a harmadik boszú helyett Matyi nagylelkű bocsánata épen a cselekvény szerkezetét rontja meg; a sok tündérkedés s a feleslegesen beszótt szerelmi történet csak szétzaggatja az amúgy is gyengén componált darabot. Átalakul Matyi jelleme is kit Balog — hogy restségét valamivel mégis magyarázza — latinul is sejtő félművelt parasztnak fest: »Majd bizony, aki annyit tud diákul, az eke szarva után kapaszkodjon!« (I. felv. 3. jel.) Erősen átalakul a stíl is; Fazekas egyszerű magyaros népiessége helyére a Raimund-féle humorizáló stíl lép, keresett naivságával, bohóskodó kardalaival. (Mint pl. az utolsó jelenetben Szelidates, az ispán s a kisbíró beszélgetése.)

A darabért különben az egykorú critica sem igen lelkesedett. A *Jelenkor* *criticusa* mindössze annyit jegyez meg, hogy »a bohózat botrány nélkül mulattatá a közönséget, ennél többet pedig a színművek e nemétől nem igen kívánhatni.«¹ Két év múlva pláne *Dobrossy István* († 1854, Kölcsey orsz. gy. naplójának kiadója, Scribe, Shakspeare fordítója) épen el is itéli: »Lúdas Matyi is egyike azon szerencsétlen daraboknak, melyeken a közönség unatkozni, boszankodni és a színháztól elidegenülni szokott. Az eredeti Lúdas Matyi a természet nyers, erőteli, magába zárkózott fia, ki mindent tesz; de szerző ennek ellenére egy léha, könnyelmű, félkegyelmű ficzkót pajzánkodtat előttünk, kinek láttára elszomorodunk, s kit a lelkek orron fogva hurczolnak. stb. stb.«² A többi is a negyvenes évek kedves polemikus modorában van megírva; megtámad benne szerzőt, dramaturgot tudatlanságukért, féleszűségökért. Igaz, hogy a *Társalkodóban*³ *Fáncsy Lajos* hasonló módon felel neki: »éretlen ficzkó szemtelen korholási . . . iskolakerülő . . .« jellemzik e

¹ *Jelenkor*, 1838. 409. l.

² *Jelenkor*, 1840. 357. l.

³ *Társalkodó*, 1840. 98. sz. dec. 5.

hangot; siet megvédeni Lúdas Matyit, melyet »egy nem kis tekintetű tudósunk fülem hallatára a paródiák koronájának, classica paródiának neveze«. Stíljét — elég helytelenül — Aristophanes s a görög comoediák idézésével védelmezi. Balog darabja voltaképen sem Dobrossy tulzó korholását, sem Fánecs nagy dicséretét nem érdemli meg. Igaz, a mi jó van benne, az csak Fazekas roncsa; azonban a kezdő magyar bohózat-irodalomban annak idején minden gyengeségei mellett is számot tett, s népies tárgyával új utat jelöl, melyen kevéssel utána már Gaal és Szigligeti nagyobb hatással, több belső értékkel haladnak.

Teljesen Balog szindarabját követi *Tatár Péter* (Medve Imre) feldolgozása is: „*Lúdas Matyi élete és kalandjai, tündéries szép historia*“, mely már harmadik kiadásban tizezzivel terjed a nép között. Természetesen költészetről vagy más ilyesről nem is szólhatunk benne, mindössze az a figyelemre méltó a nyolczvanhat oldalas unalmas feldolgozásban, hogy a szerző talán változatosság okáért vagy helytelenül alkalmazott Petőfi-tiszteletből *Szilaj Pista*-ból s *János vitézből* nagy lelki nyugalommal szórul-szóra átvett valami másfélszáz sort, mindössze annyit változtatva, hogy *Jancsi* vagy *Pista* helyett természetesen *Matyit* ír.¹

*

Fazekas munkájánál utolsó, de mindenesetre igen fontos szempont, midőn mint democratá irányművet vesszük vizsgálat alá. Irányeszméje magyarazza nagy népszerűségét; ez emeli ki a korabeli irodalomból s kapcsolja össze egész sorával azon műveknek, mik vele együtt egy czélért: a földesurak kegyetlensége ellenében a jobbágyság, a nép szabadságáért, emelkedéséért küzdenek. Lúdas Matyi ily szempontból nem csak mint irodalmi mű, de mint történeti tényező is tekinthető, s ebbéli fontossága bizonyára nem kisebb, mint irodalmi szempontból vett nem csekély értéke. Mit fejez ki kora hangulatából, mennyiben érti meg százada gondolatait, mennyire van előre a democratá eszmék haladásában, hogyan illeszkedik be ezek hazánkbeli fejlődésének folyamatába: e kérdések jelzik e szempont fontosságát s a felelet mutatni fogja Lúdas Matyi értékét ebben a tekintetben is.

Az a törekvés, hogy az elnyomott nép, a nyomorú sorsú jobbágyság helyzetén segíteni kell, véres tettekben már a Dózsa lázadás óta, mint irodalomban felmerülő gondolat szintén igen régen jelentkezik a magyar történetben. Először mint *Heltai* egy

¹ Ime a megfelelő helyek: *Tatár Péter* 1883-i kiadásában 15—16. oldal megfelel *Szilaj Pista*, 77—78. o.; 31—34. o.: *János vitéz*, 5—7. l.; 34—35. o.: *Szilaj Pista* 82—83. oldal Petőfi népies kiadásában, Athenaeum 1890.

Van még Lúdas Matyinak egy rimés átdolgozása is *Csengeri János*-tól (Magyar Mesemondó, 47. sz. Méhner, 1891.), mely szorosán követi Fazekast, de magyaros formája daczára magyarosságban, népiességben, eredetiségben messze mögötte marad. Lásd róla *Közma Andor* cikkét: *Nemzet*, 1891. 90. sz.

két meséjének (1566.) leleplezetlen tanúlsága; majd mint az igazságtalanul elnyomott és megvetett nép cynicus, durva és szintén igazságtalan gúnyja a hatalmasokkal szemben: *Markalf*ban (1577), mint a jogegyenlőség bölcselmi gondolata először *Apáczai Csere János*nál tűnik fel.¹ Tudjuk, hogy Markalf keserű gúnyja jobban hatott, mint a félreismert, üldözött s korán feledett philosoph író mély gondolata, s a nép századokig csak Markalf keserű s durva humorával tűrte az elnyomatást, s legföljebb a mennyei igazságszolgáltatás vigasztaló gondolatával, s ha alkalmá nyílt, annál kegyetlenebb boszúval könnyített magán. Azonban — hogy ily messzire ne menjünk — már a múlt század végén meginduló democrata mozgalmak nem is az Apáczai gondolatából s nem a Markalf-féle hangulatból fakadtak; forrásuk, mint Európaszerte minden democrata gondolaté, a francia s angol felvilágosító irodalomban keresendő. Midőn íróink a felújulás korában a külföldi s főleg a francia irodalom felé fordultak: seregestől nyomultak feléjük új, merész és nagy gondolatok; a francia philosophok, regényírók, költők munkái telve eddig nem hallott merész eszmékkel az emberiség rendeltetése, jelen helyzete s jövője felől; szabadelvű s democrata gondolataik öntudatlan s teljes erővel kapják meg magyar olvasóikat, szellemök elragadja, új eszmeviláguk teljesen meghódítja őket. A legnevezetesebb ily munkák hamarosan találnak fordítókra, s az akkor csekélyszámú magyar közönség kezd megösmernedni az idegenből átláptált s mégis oly igaz gondolatokkal, s a felvilágosultak, az »aufklärísták« növekvő csoportja lassan-lassan egy új korszakot, egy új Magyarországot készít elő, mit — a mig valóságban nem jött el — utópiákban, ábrándokban képzelnek el, rajzolnak le. Egyelőre ez új gondolatok leginkább a külföldi híres utópiák fordításaival hatolnak a magyar szellembe. Jól esett legalább ábrándozni mások szép s ártatlan ábrándjain, s valahol a fellegek közt, a költészet birodalmában valósítani meg mindazt, mit saját országukban, saját korukban megkísérteni úgy is hasztalan lenne. Így *Fenelon Telemaque*-ját 1755-ben lefordítja *Haller László*, s 1781-ben másodszer *Zoltán József*, *Swift Gulliverjét*, melyben az ábrándokat a jelent sujtoló epés gúny pótolja, 1783-ban *Györfi József*, *Sintenis Keresztély Fridrik* liberális utópiáját *Hal-lónak boldog estéjét*, 1788-ban *Gelei József*, *Barclay János* híres politikai regényét, *Argenist Boér Sándor* s *Fejér Antal* (1792), 1793-ból való *Voltaire Candidejének* egy névtelen fordítása is. Szintily lelkes és rajongó ábrándozással várja a szép jövőt, a democratismus diadalát *Nagyvátai János* eredeti utópiája is: *A XIX. században élt igaz magyar hazafinak örömrói*.

Korántsem szabad azonban ezek democrata irányzatát a mai értelemben venni. E művek egy része még a XVII. századból való, s nagyrészt inkább felvilágosultak, mint democraták. Argenis,

¹ 1655. Magyar Encyklopaedia. X. r. 27., 28. p.

Telemaque, Gulliver politikai irányzatukban a felvilágosult s humanus monarchia s nem a népuralom hívei. Ideáljuk körülbelül a művelt, philosoph, humánus absolutismus, mely a népet kegyesen vezeti a boldogulás és jólét felé, a nélkül, hogy a népnek önállóságot, függetlenséget adna, mely könnyít a jobbágyság nehéz helyzetén, a nélkül, hogy terhétől teljesen felmentené, s mindég természetesnek sőt szükségképeninek tartja az osztályok rangkülönbségeit. Ha Hallóban a halálbüntetés el van is törölve, s Argenisben a törvény »mindenekre egyenlő«: mindez csak ember-szerető javítás, de nem egyenlőség, s Fenelon a különböző rangokat különböző ruhával akarja elkülöníteni. Olyan írók, kik a parasztsággal rokonszenveznek, mint *Orczy Lőrincz* is (*Beszéd a szegény paraszt néphez*, 1756), a római idyllicusok módjára csupa boldogságot látnak a nép életében, s nem látják, hogy a pór egyszerűsége voltaképe keserves szegénység, a boldog középszer: nélkülözés, élete századokon keresztül túrt és megszokott robot, látszó elégedettsége: kényszerű közönyösség.

E conservatív állásponton áll, bár egy lépéssel magasabban, maga *Bessenyei* is. Ő már látja a jobbágyság sanyarú helyzetét (mit Mária Terézia is elősmer és javít az úrbéri szabályzattal s a szabad költözési jog megadásával), s alig van munkája, melyben a szegény nép számára még hathatósabb segítséget ne sürgetne, azonban alapjában az ő eszméje is, mint az előzőké: az alkotmányos monarchia, a rendi alkotmány. »Oh boldogok azok, kik igaz királyoktól függhetnek! Jó vezérek alatt mindenféle uralkodás módja jó, rosszak alatt mind rossz,«¹ — mondja *Tarimenesben*. Ez egyben tér el nagy mesterétől, Voltairétól, kit másban mindenben követ, s ugyanazon praemissák után egészen más következtetéseket von le. Politikai regényében, a máig kiadatlan *Tarimenes utazásában*, mit pusztakovácsi remeteségében ír magának (mert kiadására a censura miatt nem is gondolhat), fejt ki ebbéli nézeteit. *Bessenyei*, — kiről Csokonai ez időtájtban úgy ír, hogy »a dolgok esmerőji nem tudják meghatározni, akkor volt-e nagyobb, mikor Bétsben a betsületnek s a hazafiuságnak közpiatzán tündöklött, vagy most, midőn Bakonyszegen a mi Horizonunk else-tétedését úgy nézi, mint a földünk golyóbissa alá fordult, de azért teremteni meg nem szűnő nap,«² *Bessenyei* a magyar nemzet boldogságát népe jóléte s boldogulása nélkül nem tudja elképzelni, de nem tartja viszont megvalósíthatónak s hasznosnak a legegyszerűbb megoldást, a jogegyenlőségét sem. Alkotmányos, felvilágosult monarchia az ő ideálja, mely pártolja, vezeti, boldogítja a szegény népet, s hatalmát, természetes fensőbbiségét az alacsonyak védelmére, emelésére fordítja. »A hatalom akkor legerősebb, mikor

¹ A Tóth Zsigmond-féle kézirat bevezetésében s II. k. 51. oldalán.

² Csokonai levele Márton Józsefhez. Akad. kéziratár. Magy. ir. lev. 4 r. 155. sz.

legigazabb; akkor legállandóbb, mikor legirgalmassabb. Hiába dicsekszik az uralkodó, ha népe könnyez és fohászkodik. Az uralkodik híven és igazán, kiben országa örvend, és a ki népét érezhető jókkal s nem ígéretekkel szereti. Minden emberi társaság törvényes igazságának és boldogságának kútfeje csak egy: a közakarat.« Ime pár jellemző sor gondolkodására. Előtte a zsarnok uralkodó gyűlöletes. »Veszszén el hát minden hatalom, mely a levertett természetnek véres sebeiben fogamzik és könyhullatásokban virít.« »Micsoda öröme lehet egy oly hatalomnak, mely csak azért parancsol, hogy utáltassék? Valaki különös szerencséjét hazájának közjavától megkülönbözteti: ostora az egeknek s átka a világnak.« Regénye leggyűlöltebb alakjait így jellemzi s beszélgeti: »Királyi kötelességének dicsőségét abban keresi, hogy ő élhessen egyedül torkig való bőségben, szomorú sorsában szüntelen haldokló népét pedig inség emészsze.« »Én azért vagyok gazdag, hogy népem szegény, azért hatalmas, hogy országaim rabok. A gazdagság a népet kevélylyé, a szabadság makacscsá teszi; tedd szegénynyé, rabbá s uralkodj.«

E humanisztikus elvek mellett azonban kivihetetlennek tartja a Voltaire-féle teljes egyenlőséget, s helyesnek, szükségképeninek az osztályok s rangok fennállását. Egy ízben elméletileg megengedi ugyan, hogy a teljes egyenlőség: igazság és jogosult, azonban »a társaságbéli közboldogság némely igazságokat örökre befedez, mivel azoknak felfedezésekkel önmaga sem állhatna fenn«¹ Míg Voltaire elméletben elősmeri s hangsúlyozza a születési egyenlőséget, ámbár azt »szép, de mesés álomnak«, s az egyenlőtlenséget »sajnos, de legyőzhetetlen bajnak« tartja is: addig Bessenyei igazolhatóan s természetesen találja a rangkülönbségeket, s az erők különféle-sége alapján magyarázza s igazolja. Ennek folytán valóságos büszkeséggel néz a nemes s a »paraszti sokaság« közti különbségre. »Hála a gondviselésnek és kegyelmes uralkodónknak, hogy még mi magyarok mindekkoráig az emberi korban mint földesúri nemzet megmaradtunk. Tudod-é, mért nem élhet országunk gyűlésén a paraszti sokaság személyes vokssal? Azért, hogy nem birtokos, nem földesúr, hanem a nemesi karban élő nemzetnek örökös árendása. A nemesség nem veheti el tőle földjeit, de ő sem teheti soha, hogy attól ne szolgáljon, ne dézmáljon.« E viszonyban a pór helyzete az, hogy »a földműves birtokának örökös árendása, belőle ki nem üzhető és személyére szabad; ügyei nem úriszékek, hanem országos bíróságok elé tartoznak«. (III. k. 2. szakasz.) E conservatív alapeszmék keretében Bessenyei mindent megtesz a nép boldogulására. Atyai indulatot a földesúr, gyermeki hűséget kíván a jobbágy részéről. Minden erejével tiltakozik az urak igazságtalan

¹ Az idézetek a Tóth Zsigmond-féle kéziratból sorrend szerint: I. k. 33., 36. l., III. k. 4. l., I. 35. l., II. k. 47—48. l., III. k. 13. l. stb. (Múz. 1016 és 498. sz. Quart-Hung.)

zsarnoksága ellen. Már a Hólmiban (1799.) is kikel az elfogúlt úriszék ellen, s mikor Biharba vonúlva részt vett ennek ülésin: az elnyomott paraszt mindég védőjére talált benne. Bessenyei úgy képzelte a nemesség fensőbbtségét a pór felett legméltóbbnak, ha az jótettekben, atyai szelídségben s nem zsarnoki kegyetlenségben nyilatkozik.

Míg Bessenyei, ki 1784-től elvonúlva, pusztakovácsi remeté-ségében csak gondolatainak s könyveinek él, így gondolkodik: az alatt másokat a kitört francia forradalom lángja s eszméi lelkesítenek. A szegény jobbágyfiu, *Bacsányi*, mindjárt az első vérengzés után, 1789-ben ki tudja mióta táplált gyűlöletét önti ki »A franciaországi változásokra« irt nyolcz sorban. Szenvedélylvel szól a »rabság kínos kötelében« nyögő nemzetekhez, kiket rabigájuk koporsóba dönt, gyűlölettel a királyokhoz s a nemességhez, »kiknek vérét a természet kéri, hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri, — jertek s hogy sorsotok előre nézzétek, vigyázó szemetek Párisra vessétek«. Bizonyos, hogy e verset Fazekas is olvasta, ha másként, nem: Földi és Csokonai útján, kik dolgozótársai voltak a Felső Magyarországi Múzeumnak, melyben az megjelent.¹ A szegény nép sorsa mindinkább érdekli az írókat, nyomorúságuk mind merészebb szavakat ad tollukba, s erre a franciaországi események borzalmasságukban is csak bátorítók. Titokban megalakul a Martinovics-féle összeesküvés is. Tagjai szóval és írásban nagyobb rajongással és lelkesültséggel, mint józan megfontolással terjesztik nemes eszméiket, szép álmaikat az egyenlőségről. *Kármán*, e kor legkitűnőbb prózairója, maga is tagja ez összeesküvésnek, s dramatizált regénytöredékében, a *Fejvesztés*ben a Hunyadiak korabeli várúr fajtalan zsarnokságában festi a nép szomorú, védtelen sorsát. E mellett sok komoly, többé kevésbé értékes röpirat foglalkozik az alkotmány s a jobbágyság kérdésével. Mint egy egykorú író feljegyzi, az ily »könyvetskék zápora Pestet Budát hevennyében előntötte«. Hogy közülök csak a legnevezetesebbeket említsük: *Batthányi Alajos gróf* latin röpiratában (*Ad amicam aurem*, 4. fasc. 1790.) bár még haboz a királyság s a köztársasági kormányforma közt: Montesquieu szellemében von szoros korlátokat a király visszaélései ellen, kit nem is »isten kegyelméből«, de a népsouverenitas eszméjének megfelelően, a nép akaratából választottnak tart. Magas szempontjából terjeszti elő az ő idejében inkább szép, mint megvalósítható reformeszméit; erősen fakad ki a zsarnok ellen, szánja az elnyomott népet, s félti nemzetét a szükségkép közelgő forradalomtól. »Natura compressionis est illa, ut remoto impedimento res pressa in oculos etiam illius saliat, qui impedimentum removit . . . Tyranni! timete populum, qui nihil, quod perdat, habet, qui absque ulla rerum meliorum exspectatione in

¹ Földi barátja is volt Baacsányinak. Lásd levelét Kazinczyhoz: Váczy kiad. I. 215.

rabiem agitur . . . « Látja a szegény nép nyomorát: »Populus, servitute oppressus, certe illachrimari sorti suae debet, dum malis undique conflictatur et calamitatibus excruiatur. A servo non petitur, ut probus, justus et virtutis amans sit, sed ut videatur esse, licet eidem malum civem esse, dummodo bonum mancipium sit, quod plagis Domini sui dorsum commodat et propria voluntate caret.« Első, a ki a hazai börtönök borzalmaira rámutat, s indítványozza, hogy »nefas sit mortales subterraneis carceribus, ubi tenebrae, squalor, venenatae exhalationes et insecta regnant, mancipare . . . lex esto, ut omnis animadversio contumeliis et saevitia vacet . . . « stb. Laczkovics (Oratio ad proceres, Status regni Hungariae stb.) Rousseau hatása alatt ír a nemesség ellen, Hajnóczy (Dissertatio politica publica, 1791. stb.) a legkiválóbba a három között, sok már ma megvalósult gondolatot pendít meg: a miniszteri felelőség elvét, a modern népképviselői rendszert, az oktatásügy fejlesztését, a közteherviselést, stb. stb. *Nagyvátai János* már említett utópiájában álmadozik a XIX. századbéli szabad, boldog egyenlőségben élő Magyarországról.

E szép és merész ábrándoknak egyszerre véget vet az összeesküvés felfedezése s elfojtása. 1795. óta évekre elhallgatott minden szabad eszme. A jobbágyság sorsát még jóindulatú érdeklődés is alig kísérte; reformra, változásokra senki sem gondolt. Mikor *Nagy Pál* az 1807-i országgyűlésen érdekökben szót emel, a rendek gúnyosan szakítják félbe: »ne stultiset«. Maga *Kazinczy* is — mint leveleiből kitűnik — legfőljebb szánó érdeklődéssel nézi változhatatlan szenvedéseit, s csak a Rádayhoz hasonló kegyes urak dicséretével mutatja rokonszenvét az akkor »portékaszámba menő szegény jobbágyság« iránt.¹ E hosszú, évekig tartó némaság, e látszó közöny után *Fazekas* munkája az első, a mely a jobbágyságról szólni mer, s szól nem a lemondó keseregés, nem a panasz hangján, de a humoros külső alatt komolyan figyelmeztetve, szinte fenyegetve az elnyomottak boszújával. E democraticus irányzat megvan már magában a tárgyban is, de hogy ily tárgyat választani a véres végű összeesküvés után merész volt, s a komoly tanúlságot le tudta és le merte vonni: ez adja meg *Fazekas* munkájának történeti értékét. Már maga a mese, hogy egy parasztfiu valami hatalmas urat elver: democraticus irányzatot ad valamennyi változatának. Már a legrégebb változat, a Roman de Trubert tudós ösmertetője, *Amaury Duval* kiemeli ezt: »La classe moyenne se vengait par des satires, par des sarcasmes, quand ce n'était pas par des émeutes à main armée, de leurs abus d'autorité, des dures vexations, qu'ils lui faisaient éprouver.«² Ezen irányzat feltalálható valamennyi változatában, egész az irodalmilag legértékesebb *Mon oncle Benjaminig*, mely szinte izzik a köztársasági

¹ Magyar Pantheon. Abafi: Nemz. ktár. 36. 18. 1.

² Histoire littéraire de la France. Tome XIX. page 735.

szellemtől, a királygyűlölettől. Fazekas nem jutott ideig. Életrajzában kiemeltem, mint alakul philosophiája a francia philosophok befolyása alatt szabadelvűvé, felvilágosodottá, azonban, mint Besenyeinél, ha meg van is gondolkodásában a francia radicalis philosophia minden eleme: kialakulni akadályozza azt nemzete történeti hagyománya, s megmarad körülbelül azon a conservativ állásponton, mely Besenyeié: minden tekintetben javítani kíván a jobbság sorsán, de nem izgat az osztálykülönbség ellen. Lúdas Matyi éle csak a zsarnok földesúr, s nem általában a nemesség ellen van irányítva; a haladás az előzőkhöz, Besenyeihez képest azonban az, hogy Lúdas Matyi figyelmeztet, int óva először az elnyomottak igazságos és kegyetlen bosszújára. Ez irányzat aufklárisztáverseiben kifejezett nézeteivel teljesen megegyezik. Azok felvilágosult gondolatai: a szabadság, a vallásegyenlőség, a tudomány rajongó tisztelete, a dézmát s taksapénzt fizető szegény jobbágyon való szánakozás, a háború gyűlölete, s különösen az »Alpesi bölcs« Rousseau-i gondolatai magyarázzák s kiegészítik Lúdas Matyi irányeszméjét. A ki philosoph elmével látja »az emberi semmisséget«, a ki »nyílt okossággal s nemes értelemmel« nézi az emberek bűneit, hibáit, s

»Itéli . . . széltire a világ
Sorsát, gonoszságát, hibáját
S tetteit ez vagy amaz királynak . . .

az ilyentől természetes, ha az »alsó rend« érdekében így ír, sőt a Lúdas Matyiénál élesebb modort is magyarázhatónak vélnék. Fazekas előszava világosan mutatja ez irányeszmét, mit szükségkép saját korára kell értenünk, mert a »hajdan«-ra az »elmúlt vad idő«-re való hivatkozás csakúgy a censura kedvéért történt, mint a hogy *Bánkbán* Tiborczának panasza is a századeleji jobbságviszonyok képe, daczára hogy II. Endre jobbsága mondja azt. Fazekas idejében csak oly nehéz volt a szegény jobbság sorsa; az ütleget, melyre hivatkozik, akkor is ép úgy kijárt igazsággal s igazságtalanul, mint a »hajdani vad időkben«. *Ellrich*, a nálunk járt német író érdekes könyvében (*Ungarn wie es ist*, Berlin, 1831.) külön kiemeli, hogy »sehol a világon nem botoznak annyit és annyira conamore, mint Magyarországon«.

»A ki erősebb volt, ugyanaz kényére bitangolt.
A lepótsékolt nép dühös indulatja kanócczal
Adta jelét olykor bosszújának, de oroszlán
Szíve kevésnek volt, hogy mint Matyi visszapofozza
Ami gorma tsapást vett a zabolátlan erőtlől.

Fazekas elejétől végig mint jogos bosszút festi az »oroszlánszívű« Matyi háromszoros visszaverését. Természetesnek tartja, ha a »lepótsékolt nép«, kin a hatalmasabb kényére bitangolt, dühös indulatjában kanócczal áll bosszút, s természetesnek, helyesnek Matyi kegyetlen bosszúját is. A Phaedrusi jelige is komolyan

kiemeli e tanúlságot, s óva inti a hatalmasokat az elnyomott »also rend« boszújától:

»Quamvis sublimes, debent humiles metuere,
Vindicta docili quia patet solertiae.

Ez eszme csak kevéssel is túlozva Claude Tillier moraljához vezet: »Avec les grands il vaut mieux se faire craindre, que de se faire aimer.« A szegény ijedezésre rákapatott jobbágy plasticus rajza, akik a vérben fekvő Döbrögi láttára egymást könyökkel titkon megbökik, kurta subájukat jelentősen rántják meg: ép annyira fejezi ki Fazekas szánalmát irántuk, mint azt, hogy ezek is érzik nehéz sorsukat, s örvendve látják a zsarnok megboszulását. A hatalmaskodó, tudatlan s gyáva Döbrögi, a szolgálalkú ispán: egész osztályt képviselnek, kiket a nép gyűlöl, költőnk még meg is vet. Döbrögi megtérése, ki a hármás bosszú után

» . . . törvénytelenül nem bánt, hanem úgy, a hogy illik
Embertársaival; jól is végezte világát.

szintén jellemzi Fazekas irány eszméjét; a jobbágyokat a hatalmas földesúr »embertársainak« mondja, kikkel illik jól bánni, s urok csak így végezheti jól világát. A Döbrögi-féle zsarnokság méltó a Lúdas Matyi boszújára:

»Az Isten így bánik s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal!

E sor fejezi ki leginkább Lúdas Matyi tendenciáját, melyben a figyelmeztetés csaknem fenyegetés alakjában hangzik. Talán Fazekas nem is akart ennyit mondani, de a nép, mely Lúdas Matyi történetét átvette és meséli, így fogta fel mindég a boszúálló parasztfiu izgató történetét.

Fazekas után — hogy tárgyamtól feleslegesen messzire ne térjek — a democratá eszmék fejlődését csak legfőbb vonásaiban rajzolhatom. E mozgalom a mint fejlődik a politicában, úgy jut kifejezésre az irodalomban is; több határozott tervvel a jobbágyviszonyok javítására, de minden izgató irányzat nélkül. Széchenyi reformjainak főjellemvonása: a rázkódás nélküli lassú haladás, e törekvéseken is megfigyelhető. A jelenre való minden keserű vonatkozás nélkül vetik fel újításait, mik még az előző kor conservatív szellemében leginkább a jobbágyság anyagi jólétére czéloznak. Maga *Széchenyi* gyakran csak nemzetgazdasági szempontból ajánlja a jobbágysággal való jó bánásmódot, a dézma és robot eltörlését. Bár *Hitelét* a táblabírák parasztlázítással vádolják: határozott jogegyenlőségről benne egyelőre szó sincs. Azonban már a *Stádiumban* (1833.) indítványozza a törvény előtti egyenlőséget, a nemtelenek védelmét, ezek birtokképességét, fejtegeti az ősiségi jogot, a nélkül, hogy a rangkülönbség eltörlésére gondolna. Azt azonban világosan látja, hogy a főrendek, kik — szerinte — »há a jobbágyokról van szó, úgy itélnek, mint tunguzok és bas-

kirok«, eljárásukkal csak veszélyeztetik a nyugodt fejlődést; jól tudja, hogy a nemességnek önként és sürgősen kell segíteni a jobbágyság sorsán, mert »a mi ma még köszönettel fogadtatnék, holnap semmibe vétetni s csak bosszantani fog«. E reform gondolatokat le is írja *Fáy András* a *Béltelky-házban* (1832.), abban a regényben, mely a régi roskadozó világ s az új, alakuló társadalom közti ellentétet oly tanulságosan festi. A kik e regényben megértik az új kor gondolatait: jobbágyaiknak mind kegyes, jótévő urai. (Pl. Régéczy báró vagy Rónapataky generál. Érdekes, hogy ily humánus főuraink csakugyan voltak is. Fáy leírása a részletekben is ráillik pl. Zichy József gróf komárommegyei gazdaságának reformjaira.)¹⁾ Mindez azonban a nemes s a nemtelen közti különbségen mit sem változtat; csak az úr jósága, kegyessége nagyobb, de a két osztály közti úr továbbra is áthidalhatlan. Ez ellentétet talán az egész magyar irodalomban legjobban *Kisfaludy Sándor* fejezi ki, kiválólag a magyar nemesi középosztály e conservatív költője. (*Dárdai-ház*, 1825. »Ura vagyok én jobbágyaimnak, nem nyomorgatója.«)

Az országgyűlések hangulata is ilyen: szívesen segítenek a nép ügyén, de még mindig fenntartva a nemesség régi sérthetetlen kiváltságait. Az 1807-es, az 1832—36-os országgyűlés szónokai, bármily jóindulattal viseltetnek is a jobbágyság iránt: ősi szabaddalmaikkal büszkén különböztetik meg magukat. Legkiválóbb tagjai ily módon mind a nép mellett foglalnak állást. Maga *Deák* a jobbágyviszonyok javítását törvényhozói kötelességnek tartja, s a jobbágy személyi szabadságát nem úgy kéri »mint kegyelmet vagy ajándékot, hanem úgy sürgetem, mint igazságot, mint just, mely a természet törvényei szerint jobbágyainkat is illeti . . . kívánom nyolcz százados constitutióink nyolcz százados igazságtalanságát enyhíteni«. (1833. máj. 2-i beszéde.) Ily nemes gondolkodással nézik a jobbágyság helyzetét: *Klauzál*, ki 1834-ben a botozásról úgy szól, mint »égbekiáltó licentiáról, mit valahára meg kell zabolázni«;²⁾ *Bezerédy István*, ki 1838-ban elsőnek köt örökváltsági szerződést medinai jobbágyaival, s első sorban maga *Kölcsey* is. (L. O. gy. naplója, Vadászlak: börtönrendszerünk ellen az első irodalmi támadás.) *Berzsenyi* valamivel conservatívabb: ő csak a tagosítást, a helyes népnevelést, a botozás mérséklését s az emberséges bánásmódot tartja célravezető eszköznek a jobbágyság érdekében, de felszabadításukra távolról sem gondol. (L. A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól, 1833.)

Egy évtized újból hatalmasan előbbre viszi a democratizmus ügyét. Íróink egyre panaszosabban, egyre élesebben, izgatóbban írják le a nép szenvedéseit. *Katona Bánkbánja*, e hosszú ideig nem ösmert remek, a harminczas évek végén már diadalait üli,

¹⁾ Marczali: Legújabb kor. 278.

²⁾ Lásd erről Deák beszédeit is: 1833. máj. 2., 1835. nov. 17., 1836 márc. 17.

s Tiborczának keserű panasza kifejezi saját kora jobbágyainak elkeseredését is. *Kisfaludy Károly* már *Stibor vajdában* (1818.) sötéten festi a zsarnok bűnét s kegyetlen bűnhődését; parasztjai s a lágyszívű Rajnáld csupa Rousseaui mondatokban fejtegetik a jogegyenlőséget s fakadnak ki a zsarnok ellen. Gaalhoz irt levelében nem is tiltakozik ama közhit ellen, hogy benne »a magyar paraszt nyomatását akarom a világnak hirdetni«. A *Zách nemzetség* is — mint maga bevallja — »az aristokratizmus ellen van.« *Eötvös* egész élete, egész írói munkássága teljesen ez ügynek van szentelve. Az írói hivatás czéljának kifejezetten e nemes czélokért való munkálkodást tartja. Nem tud irni egy sort sem e tendentia nélkül. (Vár és kunyhó, Karthausi, A falu jegyzője, Magyarország 1514-ben stb.) A hatalom egyik fő visszaélése, a gyakran igazságtalan s mindég embertelen büntetőrendszer ellen nem csak a *Falu jegyzőjével*, de csaknem egy évtized óta két röpiratával is küzd, (Vélemény a fogházjavítás ügyében 1838., s Fogházjavítás 1842.) követve Kölcseyt, ki már egyik novellájában (A vadászlak) leírta a borzasztó megyei büntőnéletet. E tekintetben követik Eötvöst az ekkor már népszerű Szigligeti, s a negyvenes évek kedves novellistája, Kúthy Lajos is, *Szigligeti a Két pisztolyban* festi a büntőnéletet, *Kúthy* — hogy csak pár példát hozzak — a *Két elítélt* (Honderű, 1843.) s *Arthur és Jenő* (Emlény, 1841.) novelláiban is. A Két elítéltben egészen Eötvös modorában ír le egy megyei kihallgatást, az ártatlan igazságtalan elítélését, s a halálbüntetés ellen szónokol; Arthur és Jenőben a gyermekkora óta üldözött jobbágyfiu s a gyermekkora óta kényeztetett zsarnokká nevelt földesúr története izgat az úri rend kiváltságai ellen az ember »természetes jogaiért«.

Ez időben (1838. decz. 27. óta) adták *Balog Lúdas Matyiját* is, mely — bármennyire kiforgatva van is eredeti alakjából — mégis igen sok izgatót rejt magában. Az átalakított cselekvény, a tündéries machinatio daczára elvégre mégis csak az történik benne, hogy a szegény parasztfiu boszút áll a hatalmas Döbrögin, s azt nyílt színen két ízben jól elvereti. A *Századunk* kritikusa, a nemesi kiváltságokra féltékeny *gróf Fáy István* jókor észreveszi ezt. »Nekem megvallom, Lúdas Matyiban igen nem tetszik az, hogy a földesúr előbb jól megkinoztatik és megveretik, s egy két szempillantás múlva jön az ispány jelteni a parasztnak, hogy a dézma és robot el van engedve. A hír szájrul szájra menvén az effélék a föld népére nem jó benyomást tesznek.«¹ Ezen kívül Balog darabjában sok gúnyos, izgató kifejezés van a hatalmaskodó rend ellen. Igaz, hogy ezeket a censura egytől-egyig kérlelhettelenül törölte, azonban ezt aligha vehették figyelembe színészeink, különben nem panaszkodhatnék ugyan csak Fáy gróf a »sok satyricus kifejezésekről az aristocratia és földesurak ellen«, miket

¹ Századunk, szerk. Orosz József. 1840. évf. 102. o.

e szerint mégis csak elmondottak. Így hát a censura törlései körülbelül tájékoztatnak ez izgató kifejezésekről. Egy-kettő közülök hagyományos hazafias phrasis: »Magyar a magyarnak ellensége, de ne bántsd a magyart, és ő a legjobb ember a világon.« Vagy midőn Döbrögi az olaszosan beszélő Matyinak így szól: »Magyarul beszéljen; ha nem: kotródjon ki városomból, úgy is elég kenyérvesztegető van, ki nem tud magyarul«. Van e mellett pár elég ártatlan vonatkozás a magyar nemzeti hibákra. Azonban nem egy vonatkozás közvetlenebb s élesebb. A földesúr minduntalan ötven botot ígér (a censor természetesen óvatosan kitörli); az ispán az őszintén gondolkodó Ilust így feddi: »Hadd el a gondolkodást, jobb lesz; itt nálunk beszélni szabad, de gondolkodni nem«; Döbrögi »méltóztatott a jobbágyság új törvényzikkeit említeni, végre mely belátása a sonkás tésztán nyugodott meg«; a jobbágyok szenvedéseikért avval vigasztalódnak, hogy ha urok »visszaél hatalmával, feleljen azok előtt, ki néki a hatalmat adta«, a robotba hajtott paraszt keserűn énekel:

»Robotom rég kiszolgáltam.
Mégis legelsőbb kiálltam.
Péter bátya sok ami sok.
Ugy hajtának e tátosok.
Régi idő elmult már,
Mikor itt volt a tatár,
Az kinzá így rabjait,
Szegény hazánkfiait.

E pár idézet mutatja, hogy a tönkrealakított cselekmény daczára maga a tárgy mint vonzza magához az izgató demokrata eszméket.

Beköszönt ezután a negyvenes évek izgalmas kora, előre vetve a bekövetkező nagy események fényét s árnyait, mit a politikában Kossuth, a költészetben Petőfi fejez ki leghatalmasabban. *Kossuth Pesti Hírlapja* (melynek mindjárt első évfolyamában négy erőshangu vezércikk¹ izgat a botozás ellen) veti fel a legtöbb reformgondolatot s terjeszti a fogékony közönségben. Az irodalmon feltűnően meglátszik e haladás. *Vajda Péter* még panaszosan látja az osztálykülömbőség okozta boldogtalanságot Mária és szerelmese. Jogfi, a szegény jobbágyfiú között; *Tompa* szive még sajog és elszorul, mikor *Karácsonkor* (1845) hallja a temploméneket: »Legyen szabadság a raboknak,« s az »árva népre« kell gondolnia; — de már *Arany* az *Elveszett Alkotmányban* éles satirával ostorozza a nemesi megyerendszert, s büszkén festi az ereje tudatára jutott nép emelkedését, önérzetét *Toldi Miklós* történetében. A sokáig elnyomott, üldözött nép, mely 1848-ban végre felszabadult s egyenjogúvá lett: a maga sorsát a saját büszke emelkedését olvashatta ki Arany költeményéből.

¹ 1841. évf. 7. sz.: Szelid tortura; 26. sz. Bot, vessző, korbács; 35: Ismét egy ütleget virtuóz; 39. sz.: Bot for ewer!

Ez óriási átalakulás mámorát, rajongását tükrözi vissza *Petőfi* költészete. Mint minden nehéz küzdelem után: a diadal első perczeiben nála is az öröm féktelen ujjongásban, a jogos harag féktelen gyűlöletben tör ki. A hosszú küzdés után megnyert diadal valósággal mámorossá teszi; az elnyomottak százados gyűlölete egyesül oly rajongó szabadságszeretettel, mely mintha századokra biztosíthatná a kivivott diadalt. E költészetben minden superlativus: rajongó szabadság- és népszerűség, féktelen és vak gyűlölet ezek ellenségei ellen. Csupa izzó szenvedély, semmi megfontolás; túlárado diadalmámor, vagy — saját szavait használva — »szilaj, veszett gyűlölet, mitől keble, mint a tenger dagad«! — Semmi mérséklet, semmi tárgyiaság; lelkén csak e két hatalmas szenvedély viharzik, s viszi, ragadja magával a költőt, nem fontolgatva, nem tekintve semmire, átkot és áldást szórva, mint szór villámot s hoz friss levegőt a nehéz léget megtisztító fergeteg. Szenvédélye túlzott, szinte igazságtalan; nem tűr meg mást, mint saját meggyőződését:

»Egy vallás van a földön: szabadság!
Aki mást vall, rettentően lakol.

Ez az ő egyetlen szentsége, e százszor szent égi szabadság harsány himnusait zengi ő, érette akar élni s halni a harcmezőn. Mindent, ami ez ellen van, gyűlöl »szilaj, veszett gyűlölettel«. Életének egy fő célja van: »a zsarnokság ellen küzdeni«. »Csak a zsarnok és szolgálélek: e kettő az én ellenem.«

A nép küzdelmét nem tekinti tárgyilagosan, történelmi szempontból; merészen általánosítja azt, s évezredek, örök idők óta tartó harcot lát benne a »jók s gonoszok« között. A szabadság kardja végtelen idők óta küzd a szolgaság láncaival; e harc az egész világ célja, mert csak a szabadság vezet a boldogsághoz, s e küzdelemben a nép részén van az igazság fegyvere. Teljes egyenlőség: ez *Petőfi* ideálja. »Nem ismerék nálamnál kisebbet, nem ismerék nálamnál nagyobbat.« Ezért rajong úgy a »dicső respublicáért«, »republicanus vagyok s az leszek a föld alatt is, ott a koporsóban«!

Ez általános rajongó szempontból folyik féktelen gyűlölete a királyság, a nemesi- és főrend s különösen a papság iránt. Innen végtelen gyűlölete Ausztria ellen is; a harcot közte és hazánk közt az igazság és gonoszság közötti harcnak általánosítja. Gyűlölete itt valóban határtalan.

Látjuk, hogy a democrata eszmék egy század óta fejlődve, elnyomatásuk daczára diadalt érve, mint válnak féktelen gyűlöletté *Petőfi* lantján. Valóban, csak *Petőfi* óriás lelke bírja el e rémuralom korabeli gyűlöletet, csak az ő lángesze s a végtelen bensőség, őszinteség feledtetik ez érzések kegyetlenségét, a kifejezések féktelenségét. *Petőfi* hangja a vérben tobzódó francia forradalomé, a mi átalakulásunk pedig negyvennyolczban vérnélküli

volt, s véres harcainkat sem a democratizmus, hanem a nemzeti függetlenség védelmében vívtuk.

Igy fejlődnek a democrata eszmék egy század óta a magyar irodalomban, homályos utópiákból, kemény megpróbáltatásokon keresztül lassú emelkedéssel fényes diadalukig. Ott áll ez irányművek sorozatában Lúdas Matyi is, két korszak határán; az egyik merész ábrándok után vérben tünt le, a másik a maga humanus reformjaival, lassú, megfontolt javítgatásaival még be sem köszöntött. Az ijedség e némaságában egymagára hagyva Lúdas Matyi az első és sokáig egyetlen szózat, mely az elnyomottak érdekében szól. Első, mely a nép jogos boszújára int, mely emberies bánásmódot ajánl, mely együtt érez a méltatlanul elnyomottakkal. Mások csak hosszú idő múlva merik leírni szenvedéseit, s tiltakozni a hatalmasok zsarnoksága ellen. Fazekas alig pár évvel a Martinovics-összeesküvés fenyegető példája után, évekkel mások előtt látja és megéri a nép nehéz sorsát, s van bátorsága a könnyű tréfa leple alatt levonni komoly tanulságait is. A XIX-ik században Lúdas Matyi az első magyar mű, mely az elnyomott népért iratott. Irodalmi becse mellett ez adja meg nem csekély történeti értékét.

BIBLIOGRAPHICUS ADATOK

Fazekas Mihályhoz.

- Ferenczy-Danielik*: Magyar írók, Pest. 1856. I. k. 135. l.
 Dr. Constant von *Wurzbach*: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich. IV. k. (1858). 155. l.
 Kulini *Nagy Benő*: Debreczen irodalomtörténetének rövid áttekintése. Kulini Nagy Benő szerk. Csokonai Album, Debreczen 1861., 42., 223., 238., 249. ll.
Egyetemes Magyar Encyclopaedia: Kiadja a Szent-István-Társulat 1870. VIII. k. 185. l.
Szücs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. Debreczen. 1871. III. k. 918., 979. ll.
Mátray Lajos: Fazekas Mihály élete és munkái, felfedezett ismeretlen verseivel. Budapest-Debreczen, Lampel Róbert, 1888. 8°, 180. o.
 Pallas Nagy Lexicon, VI. k. 739. o. *T(óth) L(őrincz)*: Fazekas Mihály.
Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. k. 226—230. l.
Nagy Iván: Magyarország családai. Pest. IV. k. (1858). 134. o.
 Születése: Debreczeni ref. egyház születési anyakönyve, V. k. 86. l.
 Debreczeni collegiumi subscriptionalis könyv 530. l.
 Levele Csokonaihoz: 1802. febr. 17. Akadémiai kéziratár: Magy. Irod. levelezés, 4. r. 155. sz. XI. sz. levél.
 Csokonai halálára irt verse: Magyar Kurir, 1805. 235. o.
 Fazekastól: Ref. énekeskönyv, 127. dics.
Kálmán Farkas: Éneklókar. Budapest, 1880. 19. l.
Csokonai: Főhadnagy Fazekas Urhoz. *Csokonai Vitéz Mihály* nevezetesebb poetai munkái, kiadta *Márton József*, Béts, 1816. 218. o.

- Fazekas verse Kazinczyhoz Iphigenia születésére: 1805. aug. 20.
 Váczy: Kazinczy-levelezés, III. 414.
- Fazekas levele Kerekeshez; Delejtű (megj. Temesvár), 1859. 286. l.
- Fazekas levele Fodor Gerzsonhoz: 1826. ápr. 22. Abafi: Figyelő,
 V. k. 391. l. Közli Hoffer Endre.
- Egy nyári estve*: Közli Kazinczy. Hébe, 1825. 230. l.
- Halála: Debreczeni ev. ref. egyház halálozási anyakönyve, V. k. 421. l.
- Nekrológok: *Kultsár István*: Hazai és Külföldi Tudósítások. 1828.
 20. szám, 153. l.
- Magyar Kurír*, 1828. 18. sz. márcz. 4. 142. l.
- Tudományos Gyűjtemény*, 1828. III. k. 127. l. Közli —r —y
 (Vörösmarty?)
- Tíz versét közli *Ináncsi Pap Gábor*: Koszorú, 1830. 65—72. ll.
- Csak az *Édes Druszámm* cz. (70. l.) nincs meg a Lovász-féle gyűjteményben.
- Toldy F.* bírálata Lovász gyűjteményéről. D. Schedel F. *Figyelmező*, II. év. 1838. 1. sz. 8. hasáb.
- Anakreoni dalairól: *Ponori Thevrewk Emil*: Anakreon. (Akad.
 Görög és latin remekírók.) 1885. 132. o.
- Erdélyi János*: Pályák és Pálmák, 227. o.
- Kertbeny K. M.*: Album Hundert Ungrischer Dichter. Dresden u. Pest,
 1854. 62. o. Hortobágyi dal fordítása, Fazekas (hibás) életrajza u. i. 498. o.
- Fazekasnak tulajdonított (hamisan): »Pórdiadal Hősköltemény
 Fazekas Istvántól, a classicus Ludas Matyi írójától. Közli Kassai Ignác.«
Ústökös, 1878. márcz. 31. Jankó János egy képével.
- Fazekas Mihály »Ludas Matyi«ja. Vasárnapi Ujság. 1884. aug.
 17. (XXXI. évf. 33. sz.)
- Id. Szinnyi József*: Fazekas Mihály és a Ludas Matyija. Főv.
 Lapok 1888. 300. szám.
- Gerőcze Sándor*: Ludas Matyi. Budap. Hirlap, 1890. 129. sz. (máj. 11.)
- Toldy Ferencz*: Költészet története, 405.
- Imre Sándor*: A magyar irodalom és nyelv rövid története.
 Debreczen, 1865. 197. l.
- Haraszi Gyula*: A Debreczeni kör költészete. Abafi: Figyelő. V. k.
- Beőthy Zsolt*: A magyar nemzeti irodalom története. 1888. I. k. 131. l.
- Beőthy szerk.* A magyar irodalom története. (Képes.) 1896. II. k. 94. l.
- Kardos Albert*: A debreczeni kör. Debreczeni Ellenőr, 1894. febr. 10.
- J. Kont*: La Hongrie litteraire et scientifique. Paris, Ernest Leroux.
 1896. 87. l.
- Mátray Lajos*: A Ludas Matyi költőjéről. (Helyreigazítások.)
 Főv. Lapok XXV. évf. 308. sz. 1888. nov. 3.
- Id. Szinnyi József*: A Ludas Matyi költőjéről. Főv. L. 1888. 307. sz.
- Mátray*: Főv. L. 1888. 308. sz.
- Főv. Lapok. 1888. 309., 335. sz.
- Mátray* könyvének ismertetése. Főv. L. 1888. 321. sz.
- Mátray Lajos*: Fazekas Mihály mint katona. Főv. L. 1888. 324. sz.
- »Fazekas Mihály élete és munkái. Irta Mátray Lajos.« Ösm.
Egyetértés, 1888. decz. 2. 10. oldal.

- Lázár Béla*: ösmerteti Mátray könyvét. Föv. L. 1888. decz. 11.
Kelemen Béla ösm. Mátray könyvét: Egy. Phil. Közl. XIII. évf. 1889. 148. 1.
Balassa József: Ányos és nem Fazekas. (Felfedezett »ismeretlen« versek). Föv. L. 1889. 93. sz. 309. o.
Döbrögi Balázs: A megbosszult Döbrögi (Fazekas Mihály szelleméhez). Föv. Lapok, 1889. 46. sz. 335. 1.
Sebestyén Gyula Mátray könyvéről: Egy. Phil. Közl. 1889. 376. 1.
Sebestyén Gyula Mátray Ludas Matyi kiadásáról. Egy. Phil. Közl. 1891. 426. 1.
Mátray válasza Sebestyénnek: Egy. Phil. Közl. 1891. 686. 1.
Váczy János: Az Arcadia pör. Irodalomtört. Közlemények, 1896. II. f.
Kis János levele Kazinczyhoz. Váczy: Kazinczy levelezése. IV. 416.
Cserey Kazinczyhoz; K. L. IV. 399.
Kazinczy Fazekasról Szentgyörgyinek. K. L. III. 260., 280.
Kazinczy Fazekasról Nagy Gábornak K. L. 1805. febr. 18. márcz. 6.
Kazinczy Cserey Farkashoz; 1806. máj. 21. K. L. 928. sz. levél.
Kazinczy Szentgyörgyinek: 1807. jul. 5.
Kazinczy Csereihez: 1807. máj. 1.
Kazinczy Fazekasról: IV. k. 362., 365., 397., 424., 433. ll.
Kazinczy Fazekashoz: 1806. okt. 9. K. L. IV. 356.
Kazinczy Nagy Gábornak: 1806. szept. 29. IV. k. 340.
Fazekas Kazinczynak. 1806. szept. 23. K. L. IV. 320.
Fazekas Mihály (F. M.) Debreczen védelme. *Hazai Tudósítások*. 1806. 311.
Kazinczy: Végső szavam a Debreczeni pörben. *Hazai Tudósítások*. 1807. 52. o.
Kazinczy cikke az Arcadia pörben. *Hazai Tudósítások*: 1807. 44. o.
Szemere Pál: Észrevételek Arcadiáról. *Hazai Tudósítások*. 1807. XXIII. sz. Toldalék.
Kazinczy: Pályám emlékezete. Abafi, Nemz. könyvtár, III. k. 52—53. 1.
Desseuffy József gr. levele Ludas Matyiról: *gr. D. J. irodalmi Hagyományai*. II. k. 62. o. Kazinczy-Desseuffy levélváltása a Ludas Matyiról: u. o. II. 51., 55., 62. ll.
Domokos Lajos halála: *Kazinczy: Magyar Pantheon*. 377. (Abafi kiad.)
Fábián Gábor: Adatok Somogyi Gedeon életéről. Abafi: Figyelő. I. 1876. 15. 1.
Békési Emil: Ki irta a Mondolatot. Abafi: Figyelő. IV. 126. 1.
Takáts Sándor: Részletek a nyelvújítási harcz történetéből. *Katholikus Szemle*, 1890. 703. 1.
August Kanitz: Geschichte der Botanik in Ungarn. Hannover, 1863.
Cserey Kazinczyhoz: K. L. 1806. máj. 3.
Toldy kiadása: *Csokonai munkái*, 1846. Jegyzetek, 944. o.
Fialovszki Lajos: A természetrajz műnyelvéről. *Nyelvőr*. VI. 550.
VII. 79. A népbotanika poezise. *Nyr.* VIII. 413.
Arany (Szalontai János): Észrevételek. *Nyelvőr*. VII. 455. Hátrahagyott Iratai II. 368—382.

- Imre Sándor*: Beóthy (Képes) ir. t. II. 186.
Vajda Viktor: Két elfeledt magyar tudós. Vas. Ujs. 1869. XVI évf. 546. l.
 Diószegi és Fazekas emlékoszlopa. Bicsérdi János rajza: Vas. Ujs. 1869. 545. l. Ugyanez: Beóthy (képes) ir. t. II. 93. l.
Dugonits: Magyar példabeszédek és Jeles mondások. 1820.
Erdélyi: Közmondások. II. 273.
Ballagi Mór: Magyar példabeszédek és közmondások. 1850. 282. l.
Dr. Margalits Ede közmondásgyűjt.
Szabó Ernő: A házi állatok a magyar szólásokban. Nyr. 1894. 354. l.
Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. 1896. Athenaeum. IV. kötet 135—139. II: Lúdas Matyi.
Jókai Mór: Üstökös. 1866. máj. 5. »Repülő Mondatok.«
Tóth Béla: Szájrul-szájra. 1895. 198. l.
 »Az alpesi bölts« eredetije: *Oeuvres de M. de La Harpe, Paris, Chez Pissot. 1778. Tome II. 76.: Le philosophe des Alpes Ode 1763. Szépirodalmi Szemle I. 348.*
Weszely Ödön: Fazekas »Ludas Matyi«-járól. Magyar Szemle, 1891. 542. l.
Kozma Andor: Ludas Matyi. Nemzet, 1891. 90. sz.
Kardos Albert: Ludas Matyi a külföld népmeséiben. Egy. Phil. Közl. 1894. 444. l.
Katona Lajos: Ludas Matyi. Pesti Napló, 1894. ápr. 14.
Halász Ignác: Magyar népmese a norvégoknál. Pesti Napló, 1894. ápr. 5.
Douins de Lavesne: Roman de Trubert. Histoire Litteraire de la France, ouvrage commencé par des religieux Benedictins de la congregation de saint Maure, et continué par des Membres de l'Institut. Tome XIX. Suite du treizieme siecle. Années 1256—1285. A Paris, Chez Formin Didot. 1838. 734. s. k. II.
Mon oncle Benjamin fordítása: Béni bácsi. Ford. *Bodor Kornélia*, Ország Világ. 1896. (Német fordítások: *Saar Károlytól*: Spemann, 205. sz. 8°, 236. l. *H. Denhardt.* Reclam, 1952—3. sz. 16°, 258. l.)
Balog István darabja. »Ludas Matyi tüneményes énekes vígjáték 3 felvonásban, Irta Balog István, Muzsikáját szerzette Szerdahelyi József.« Kézirat: Nemzeti színház. 1838. és 1855-ből.
Jelenkor, 1838. 103. sz. 409. l.
Fáy István grf.: Századunk, 1840. 102. o.
Dobrossy István: Jelenkor, 1840. 90. sz. 357. l.
Fáncsy Lajos: Szükséges észrevételek. Társalkodó, 1840. 98. sz. Vasárnapi Ujság. 1869. 626. l. (Szerdahelyi nekrológiájában.)
Szigligeti Ede: Gaal József emlékezete. Kisf. Ts. Évl. Uj. III. 267.
Szigligeti Ede: A dráma és válfajai. Kiadja a Kisf. Társ. Budapest 1874. 303., 311., 493., 499. l.
Tatár Péter: Ludas Matyi élete és kalandjai. Tündéries szép história. Budapest. Rózsa Kálmán és neje kiadása.

ADATTÁR.

HEYDEN SEBALD GYERMEKI BESZÉLGETÉSEINEK LATIN-MAGYAR
SZÖVEGE 1531-BÓL.

— *Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez.* —
(Harmadik és befejező közlemény.)

AZ 1552. ÉVI KIADÁS BŐVÍTÉSÉEL.*

DE MODO STRUENDI MENSAM.

Dialogus XVI.

Camers. Ricinus.

- C. Audistine horologium? *Hallade az orath.*
R. Quid inde. *Mit akarz vele.*
C. Scis quotta sonuit hora. *Tudode hanyath yteuth az ora.*
R. Audita decima. *Tyzeth hallek.*
C. Propero domum versus. *Hazafele syetek.*
R. Quid te sic urget. *Myszoda kenzeriyth teged yly ygen.*
C. Tempus apparandae mensae. *Aztal vetesnek ydeye.*
R. Num tui id est officii. *Tee dolgode az aztal vetes.*
C. Utique ante patris adventum. *Igenis en dolgom megh minek-
eleote atzyam¹ haza iúne.*
R. Quid si moreris. *Hameg kesevdül² milezen.*
C. Vapulandum mihi illico. *Megverettetem myndyart.*
R. Vis me tibi auxiliari. *Akarode ha en neked segellek.*
C. Immo te oro, levare laborem. *Sewt erússenis kerlek hogy legy
segytsegevl az en munkkammak.*
R. Tu alia vice mihi auxilio eris. *Te segellez ennekem maszor.*
C. Experieris diligentiam. *Meg kesyrthed zorgolmatossagomath.*
R. Iam profer usui futura. *Zerezdelew az myk zyksesek.*

* Az I—XV. Dialogus szövege a jegyzetekben felsorolt eltéréseket leszámítva, megegyez az 1531. évi kiadáséival; e kiadás dialogusai közé közből be van toldva négy (XVI., XVIII., XIX., XX.) s végül két (XXXII., XXXIII.) új értekezés.

¹ Sajtóhiba.

² L. Ny. Sz.

- C. Quid adferam primum. *Myth hozzak elewzer.*
 R. Lintheum quo mensa instruitur. *Az abroztl.¹*
 C. Nondum ab hesterna coena vacuum est. *Meg nem úres az leguaky² vaczoratul fogua.³*
 R. Illico effunde quisquiliās. *Evsd ky⁴ hamar az fragmontakat.⁵*
 C. En feci, mensam sterno. *Immar ky evttellem | abroztl vetek.*
 R. Adfer canistrum cum cerere. *Hozd ide az kenyeres kosart.*
 C. Verum panis non decorticatus. *De meg kenyér nem hamzotthatoth.*
 R. Ego ipsum perpoliam. *Emmagam meg liztiytom.*
 C. Confero me ductum cervisiam. *El megyek seryrth.*
 R. Ocius regredere. *Hamar meg jévy.*
 C. Rursum p̄resto sum. *Imihol wagyok esmet.*
 R. Quadras porrige. *Hozd elew az talnerokat.*
 C. En adsunt tibi. *Ime holuadiak.*
 R. Cuilibet frustum panis para. *Mendennek⁶ egyegy darab kenyere-reth zerezz.*
 C. Et tu singulis poculum adde. *Teys myndennek kylen pohart aggy.*
 R. Satis maturę erit. *Ezennel meg lehet az.*
 C. Quando istud. *Mykor lezen.*
 R. Vino alato. *Mihelt az bor el hozattatik.*

ADVOCATIO.

Dialogus XVIII.

Herus. Servus.

- H. Serve curre adductum convivas. *Fussel zolga hiy vendegeketh.*
 S. Iussa faciam. *Meg zerzem⁷ vram paranczalatodath.*
 H. At ocius propera. *De hamar syess.*
 S. Quam ocissime. *Myg hamarab⁸ lehet vram.*
 H. Dic instructa omnia. *Mongyad hogy myndenek el keziytettek.*
 S. Exequar probe. *Meg zerzem iamborul.*
 H. Ut maturent gressus dicito. *Mongyad hogy elest ienyenek.*
 S. Curabo recte. *Jol meg myuelem.*

¹ *A németben:* Das tischtuch zu bedecken den tisch.

² Sajtóhiba „tegnapi” helyett.

³ Sylvester Új Test Tizenölcz esztendő-túl fogua. Ny. Sz.

⁴ Domonkos-c. Jo illattyat ki evtveen. Ny. Sz.

⁵ Sz. Molnár Albert Szótárában = fragmentum, segmentum, analecta. Ny. Sz.

⁶ A mindennek különböző alakjait (menden, myndön, möndön stb.) l. Ny. Sz.

⁷ Istvánfi Pálnai is (Hist. r. Volter 37. sor.): Az mit urad hagyott, azt te megszerezzed. (RMKT. II. 39.)

⁸ Érdy-c. Mygh nagob vag, anneewal ynkab meg alazyad magadat. Ny. Sz.

- H. Iam me illos p̄stolari nuncia. *Meg mongyad hogy regtenti-
fogua evket varom.*
- S. Faciam quod mones. *Meg zerzem az myre yntez.*
- H. Hęc vbi nunciaveris domum p̄ccurre. *Myhelt ezeket meg
mondod myngyart haza fuss.*
- S. Vt celerius potero. *Azmyg hamarab fulhatok.*
- H. Sed heus tu. *De halode te.*
- S. Quid velis dicito. *Mond meg mit akarz.*
- H. Corbem hunc accipe. *Ved tova ynnen ynmez¹ kosart.*
- S. Quid latet intus? *My vagyon benne.*
- H. Panis in frustra concisus. *Zeletenkent zeldelt kenyet.*
- S. In quem vsum? *Mynek valo.*
- H. Pauperibus distribuito. *Az zegenyeknek ozd.*
- S. Vbi illi sunt? *Hul vadnak az zegenyek.*
- H. Si qui occurrerint obiter. *Ha valakik loertenet zerent
iewendnek.*
- S. Quam lubens id faciam. *Igen evrűmest meg myuelem.*

CONVIVAE TRACTATIO.

Dialogus XIX.

Linus. Claetus.

- L. Gratulor tuo adventui. *Evrewlok az teh ydeyevete leden.²*
- C. Et tibi sit gratia. *Enis az te io akarotodon.*
- L. Cur tam serus ades. *Myert yozz ily kesen.³*
- C. Verebar ne p̄venirem. *Felek vala, hogy felette ydeyen yűnek.⁴*
- L. Iam dudum exstructa omnia. *Regen el kezitettek mindent.*
- C. Non tibi displiceat p̄ccor. *Ne legyen nehezsegedre kerlek.*
- L. Vtique morabilem mouebat. *Bizony hogy az kesedelem haragra
vndyit vala.*
- C. At iam supersedeas p̄ccor. *De immar mulyek el kerlek.*
- L. Ingredere hybernaculum. *Yeybe az fűytev hazba.⁵*
- C. Non admodum frigeo. *Nem felette fazom.*
- L. Neque hic calesces plus satis. *Iiben sem heuytezel⁶ zyksegnek
fellette.*
- C. Obsequor tuis iussis. *Engedek az te paranczolatidnak.*
- L. Si cupis fervescet fornax. *Hogyha keuanod iobbán heuyczek
az kemkcyet.⁷*

¹ Sylvester Új Test. Im ez kőnek. Ny. Sz.-ban „ynmez” nincs benne.

² Sajtóhibából különválasztva.

³ Domonkos-c. Hogy ily kesen es tunyan mongyatok meg. Ny. Sz.

⁴ V. ö. Decsi, Adag. Még údeién meg látszik, a mely teyből turó lészen.

Ny. Sz.

⁵ Ny. Sz.-ban nincs.

⁶ Domonkos-c. Az hydeglelesnek hevsegeuel igen hevetevezneek. Ny. Sz.

⁷ Így „kemencze” helyett. E szó az utolsó betűk szétesése miatt nem
vehető ki tisztán.

- C. Non, nam calet temperate. *Ne | mert az menyere zykseg eleg meleg.*
 L. Neque ipse fero dum estuat. *En sem zenuedhetem el mikor felette hev.*
 C. Insalubre etiam ferunt. *Nem egessegesnekis mongiak.*
 L. Mox onerabitur eduliis mensa. *Ezenhelt bew eledelek rakattatnak az aztalra.*
 C. Nihil mea causa properes. *En ertem semmit ne syes.*
 L. Lavato manus et accumbito. *Mosd meg keseydeth s uly leh.*
 C. Decet te priorem discumbere. *Illik hogy te ulli le elúzer.*
 L. Domi meę sum, stabo. *Hazamnal vagyok veztek allok.*
 C. Adveuias (így) tamen nobis. *Joy kúzinkbe maga.*

DE NUPHIS AGITANDIS.

Dialogus XX.

David. Iudas.

- D. Cras indulgebo genio. *Holnap keduemreh lakozom.*¹
 I. Ubi nam locorum. *Mely helyen.*
 D. Domi nostrę. *Az mi hazunknal.*
 I. Quamobrem convivium apparabitur. *Mi okert keziytetik az lakadalom.*
 D. Nuptiae apud nos fient. *Meniegzo lezen mi nalunk.*
 I. Quinam connubio iungentur. *Kik hazasiyatnak egybe.*
 D. Petronius et soror mea. *Petronius es az en nenem.*
 I. Quid dotis sponso dicet soror. *Mi iegy ayandekot ad az nened az vev legennek.*
 D. Ego nescio, hercle. *En bizonyara nem tudom.*
 I. At sponsus, estne opulentus. *Az vev legeny gazdage.*
 D. Arculam eius nondum exploravi. *Meg nem kimlettem meg ladaial.*
 I. Quantum dotis firmabitur? *Menye iegy ayandekot ad.*²
 D. Duo millia aureorum. *Ket ezer aranyath.*³
 I. Satis quidem istud erit. *Bizony eleg lezen az.*
 D. Et soror illo contenta est. *Nenemys meg elegezik azzal.*
 I. Tu ne deduces sponsam? *Te vizedeel az menyazsont.*
 D. Ad templum deducam usque. *Az zentegyhazi en vizem.*
 I. Illam etiam reduces. *Esmeg haza visede.*
 D. Non, sponsi cognatis tradetur. *Nem | mert az vev legeny rokoninak adattatik.*

¹ Pesti Gábor, Novum Test. Egyewnk ees lakozzwnk. Ny. Sz.² *Németben*: Was wirdt er ihr verschreyben.³ *Német*: gülden.

VALEDICENDI FORMULA.

Egessege keuanasnak mogiay egymastul ualo elualaskor.
Dialogus XXXII.

Augustinus. Christianus.

- A. Vale. *Egesseghes legy.*
 C. Tu quoque. *Tey esegeseges legy.*
 A. Bene vale. *Jo esessegebe legy.*
 C. Vale tu quoque. *Tees io esessegebe legy.*
 A. Iubeo te bene valere. *Keuanom hogy epp esessegebe legy.*
 C. Faxint superi. *Engegiek az menniey Istenek.*
 A. Cura ut quam rectissime valeas. *Lassad hogy io esessegebe legy.*
 C. Dabitur quidem opera. *Ra gondoltatik | hoza lattatik.*
 A. Valetate omnes quam optime. *Fellette io es igaz esessegebe legyetek mindniayan.*
 C. Tu quoque ut dignus es. *Tees io esessegebe legy az mynt melto.*
 A. Ut meritis es. *Az mykeppen erdemled.*

DE STUDIO BONARUM LITERARUM.

Dialogus XXXIII.

Amusos. Philomusos.

- A. Nimium affixus es libris. *Igen figelmes vagy az kónuekhez.*
 Et immodico studio te maceras. *Es felette valo tanusaggal¹ gyotrod magadath.*
 P. Malim studio marcescere quam amore. *Inkabb akarnek tanusagh mialth oztouerkedni² hogyanem mynth zerelem myatt.*
 Et mihi immori chartis dulce est. *Es kónyuekbe halnom azaz ez tanulasba meghalnom gyünűerűseges.³*
 A. Quam ob causam tam diu descendum putas. *Minekokaert oly keseig tanulny akarz.*
 P. Ob hanc precipue triplicem. *Es harom okert ielesben.⁴*
 Primo, hac gratia disco, ut sciam. *Elozor az okert tanulok hogytugyak.*
 Secundo, ut bene beateque vivam. *Mas okerth hogy iol es bodogul eliek.*
 Tertio, ut aliis tandem prodesse possim. *Harmadokert | hogy oztan egyebeknek haznalhassak.*
 Et inde aliquid emolumenti assequar. *Es innen valami haznot vegyek.*

¹ V. ö. Péchy Ferencz éneke: Az kik tanóságra nevedben adatnak. RMKT. II. 6. és Ny. Sz.

² Ny. Sz.-ban nincs.

³ *A németben:* Vnd es ist mir süsse vber den büchern czu sterben.

⁴ *Heitainál is:* Hozd ueled az könyveket ielesben kedig az hártýákot. Ny. Sz.

Ad vitam inter mortales sustentandam. *Eletemnek emberek között való táplálására.*

A. Nunc bonę literę nihil faciunt ad farinam. *Semmi listed¹ nem hoznak most az tudományok.*

Et presertim apud nos Germanos. *Es ieltul² mi nálunk Magyaroknál.³*

P. Est aliquid, quod dicis. *Tezen valamit az mit mondaz.*

Sed non diu, ut spes est, futurum. *De az mynt remensegünk agya nem sokka lezen az.*

A. Huiusmodi spes iam permultos fefellit. *Ez ilyen remenseg immar sokakat czalatkoztatotth meg.*

Qua et tu brevi tempore frustraberis. *Mellyel tees rövid údon meg czalatkoztatol.*

Atque consilium mutabis. *Tanaczyodat el változtatod.*

P. Secus eveniet quam prædicas. *Külömben lezen hogy nem mint te bezelled.*

A. Expertus novi quid eveniet. *Meg kísértven iol tudom mint tertenik.*

Valeant bonę, ut doceant literę. *Tarczak dolgokat⁴ az io tudományok am⁵ tanyczanak.*

Ego potius alicui quaestuarie arti me dedam. *En evrómesben⁶ valami kereskedev mestersegre adom magamath.*

Quę magis facit ad victum quam literę. *Mellyekkel inkább elhetek hogy nem mynt ez fele tudomaniokkal.*

P. Fac ut lubet, me non habebis asseclam. *Az mi inkább kellemetes kedvednek⁷ az⁸ myneid en ezbe⁹ teged nem kowetlek.*

Ego dum vivam literis operam dabo. *En az myg elek tanulny akarok.*

Tu si earum fructum degustasses. *Ha tes¹⁰ az tudományoknak es bölcsesegnek haznat meg kostoltad volna.*

Mutares ut reor, sententiam. *Ki allanal¹¹ azt vylem mostany ezedbevl.*

A. Degustavi, amarus est. *Meg kostoltam de sanyaru.*

P. Habes palatum viciatum. *Meg vezelh azzad izy azaz ytiled.*

¹ Sajtóhiba „listed” helyett.

² Ny. Sz.-ban nincs.

³ *Németül*: Vnd förderlich bey vns Deutzschen: *tengyelül*: A zwlacssa v nas Niemczom.

⁴ Szkhárosi Horvát András: Bátor tartsa dolgát minden vigasztalás. RMKT. II. 182.

⁵ L. Ny. Sz.

⁶ Érsekújvári c. Ymadsagat örömesben es hamarab meghallgattya. Ny. Sz.

⁷ V. ö. Pázmány: Mikor kedvednek tetszik. Ny. Sz.

⁸ Sajtóhiba.

⁹ Ny. Sz. *ezhez, ezre, ezreol, ezbol, ezul* alakok mellett ezt nem emliti.

¹⁰ *tés*: te is helyett l. Ny. Sz. A debreczeni tájrszólás *tésis* alakot használ.

¹¹ Később is Pázmánynál: Ki állottak az elébbi vallásokból Ny. Sz.

A. Mihi non videtur. *Nekem nem teccszik.*¹

P. Operosum est seipsum cognoscere. *Nehez dolog embernek önmagath meg ismerhetny.*

Solon putavit tamdiu discendum. *A bölcz Solon vylte hogy mynd addek² kellien tanulny.*

Quam diu viuendum est. *Az míg elnünk kell.*

Hunc pro viribus sequar. *Ezt az menyere lehet kevetem.*

A. Per me tibi liberum est. *Zabad en tüllem batron azt kevesd.*
Sed vide ne te aliquando peniteat. *De lassad hogy valaha meg ne bannyad.*

P. Non penitebit proculdubio. *Altalan fogva³ hogy nem banom.*
Nihil enim preceps, nihil inconsultos aggredior. *Mert semmit nem kezdek sem vakmerún sem tanacznelkül.*

Unde me penitere oporteat. *Hogy bannam meg.*

Quod insipientium est. *Mely dolog bulgatagokhoz illendev.*

A. Tu tibi sapere videris. *Te temmagadnak bölczólkúdnny lattatol.*

P. Id malo quam desipere. *Jobban akarom hogy magamnak bölcznek lattassan:⁴ hogy nem mynt bolondoskogiam.*

Nam cui bonę literę non sapiunt. *Mert az valakinek az io tudomanyok nem tecczenek.*

Ille merito desipit. *Az meltan bolonduskodik.*

A. Scilicet vale cum tuis literis. *Jollehet tarcz dolgod az te tudomanyddal.*

P. Vale tu quoque cum tuis artibus questuariis. *Tarcz dolgod teeis az te kereskedev mestersegiddel.⁵*

DR. DÉZSI LAJOS.

ADATOK LISTI LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

— Első közlemény. —

Listi László, a költő és gonosztevő, irodalomtörténetünknek bizonyára egyik legérdekesebb, noha sötét, szinte borzadályos alakja s már csak a pszichiatría szempontjából is igen tanulságos volna, ha életkörülményeit teljesen tisztába hozhatnók. Mert nem jut eszembe azt állítani, hogy az én munkám tökéletes volna, sőt erős meggyőződéssem, hogy idő multával mind több és több adatok kerülnek majd napfényre, melyek míg egyrészt jellemének fokozatos fejlődését mutatják, másrészt rendkívüli cselekedeteinek belső motívumaira s azokra a titkos rugókra, a miket én

¹ Sajtóhiba.

² Addég vitetic még valami megtartoztattya Císio. 1592. Ny. Sz.

³ Sz. Molnár A. Scultetus Post. Az Christus általán fogva bizonyjal eljön az itiletre. Ny. Sz.

⁴ Sajtóhiba.

⁵ Ez után áll: *Formulae puerorum exitum e schola rogantium s ez zárja be az 1552. évi kiadást.*

csak sejtettem, ha nem is új, de bizonyos tekintetben meglepő világosságot deríthetnek, bár a felől nyugodt vagyok, hogy az általam megállapított tényeket s általában véve fölfogásomat és Listiről mondott ítéletemet a jövőbeni kutatások eredménye sem változtathatja meg.

Gyermek-koráról és neveltetésének körülményeiről — ugyszólván — semmit sem tudunk, mert a mit gr. *Kemény Józsefnél* és másutt elszórva találunk, azok merőben téves adatok s részint Lászlóffy, helyesebben *Listius Györgyre* vonatkoznak — a kit, mint tudjuk, sokáig egy személynek tartottak a költővel, — s részint alaptalan mendemondák vagy plane koholt históriák. Születésének idejéről is eltérnek a vélemények. Pónori *Thevrewk József* szerint 1619 augusztus 16-án, más írók szerint 1620 június 21-én született volna.¹

Bizonyos okokból magam is valószínűnek tartottam, hogy csakugyan 1620 körül született, most azonban már pontosabb dátummal is szolgálhatok, mert a leleszi konvent *Listius Lászlót* özvegy édes anyja kérésére 1631 augusztus 14-én megtekintvén, bizonyítványt adott arról, hogy életének *harmadik* esztendejét már betöltötte, vagy körülbelől annyi idő (L. II. sz. alatt). — Minthogy az *idő látó levelek* kiállításánál rendszerint az anya vallomását is figyelembe vették, — ámbátor egy ilyen koru gyermek megítélésénél legfeljebb csak pár hónapi különbségről lehet szó — Gyulaffy Zsuzsannának pedig nem állott érdekében, hogy a valóságot eltitkolja: az irodalomtörténet írók nyugodt lélekkel elfogadják, hogy a költő 1628-ban született és így a »*Magyar Mars*« megjelenésekor 25 esztendő fiatal ember volt.

Megtudjuk továbbá — ebből is látszik, hogy a datumok milyen nagy fontossággal bírnak — hogy 16 éves volt akkor, midőn öreg Rákóczy György támadása idején nagybátyjával és gyámjával *Listius Jánossal* együtt hűtlenségbe esett, melynek következtében III. Ferdinánd király, jószágait Lippay Gáspár nádori ítélőmesternek adományozta (L. III. sz. alatt). De nem igen lehetett más vétke, mint hogy, bátyja példájára, meghódolt a fejedelemnek, mert rövid idő múlva kegyelmet kapott. — Látni való tehát, hogy ifjuságát nem Erdélyben, a mint eleinte magam is hittem, hanem Magyarországon töltötte, sőt talán már akkor kihozta az édes anyja, mikor Leleszen találkozunk velök.²

Azt is jó tudnunk, hogy 18 esztendő volt, mikor *Bánffy Hedviget*

¹ Bővebben szólottam erről »Listi László élete« cz. munkámban. Budapest, 1887.

² Nyilvánvaló, hogy Gyulaffy Zsuzsanna csak azért ment épen Leleszre, mert utjába esett, mikor Erdélyből Magyarországra költözött, mert hiteles helyet közelebb is talált volna.

elvette, de sajnos, második házasságának idejét még nem sikerült pontosan megállapítanom, csak az bizonyos, hogy 1653-ban már *Kecskés Éva* volt a felesége, — és hogy 2 esztendő múlva, attól származott *György* fiával együtt — a kiről később kiderült, hogy egy bécsi bukott leánynak a gyermeke — grófságot kapott.

A grófi diploma (L. VII. sz. alatt) azért is érdekelhet bennünket, hogy a Listi családot eddig szász eredetűnek tartották, de III. Ferdinánd oklevele szerint az örökös tartományokból, még pedig Karinthiának *Liszt* nevű városából származott volna s a nemzetség őse nem *Listius Kristóf* a szebeni senator, hanem *Christophorus ab Liszt* III. Fridrik német császárnak hadvezére volt és ő szerzett először báróságot. Nekünk azonban okunk van hinni, hogy a grófi diplomában olvasható leszármazás hamis, de már ennek bizonyítgatása nem ide tartozik. Jellemző továbbá, hogy *Kecskés Éváról* nincs szó az oklevélben, pedig még akkor életben volt.

Méltán meglepheti az embert, hogy Listi Lászlónak, ámbátor igen kiterjedt és előkelő összeköttetései voltak — alig egy pár levele maradt fenn, mintha csak a rokonok és ismerősök készakarva megsemmisítettek volna mindent, a mi rá vonatkozott. Tudjuk és értjük, hogy gonosz cselekedetei, gyalázatos élete és halála miatt közmegejtés tárgya volt, de a mint Wittnyédy István megemlékezett róla Zrínyi Miklóshoz írott leveleiben, föltehetjük, hogy a közelebb állók, vagy azok, a kik kapva kaptak minden botrányos híren, még inkább foglalkoztak vele és bizonyára pertractálták maguk között megérdemlett, nyomorult sorsát. Azt hisszük tehát, hogy az utánnunk jövők — noha mi évek óta kutatunk és e korszaknak jóformán minden emlékét átvizsgáltuk — ebben a tekintetben is szerencsésebbek lesznek. De addig sem tartjuk haszontalannak különböző levéltárakban összegyűjtött adataink egy részét közre bocsátani, nevezetesen azokat a rendkívül érdekes tanuallomási jegyzőkönyveket is, melyeknek tartalmát Listiről írott dolgozatainkban csak röviden ösmertettünk. A tisztán birtokviszonyaira vonatkozó okiratokat nem vettük föl a sorozatba, bár tagadhatatlan, hogy anyagi körülményei cselekedeteit is nagymértékben befolyásolták és bizonyos, hogy kikerülte volna a verpadot, mert tudjuk, hogy Leopold az ellene megindított pört már fölfüggesztette, (XVII. sz. a.) ha sok adóssága miatt hamispénz csinálásra nem vetemedik.

Azt, hogy gyilkolt, gyújtogatott, méreggel etette az embereket, és boszorkány-mesterséget üzött, még meg tudták volna bocsátani neki, a mint hogy másnak is megbocsátották akkor, illetőleg nem büntették

érdeme szerint a gonosztevőt — de a hamispénzverő számára nem volt kegyelem soha. Bécs város törvényszéke 1661 december 22-én kimondta Listi Lászlóra a halálos ítéletet, a mint ezt a XVIII. sz. német nyelven szerkesztett oklevél bizonyítja.

I.

Én Veperden lakozó Pallotich Gáspár, vallom ez levelemnek rendiben, hogy én ez mai napon az én itt való veperdi házam végett, mely vagyon Donner Gergely és Rayzner György házai között, mely házam mindennemű jurisdictiójával, szabadságával és igazságával az néhai tekéntetes és nsgos *Lisztius Ferencz* uram ő nsga, Köpcsen, Panykerhelnek, János házának és Kabold várának örökös urának alatta lévén, mostan peniglen ő nsgának halála után meghagyatott kis fiára szállván, az tekéntetes és nsgos *Listius János* urammal, mint atya fiának, ötcsinek *az kis urnak Listius Lászlónak* potentiariussával és gondviselőjével így végezvén: minekutánna ő nsga az én sok intercessiómra és alázatos kéresemre azonfelül megnevezett házamra, minden robota s dézma adástul és minden egyéb uri adójából ki vött s magán tartott, arra obligálván és kötvén ő nsgának magamat, hogy ő nsgának háromszáz magyar forintot három terminusra adok . . . viszont ő nsga arra kötötte magát, hogy letévén azon felül megnevezett summa pénzt ő nsgának, ő nsga szabad levelet ad házamra stb. stb. Actum die 12. novembris Anno 1630.

(Kivonat. Másolata az Országos Levéltárban. N. R. A. fasc. 1000 nro 14.)

II.

Nos Stephanus Thelekessy praepositus et Conventus Ecclesiae s. Crucis de Lelesz memoriae commendamus per praesentes. Quod generosa et magnifica domina *Susanna Giwlaffy de Ratoth* relicta vidua magnifici quondam domini Francisci Listii de Keopchien, tutrix scilicet naturalis et legitima dativaque magnifici pueri *Ladislai* filii sui, ex praefato quondam domino Francisco Listio alias domino et marito suo suscepti, nostram personaliter veniens in praesentiam adducens que secum itidem personaliter eundem puerum *Ladislauum Listium* filium suum in tenera pupillarique et illegitima aetate constitutum, petiit nos debita cum instantia, ut revisa prius per nos et diligenter considerata aetate ejusdem, literas tandem nostras revisionales pariter et testimoniales jurium suorum futura pro cautela et tuitione necessarias dare et concedere vellemus. Cujus petitioni uti juste et legitime nobis facta, exaudita et admissa *eundem puerum Ladislauum Listium trium annorum integrorum vel circiter*, prout animo metiri visoque considerare potuimus, existere cognovimus et perspeximus. In ejusdem igitur talis revisionis testimonium praesentes literas nostras revisionales memorato puero domino *Ladislao Listio* jurium suorum futuram ad cautelam sub sigillo nostro conventuali et authentico communi svadente justitia dandas esse duximus et concedendas. Datum feria quinta proxima ante festum assumptionis Beatae Mariae virginis Anno domini 1631.

(Eredetije a leleszi Országos Levéltárban Protoc. 70 fol. 45. 1631. jelzet alatt, Ft. *Zubriczky Floris* praemontrei kanonok levéltári ör szives közlése.

III.

Nos Ferdinandus etc. memoriae commendamus etc. quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem, nostrae propterea factam majestati, tum vero attentis et consideratis fidelium servitiorum meritis, fidelis nostri Egregii Gasparis Lippay de Zombor, fidelis nostri spectabilis et magnifici Comitis Nicolai Eszterhazy de Galantha, Regni nostri Hungariae Palatini etc protonotarii etc universa et qualibet bona mobilia ac totales et integras portiones castrenses magnificorum Joannis et *Ladislai Listhius de Köpchen*, in eadem arce Köpchen nuncupata, simul cum cunctis ejus pertinentiis et utilitatibus in Comitatus Mosoniensi et Psoniensi existentibus habitis, praeterea dicti *Ladislai Listhius* portiones castrenses in arcibus *Kaboldt* in Soproniensi, *Somlyó* vespsemiensi et castello *Jánosháza* Castriferrei Comitatus exstructis, universosque eorundem et earundem pertinentias in iisdem Comitatus habitas, ex eo, quod iidem Joannes et *Ladislauus Listhius*, nescitur quo ausu temerario ducti Dei et hominum timore postposito, spretis patriae legibus, posthabitaque fidelitate ac devotione Majestati nostrae et sacrae dicti Regni nostri Coronae debita, contra severissimum etiam edictum nostrum factioni Principis Transylvaniae Georgii Rákóczy adhaesisse, et per hoc juxta leges quoque et decreta Regni nostri Hungariae notam perpetuae infidelitatis, amissionemque omnium bonorum suorum mobilium et immobilium defacto incurrisse dignoscuntur ad sacram imprimis praedicti regni nostri Hungariae Coronam, consequenterque collationem nostram regiam juxta antiquam et approbatam ejusdem Regni nostri Hungariae consuetudinem atque legem lite et legitime devolutae esse perhibentur et redactae. Totum item et omne jus nostrum regium, si quod in praenotatis universis et quibuslibet bonis mobilibus ac totalibus et integris portionibus castrensibus praefatorum Joannis et *Ladislai Listhius* in Arce Köpchen etc etc etiam aliter qualitercunque haberemus etc etc memorato Gaspari Lippay de annotata Zombor, ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus etc. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, die 2. a mensis Maii Anno domini 1644.

(Kivonat az Országos Levéltárban őrzött *Liber Regius* VII. k. 405. l.)

IV.

Nos Capitulum ecclesiae Castriferrei memoriae commendamus etc quod nos ad instantiam et legitimam petitionem generosae ac magnificae dominae Comitissae Helenae Draskovith de Trakostyan, illustrissimi condami domini comitis Christophori Banffy de Also Lindva etc relictae viduae, coram nobis propterea factam, quae ob debilitatem status senectutis sui, ut moris est nostri in praesentiam venire nequivit pro exaudienda et nobis referenda infrascripta ipsius dispositione honorabiles magistros Petrum Philippaticum lectorem, Marcum Jagasics decanum, fratres socios et canonicos nostros e medio nostri, nostro pro testimonio fidedignos duximus exmittendos. Qui tandem exinde ad nos reversi, conscientiose fide-

ter, concorditer retulerunt nobis isto modo. Quomodo ipsi *die prima mensis februaryi* proxime praeteriti in et ad faciem Castelli Bellotincz vocati Comitatu Castriferrei existentem accedendo, ibidem memorata Domina Comitissa coram eisdem personaliter constituta, matura prius, exactaque animi sui deliberatione intra se superinde praehabita sponte et libere fuisset confessa retulissetque coram eisdem tali modo:

Quod licet in anno domini 1645. 3-a die mensis septembris proxime transacto praeterito in Civitate *Rakespurgensi* partibus Styriae adjacentae eotum maximo infirmitatis gravamine obruta, coram Reverendo patre Paulo Ivanovics et egregio Francisco Balogh, certam quandam condidisset testamentariam dispositionem, et superinde literae etiam testimoniales conditae fuissent et extitissent, Deo ter optimo maximo ita volente ipsa domina fatens seu testans in pristinam integram valetudinem redacta, ulteriori consideratione intra se habita, praetactam testamentariam suam dispositionem die anno loco praecitatis et coram antelatis personis factam et subsecutam primum et ante omnia cassando et annihilando infrascriptam in omnibus suis punctis clausulis et articulis per eos quorum interest a modo imposterum successivis duntaxat temporibus illese et inviolabiliter ac in perpetuum observandam jussisset et statuisset, commisisset et ordinasset.

Et *primo* quidem quamvis generosam ac magnificam puellam *Advigam Bánffy*, virtute primarum suae testamentariae dispositionis in curam seu tutelam illustrissimi domini comitis Joannis Draskovith de Trkostyan, Regnorum Sclavoniae et Croatiae bani etc fratris duntaxat ejusdem dominae testantis, post obitum suum deditam esse voluisset, jam deo propitio aetate et ingenio satis matura existens, *magnifico domino Ladislao Listius de Köpcsin juxta ritum sanctae matris Ecclesiae catholicae, in perpetuam vitae thoriqae sociam elocata, habitura esset legitimae personae rerum et bonorum suorum curatorem, nempe antelatum jam sponsum exposit vero maritum suum Ladislaum Listius*, inde eandem filiam suam *Advigam Bánffy*, e vinculo seu onere praemissae prioris legationis ipsius domine testantis eliberatam esse voluisset, ita tamen ut memoratus illustrissimus dominus banus, veluti frater ipsius si quibus in rebus ipsa *Adviga Bánffy*, eundem amicabiliter requisitum habuerit, communi justitia et consanguinitatis jure ita exigente, opem et auxilium eidem praestare ne dedignetur. *Secundo*, in eo casu, quo ipsam dominam testantem e vivis decedere contingat, dotem suam, in duas partes dividendam esse voluit, cujus unam partem generosae ac magnificae dominae *Franciscae Bánffy*, consorti magnifici *Ladislai Roxiczky*, alteram autem aequalem et dimidiam partem antelatae *Advigae Bánffy* cedendam deputasset et ordinasset.

Tertio ex quo eadem domina testans tantae paratae pecuniae possessorem se esse renuerit, eidem *Advigae Bánffy* filiae suae res mobiles omnis generis censendas *decem millium* flor. hung. valorem constituendas legasset et ordinasset, tali addita conditione, quod si eaedem res mobiles praetactam summam decem millium flor. hung. non adaequarent, extunc propter hujusmodi residuum non adaequatum bona et jura possessionaria *Cser-*

*nechszezi jószág*h nuncupata virtute praesentis testamenti eadem puella Adviga Bánffy pro se occupare possit et valeat.

Quarto domum suam in praetacta Civitate Rakespurgensi existentem habitam, unacum certa quadam vinea *Német szőlő* nuncupata, cum omnibus suis appertinentiis eidem puellae Advigae Bánffy legasset et testamentaliterque contulisset etc etc. Datum *Sabbatho proximo post Dominicam sexagesimae*. Anno domini 1646. Lecta per Capitulum.

(Eredetije az Országos Levéltárban. Hátlapján pecséttel N. R. A. fasc. 552. nro 28.)

V.

Én gróff Bánfi Hadvigha, vallom ez levelemnek rendiben, hogy az minémű végezést palatinus Draskovit János urammal ő nagyságával tett az uram ő kegyelme Listius László uram az elmúlt időkben és káptalan előtt én velem is . . föl vállaltott, én annak semmi conditióit és részét nem tudtam, az én akaratom és tudomásomon kívül is végezett uram ő kegyelme, az káptalan előtt is kénszerítésből köllött vallanom, nem is tuttam mit, melynek bizonyosságára adva ez levelemet, nem mervén, *uram ő kegyelme haragjától tartván*, nilván ezent kijelenteni, ezt pedig az okra cselekeszem, hogy részes ne legyek abban az penaban, melyet uram ő kegyelme palatinus urammal ő nagyságával végezett, megerősítvén ez levelemet kezem írásával és pecsétemmel, attam bátyám uram Nádasdi Ferencz uramnak kezéhez, megtartásának okáért. Iram *Dörfölt* 16 marczii Anno 1647.

Gróff Bánffy Adviga. s. k.
(P. H.)

(Eredetije az Országos Levéltárban N. R. A. fasc 564. nro 50.)

VI.

Listius László és felesége *Kechkés Éva Klára*, a kinek atyja *János* a királyi jövedelmek főpénztárnoka, nagyatyja *András* pedig juris utriusque doctor és a királyi ítélő tábla bírója volt, bizonyos zálogban lévő javaik vissza váltása czéljából *Aszalay István* kamara tanácsostól 3500 frtot vettek kölcsön és annak biztosítására Pozsony városában lévő polgári házukat, a hozzá tartozó külső földekkel együtt a hitelezőnek zálogba adták.

(Fragmentum, keltezés nélkül, de bizonyosan 1653—1655 között, mert a fogalmazvány keresztlül huzott sorai szerint az ifj. *Listius János Kristófról* maradt birtokok visszaváltása forgott szóban, ez pedig 1653 Virágvasárnap körül halt meg, továbbá mert Listius László, a ki 1655-ben grófságot kapott, az adóslevélben még nem nevezetik *grófnak*. *Országos Levéltár Lymbus*.)

VII.

Creatio in comitem magnifici Ladislai Listius.

Ferdinandus etc. Tibi fidei nostro magnifico Ladislao, filio Francisci, filii Stephani, filii olim Joannis, filii Christophori, filii Wolffgangi, filii Nicolai, filii Sigismundi, filii alterius Christophori senioris *ab Liszt*, olim sacratiss-

simi imperatoris Friderici III. praedecessoris nostri, supremi exercituum imperialium ducis salutem et gratiae nostrae Caesareae atque regiae continuum incrementum. Caesareae atque regalis dignitatis et eminentiae proprium est (*stilus*). Cum autem majorum suorum *Ladislai ab Liszth* praeclara merita exuberantem praedecessorum nostrorum augustissimorum imperatorum et regum caesaream regiamque gratiam promeruerint. Et imprimis quidem dicti olim *Christophori ab Liszth senioris*, regnante et ad imperii gubernacula sedente, dicto quondam Friderico imperatore hostibus ejus motus seditiosus adversus sacrum imperium ac consequenter augustissimam domum nostram Austriacam concitantibus et grassantibus, in arcendis eorum furoribus propugnandoque sacro imperio et augustissima domo nostra virtus et industria probabilissima emicuit, proemioque tantae virtuti condigno ab eodem olim Friderico imperatore, *oppido scilicet Liszth in Carinthiae provincia, situato, tituloque Baronatus eidem clementer collato, clarior et perennis extitit.*¹ Accedit praefati quondam *Sigismundi*, filii ejusdem erga sacratissimum olim imperatorem Maximilianum I in comitiis imperialibus dum serenissimi ducis Saxoniae ejus saeculi et temporis vicem in iisdem comitiis ablegatus ageret, praeclare praestita obsequia et servitia. Ita etiam *Nicolai*, nepotis suprafati Christophori ab Liszth senioris, mentionati quondam domini Maximiliani imperatoris in Lusatia locumtenentis et legum administratoris, erga eundem olim imperatorem declarata fidelitate; ac alteriusque *Christophori* abavi sui, abnepotis autem praelibati olim Christophori ab Liszth senioris, in administratione officii judicatus regii septem Civitatum saxonicalium Transylvanicarum ac consiliarius serenissimi olim regis Hungariae Vladislai II. praedecessoris nostri, gesta virtutum ac in dandis Consiliis experta prudentia. Subit animum nostrum Caesareum et regium memoria quoque virtutum proavi sui *Joannis ab Liszt*, filii dicti Christophori, abnepotis, ut praemissum est, toties mentionati Christophori ab Liszt, qui in augustissimi quondam imperatoris Ferdinandi I. proavi nostri foelicis recordationis a prima sua ineunte aetate educatus, studiis imprimis propter servitia regalia applicatus fuit, iisque cum laude absolutis, munere et honore secretariatus regalis tandem mutato statu saeculari in ecclesiasticum, dignitateque Antistitis Wespremiensis et Jaurien-sis exornatus in Cancellarium Aulae Regiae per Hungariam assumptus et creatus extitit, quibus in officiis quantum praeclara virtus et fidelitas ejus excelluerit testantur historicorum monumenta, ac prosapiae ejusdem, tuae nimirum familiae paternae ad praesens conspicuus status. Non defuit insignis illustrator tuae familiae reverendissimus quoque *Nicolaus Olahus* archiepiscopus strigoniensis, magnus Consiliarius, summus Cancellarius secretarius et locumtenens supranominatorum imperatorum Ferdinandi I et Maximiliani II. qui ex contracta affinitate cum familiae tuae, decori ejusdem clariorem super induxit splendorem. Cujus si nos quoque labores et merita erga eosdem olim imperatores et reges utiliter et laudabiliter diversis occasionibus et potissimum illius saeculi motibus praestita clemen-

¹ Családtörténeti íróink szerint a báróságot csak *Listius István*, a László nagyapja szerezte.

ter recogitaverimus, advertimus benigne meritis etiam ejusdem deberi, ut in te quoque ejusdem ex sorore abnepotem, de penu Caesareae et regiae liberalitatis nostrae gratiosa deriventur praemia. Tum ob insignem igitur praenominatorum majorum tuorum perennaturae virtutis memoriam, tum ob avi quoque tui Stephani filii dicti quondam Joannis ab Liszt, in aula caesarea et regia sacratissimi quondam Rudolphi imperatoris et regis antecessoris nostri foelicis memoriae, ac pariter penes serenissimum olim imperatorem et regem Matthiam II tunc Archiducem in obsidione Budensi et Albensi tolleratos labores indeque enatas virtutes, tum denique tui ipsiusmet quoque fidelitatem et merita virtutum quibus Te pro sua possibilitate, in proxima turbatione pacis et quietis regni istius nostri Hungariae per adversarios nostros et augustissimae domus nostrae intentata pro justis majestatis nostrae... asserendis, postpositis partibus inimicorum nostrorum cum magno periculo vitae tuae, bonorumque et substantiarum jactura Te nobis bene probatum exhibuisti, ex gratiaeque nostrae caesareae et regiae liberali sinu super Te effundendam clementiam nostram promeruisti. Quae cum omnia ita sint neque ulla de syncera fidelitate tua, in nos et augustissimam domum nostram regnumque hoc nostrum Hungariae et sacrum ejus diadema, posthac quoque omni occasione praestanda dubitatio Caesareum et regium in te animum tuum erigi, ac ad majora et praecliora facinora fideliaque semper praestanda servitia incitari. His accedunt nonnullorum fidelium intimorum et aliorum Consiliariorum nostrorum penes Te nobis factae recommendationes: idcirco autoritate nostra Caesarea et regia ex certa scientia nostra, animoque deliberato Te Ladislaum ab Liszt, ac per Te filium tuum *Georgium ab Liszt*, vestrosque haeredes utriusque sexus universos, *liberos et perpetuos Comites de Köpchen*, qui etiam proprio gentis hungaricae idiomate *Gróff* cognominatur in sempiternam gentis tuae commendationem laudem et memoriam hoc alto dignitatis titulo, juribusque, gratiis privilegiis et praerogativis tanti honoris ac nominis omnibus et singulis quibus caeteri *Comites liberi et perpetui* utuntur et gaudent, quomodo libet consuetudine vel de jure perpetuo uti, frui et gaudere volumus et concedimus. Annuentes quoque benigne, ut sigillo vestr etc etc (stilus) In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales secreto sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur, impendenti communitas Tibique Ladislao ab Liszt, ac per Te Georgio filio tuo a praefata Liszt, universorum haeredibus et posteritatibus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum.

(*Liber Regius* 11. pag. 439—441. Év és nap keltezés nélkül az 1655 évi oklevelek között, az előtte való bejegyzés datuma 1655 *junius 25*, az utána következő *september 15*. de a bejegyzések nincsenek szoros időrendben. Listi 1655. september 1-én már használta a grófi czímet. L. *alább*.)

VIII.

Kegyelmes uram.

Örökké való alázatos szolgálatomat ajánlom Nsgdnek. Nsgdhoz ekkoráig méltó és köteles hű szolgálatomat levelem által, hogy nem declaráltam, Nsgdat kérem nekem, alázatos legkisebbik szolgáljának nekem

kegyelmesen megbocsásson. Akartam kegyelmes uram nagyságos fejedelmi méltóságos személyét egynehány izben, igazán mondom, levellemmel alázasan meglátogatnom, de méltatlannak ítélvén magamat, nem merészlettem. Mivel pedig mostan kegyelmes uram ez alkalmatosság hozza magával s szükségtil is viseltetvén, az Nsgd kegyelmes gratiájában annyit bizván, ott benn mindennemü dolgaimat Nsgd kegyelmes gratiájában alázasan recommendálok.

Kegyelmes uram, minthogy asszonyom anyámtul távol vagyok, maholnap halála történik, az mi kevés res mobilissa vagyom (noha az örökből ki nem tudhatnak) az ott közel lévő atyámfiak által mind füs(t)ben megyen és igyen igen megkárosodom. Annakokáért Nsgdat mint kegyelmes uramat alázasan kérem, ha Isten asszonyom anyámat kiszólétja az világbul, az mi engemet concernálna, tam in mobilibus quam in immobilibus, Nsgd mint nekem kegyelmes uram gratiájában bocsátottam, tudom az Nsgd kegyelmességéből én meg nem fogyatkozom. Isten ez világban életemet hosszabbítván, Nsgdnak mig élek alázasan szolgálja maradok. Tartsa Isten Nsgdat hazánk előmenetelire jó egészségben.

Köpcsint 1 septembris 1655.

Nsgd legkisebbik szolgálja
Gróff Listius László, s. k.

Kivül: Az én kegyelmes uramnak, Erdéli fejedelem öngának és Székelyek főispányának, Magyarország részei urának mint kegyelmes uramnak alázasan adassék.

(Eredetije az Országos Levéltárban. *Lymbus.*)

IX.

Ferdinandus tertius Dei gratia electus Romanorum Imperator etc. etc. Fidelibus nostris honorabilibus Capitulo Ecclesiae Capitulo Poseniensis salutem et gratiam. Expositum est Majestati nostrae nomine et in persona fidelis nostri Spectabilis ac magnifici *Comitis Ladislai ab List perpetui de Köpchen*, qualiter superioribus proxime transactis temporibus in anno videlicet domini 1655. circa festum S. Georgii militis et martiris, in libera ac regia Civitate nostra Poseniensi, in quo comitatu Poseniensi existente habita sub generali regni dieta eotum celebrata, fidelis noster magnificus *Joannes Listius senior*, Liber Baro in Köpchen, nescitur qua temeritate et audacia ad id inductus, coram fideli nostro Spectabili ac magnifico Comite Francisco Wesselény de Hadad, perpetuo in Murany, Regni nostri Hungariae Palatino, Judice Cumanorum, intimo consiliario, Camerario et per dictum Regnum nostrum Hung. Locumtenente nostro, personaliter comparuisset, ac permodum gravissimae quaerelae exposuisset, quod nimirum praefatus Comes Ladislaus ab List, *consortii suae, generosae ac magnificae dominae Evae Kecskés insimulato puerperio existentis et constitutae, certum quendam infantem masculum quasi ex legitimo eorundem thoro ortum, supponi curavisset*, nec eo contentus post modum in Civitate nostra Archiducali Austriae Hamburgensi de praemissis coram senatu ejusdem Civitatis nostrae certam inquisitionem superinde fieri et celebrari curavisset, prout ex litteris relatoriis testimonialibus clarius constaret, in graue praejudicium eo derogamen

honoris ipsius exponentis manifestum poenam hujusmodi actus factum honoris concernentium, superinde sancitam incurrere non formidans. Ob hoc memoratus exponens antefatum Joannem Listius, ratione praevia vigore articulorum publicarum regni constitutionum super hujusmodi actus factum honoris concernentium editorum, in Curia nostra regia coram praesentia nostra in Causam convenire superindeque iudicium et justitiam administrationem facere vellet, lege regni requirente etc. Pro eo fidelitatis uestrae harum serie firmiter praecipiendo committimus et mandamus; quatenus acceptis praesentes, easdem memorato Joanni Listius seniori pro testimonio vestrorum fidedignum exhiberi et praesentari faciatis, qui si personaliter reperiri poterit ibidem personaliter alioquin de domo habitationis seu solita ejusdem residentia evocet et admoneat eundem idem testimonium vestrum dicatque et committat eidem verbo nostro regio ut ipse *decimo quinto die* diei hujusmodi exhibitionis praesentium et admonitionis . . . in Curia nostra regia coram antelata praesentia nostra personaliter vel procuratores suos comparare debeat et teneatur, rationem de praemissis redditurus efficacem iudiciumque et justitiam recepturus etc etc. Datum in libera ac regia Civitate nostra Tyrnaviensi *feria* tertia proxima post Dominicam decimam septimam Sacrat. atque individuae Trinitatis. Anno domini 1656.

(Eredetije a pozsonyi káptalan levéltárában Caps. 36. fasc. 3. nro 12.)

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

— Ötödik közlemény. —

XIX.

Arad, ápril. 23-án 876.

Szerelmes Albertem!

Legjobb mindent idején végeznünk. Ez volt szabályom fiatal koromtól fogva. Még apámtól tanultam. Saját közmondás volt nála: »jobb hogy idő maradjon, mint ki ne jusson«. Így sem időt nem veszünk, sem dolgainkkal zavarba nem jövünk. Mint jöttem én most a miatt, hogy két leveledet egy darabig válasz nélkül hagytam volt; azt sem tudom, mit feleljek ezekre — pedig minap megígértem, hogy lerovom a még hátra levőket is. Megpróbálok — csak úgy bolondjában. Ha mit eltalálok felejtini: bocsásd meg a hibát ez egyszer; iparkodni fogok, hogy többször ne ismétlődjék.

Arra jól emlékszem, hogy a két kérdéses levél egy része is kritikálatásából állt újabb fordításaimnak, jelesen az Ars Poeticának — szokott modorodban. Előbb igen is megdicsérsz; aztán még a keresztvizet is levennéd rólam, ha lehetne; úgy hogy magad megsokallván, félsz, majd egyszer meg is haragszom tán érte. Ne félj — csak folytasd. Hidd el, mulatságos nekem ez a te kritikád. Ars Poetikámról is azt mondod: olly élvezettel olvastad, le nem birtad tenni kezedből míg egy

szusszal végét nem érted; hogy annak általam eszközlött magyarítása oly *tökéletes*; »hogy azon az irigység rászolya sem foghat semmit«, hogy az oly gyönyörű fordítás, mely ellen ellenségem sem hozhat fel semmit: hanem! mi verselésemet (még hagyján!) s magyarságomat (de már ez iszonyu!) illeti, ezekért kész volnál nemcsak velem, de a világ valamennyi Tudós társaságával is hajba kapni. Azután emlegetsz nálam latinismusokat, miket sehol nem találok; míg ellenben a te fordításaidban egy kapásra lelek mindjárt szarvasakat, millyen a sok közül a *Nemone, ut avarus, Se probet?* e magyarosítása: van-e fősvény, a ki *magát helyben nem hagyná?* (nem is említve, hogy az értelem is fonákul van adva); beszélsz hibás szórendemről; magyarázgatód példákban *nekem* (!!) az igekötők mikénti használatát, és — ha megfeszülök, sem bírok rájönni, hol követtem hát én e részben hibát el. Úgy hogy azt kell gondolnom, valószínűleg te tőlem az oly szó elrakásokat veszed latinismusoknak, mik a költői styl sajátosságához tartoznak, minők péld. Aranyánál ezek, *Buda halála* című hőskölteményéből (éppen most ezt olvasom, azért veszem innen a példát):

V. ének.

Valamint a bimbó vissza ölet zárja.
Fel magasan apja dobta kicsiny terhét.
És mint fiatal lomb fedi törzsökét el
Hej, micsoda zsákmány az nap estve halva! st. st.

Ám legyenek a költői nyelvezet íme fénypontjai latinismusok Te neked: én igenis érzem, azok tősgyökeres magyarismusok s nem Rómában, hanem Scythiában termettek. Ismétlem, semel pro semper, mit Neked már másszor is áperté kimondtam, hogy mint író, magyarságomat érzem legerősebb oldalannak. Ezért kapom a komoly kritikától is a legbővebb elismerést. E részben a most élők közt mesteremnek az egy Aranyt, hatalmas versenytársamnak csak az egy Baksaý barátunkat ismerem el. Oly dilettans Aristarchussal hát, millyent csudálatos eredetiséggel irányomban játszani akarsz, sem magyarság, sem prosódiám tekintetében komoly vitába nem ereszkedem — sem egyikben, sem másikban nem álkuszom. Mit e két téren követek, hosszas philologiai s aesthetikai tanulmányozás érett gyümölcse az, nem itt-ott vaktában felkapkodott holmi. Azt mondog, előtted nincs auctoritas: aztán nyomban hivatkozol a hexameterre nézve akárhányra, s első rendben Fazekas hadnagyra (!) Tartsd magadnak példányul; nekem mint ilyen nem kell

..... »mivel az prózáját szórja; különbség
Nincsen verse között s prózai műve között.«

Én a metrikai verselés kecsét nem nála kerestem, hanem oly költőkhöz mentem tanulni, mint Csokonay, Berzsenyi, Kölcsey sat. s oly aestheticus mesterhez, mint ki nekem a *Vajda-Hunyadot*:

Szirt! rendíthetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy! sat

meg az *Epigrammá*-t írta volt:

Szökj epigramma, de nem mint nyíl, mely célra fut és öl.

Szökj mint csók, melyet félve lop a szerelem,

Elcsttant s oda van; de az édes lányka tüzetől

Ajkaim lángolnak, s e kebel égve liheg.

Ott volt példányaim között bold. atyád is — kezdetben egészen, később bizonyos kivételekkel; például *leoninusaitól* csakhamar végképp elidege-
nedtem. Pedig pápai togátus koromban s míg csak atyám s nagybátyám
Somogyi Gedeon körében forogtam, Te sem vagy nyakasabb orthologus
most, mint én voltam akkor. De a mint mellőlök Pestre leszakadtam,
s az ottani írói körrel megismerkedtem, én is a haladók táborába
álltam. Én szerettem tanulni: Te rösteltél mozogni tovább; azt hitted
Fazekaséknál elérted a non plus ultrát s ott maradtál máig. Szégyeld
magad. Te orthologiai anachronismus. Mi nem nőtte volna ki magát
belőled, oly gazdag eredeti költői vena s egyebekben a szépnek által-
jában vén testtel is oly nagy kedvellése mellett, a minővel bírsz és
kitünsz?! Irodalmunk, költészetünk első rendü csillaga válhatott volna
talentumodból! Lásd én még most elaggott fővel is foly-
vást szeretek többet tanulni, mint a mennyit eddig tudok. Későn veszünk
észre sokat, a mi még hiányzott a capitoliumunkban. Így jártam magam
most legközelebb is. Én, ki a fordítás mesterségét oly régóta űzöm,
theoriájáról annyit olvastam és elmélkedtem, már azt hittem magamról,
annak minden csinnyát binnyát egy bötűig kitanultam. Jelesen a classicus
költők fordításánál szentül kimondott törvény volt nálam, hogy
azokat prózában — sőt még csak más schemában is, mint az eredeti,
adni egyáltalában nem szabad, mert ez idétlen s izetlen meghamisítása,
totalis megsemmítése az eredetinek, s kivált tőlünk magyaroktól annál
égbekiáltóbb bűn, mivel a mai mivelte nyelvek közt egyedül a mienk az,
melly a régi görög és római mértékes schemákat teljesen megbirja, míg
erre a többi egyik sem alkalmas. Pedig eleinte magam is jó sokat for-
dítgattam prózában — jelesen Ovidiusnak majdnem összes szerelmes
verseit. Hanem amint az említett tanulságot magamévá tettem: azonnal
ez immár le is tisztázva volt prózai poétizálgatásom — hogy még nyoma
se maradjon, irgalom nélkül tűzbe vettem. Azért midőn nem régiben
a hirlapokban olvastam, hogy Baksaŷ (egy Baksaŷ!!) Homer Iliászát!
rímes strófhákban akarja fordítani: káromkodtam mint a jégeső; de neki
nem szóltam vagy is inkább nem irtam, minthogy ő, a kinn lett volna
a sor, sem irt nekem már majd két év óta, s fel volt téve nálam,
ezenül csakis akkor irni neki, mikor erre részéről levél által felhiva
leszek. Ha soha nem: Soha. Maga érezte ebbeli bűnét; ahonnét egy
minapában Aradon megtelepedett Rozsnyai nevű patikárius barátjától egy
hozá irt levélben, lelki furdalódási közt azt kérdi: »Hát az öreg Fábíán
hogymint van? Ugy-e szid engemet?« Ezt R. velem közölvén, azt
mondtam rá: Megírhatja az Ur neki: *Szidom bizony ahogy csak a
számon kifér.* Ő hát meg is írta fideliter. A nem igen gyengéd hangú
üzenet megtette hatását. Mult hó vége felé hoznak a postáról hozzám
egy ajánlott voluminosus levelet, Budapestről szállót. A borítékon az
írást már fel sem ismertem. Kinyitom nyugtalan kíváncsisággal. Hát kit

lelek benne aláírva? Baksajt! ki egyszermind rigmosos Iliászából közöl velem mutatványt. De még előbb ki fordul a csomagból egy szép nő fénykép — általam mélyen tisztelt nőjéé. Ezt látván, ama miatt már szitokra nyílt számat befogtam; de, gondolám, e kegyes kedves alak kedvéért békétűró leszek, higgadtan végig olvasom azt az Angyal Bandi notájára áthangolt Homerust. S hinnéd-e, mi lett a vége? Mind mind jobban tetszett a mű, s utoljára belé egészen szerelmes lettem; s nemcsak hogy le nem beszéltem annak folytatásáról a Pharsalia remek fordítóját, de még arra tőlem telhetőleg buzdítottam, ösztönöztem s kérve kértem is. Mit mutat e nagy nézetváltozás nálam? Nem-e, hogy a fordítás elméleténél még nekem is maradt fel tanulmányozni valóm? Most hát e kérdésem jártatom eszemet: »nem jó lenne-e nálunk is, metrikus nyelvünk dacára, az ó classicus költők műveit, mái versformákban is popularizálni?« Mert hiszen kik számára fordítjuk ezeket főképpen? Bizonyára azokéra első rendben, kik e remekeket eredetiben nem élvezhetik; szakértőknek arra semmi szükségök, ezeknek a leghivebb, legsikerültebb alakban sem adhatunk soha az eredetivel mindenben felérő fordítást. Szerettem volna B-nak Homérral e részben tett kísérletét az eredetivel rögtön összevetni s látni, hű-e ahoz mindenütt: de ezt, mert a görög szöveget nem bírom, egyelőre csak a Vályi Nagy metricus fordítása nyomán tehettem, hanem megrendeltem azonnal magamnak amazt is Lipcséből, még pedig *bilingvis* kiadásban, mellynél a görög szöveget szó szerinti latin fordítás is kísérje; mert fájdalom, a görögöt, a mint az oskolából a világba kiléptem, úgy elhanyagoltam, hogy ma már kellő megértéséhez szükség mindig orrom előtt lenni a szótárnak s ez így oly vén szemnek, mint az enyim, keserves olvasás. A pesti könyvvarus, kit megbiztam, már meg is küldötte mind az Iliászt, mind az Odysseát két csinos kötetben: de nem olyan bilingvisben mint én kívántam volt, hanem *Minckwitz 1864-ki egyszerű német prózai fordításában*. Én ezért, hogy célt nem értem, haragomban a német Homérját (!) neki hamarjában majdnem visszalöktem: de, utóbb jobbnak gondoltam még is átnézni, hátha tanulok belőle valami újat a fordítás felől. S csakugyan tanultam. Terjedelmes Bevezetésében, német szempontból indulva, alaposan demonstrálja, hogy a régi görög és római hős költeményeket, különösen Homért, csak tűrhetőleg adni is német nyelven lehetetlen s minden ebbeli kísérlet, a famosus Vosstól kezdve máig nem egyéb, mint a mostani olvasó közönség ostoba kinzása. Ahoz előbb valami új verselési formát volna szükség feltalálni, melly az eredeti ódon szellemét s zamatát híven visszatükrözze; s hogy illyet a német nyelv sajátságos természetű valaha felfedezni engedjen, arról részéről előre is majdnem végképp lemond — s e szerencsét csak a mai metricus nyelveknél véli elérhetni. A németek hát szerinte az ó classicai époszt csak is prózai fordításban ismertethetik meg legjobban olvasó publicumukkal. sat. E beszédek eszembe juttatták, hogy Toldy, a szemfüles kutató, szinte adott ki egy rövid brochure-t a *műfordításról*, mellyben, Göthé nyomán, ez utóbbinak elveit fejtegeti s e részbeni véleményét közmegvitatásul a nagy közönség elé terjeszti. Hanem azonkívül, hogy a Kisf. Társaság egy ülésében

perfunctorie hozzá szöllottak néhányan, semmi eredménye nem lett — a kérdés végképp elhangzott. Most Baksay kezdte azt megpendíteni ismét, midőn multkor ugyan a Kisf. Társaság előtt szándékát az Iliasz és Odyssea alexandrinekben célba vett fordításáról bejelentette volt. Mind ezekből rám nézve eddig az a tanuság: hogy csakugyan új nyeresége lesz irodalmunknak, ha az eredeti alakon kívül a régi hőskölteményeket — és így Homért is — újabb versformákban is fordítgatjuk, különösen mi magyarok, kiknek ehhez hősi regényeinknél eddig használt rímes alakjaink, minő többek közt Aranytól a gyönyörű, igazán Homéri zamatu »Buda Halála« is Legyen e themáról ennyi ez uton elég.

Annak, hogy, mint irod., kedvemért fordított Ars Poeticádat már átadtad kinyomatás végett Aignernek, nagyon örülök, s még inkább örülnék, ha tudnám, circiter mikorra kaphatom készen kezemhez; mert ha erre nézve nem kötöttél ki nevezett megbizottaddal semmi terminust: akkor várhatom én azt a graeca kalendákig. Pedig nem szeretnék a nélkül meghalni, hogy e rögtönzött művedet lássam. Baksaytól is legújabb leveléből értem, hogy ő is kezdte egyidőben Horátz e famosus levelét fordítani, de — maga sem tudja miért — utóbb abban hagyta. Én tudom mért? Semmi másért, mint előttem jól ismert szeszélyes restelkedése miatt. Rá is rá parancsoltam hát, hogy ami belőle megvan, nekem azonnal megküldje.

Legközelebb firkantott egynehány soromért panaszkod van reám. Elsőben is felakadtál a feketepecséten s gyász szegélyű levél-papíron. Ennek egyszerű magyarázata a haza atyjának, a páratlan Deáknak elhunytá, ki nekem ifju korunktól fogva imádott barátom is volt végig. A mint kimultáról a telegramm az első hirt meghozta, rögtön vettem egy szál spanyol viaszt feketét s hozzá való gyász levélpapírt is, s fel volt téve nálam, míg benne tartanak, fogytig felhasználnom e készüléteket. Gondoltam, senki sem fog ezért engem kérdőre vonni s ki okát megtudja, megbocsátja nekem. Reméllem ezt érte tőled is. Ámbár Neked e részben is, mint látom, más nézeted van. Kárhoztatod a Deák-émlékhez való nagy készüléteket; jobb szeretnéd az e célra szánt temérdek költséget valami iskolai intézet alapítására fordítani; mert hisz az emlék oszlopok, szobrok s más illy faragott és festett mivek meddig tartanak? maholnap jöhetnek idők, hogy vagy kül ellenség, vagy bel pártviszály pár óra alatt örökre porba döntheti azokat. Hát volt e valaha s létesülhet-e bármikor emberi mű örökké tartó? Soha. Te e részben véleményed támogatásául Ciceróra hivatkozol: én Horátznak eme szavaira: Debemur mortis nos nostraque mortalia facta peribunt. Állítandó iskola intézetiddel csak az történhetnék minden órán, mi az emlékoszlopokkal. Tán azokat megkímélné a ma tervezgetett népnevelés szellemében előteremendő végképp elaljasult nemzedék. Alig van közérdekű tárgy, miről ma annyit írának s fecsegnének, mint az iskolákról és népnevelésről, úgy hogy a temérdek ostobaság s fertelmes kalmárkodó úzérkedés után, miket mindenütt ott látok, már e tárgyról hallani is undorodom. Van, minek nálunk az előtt hire sem volt, saját közoktatási miniszteriumunk. S még ez sem elég. Kellenek még mellé gazdagon fizetett sinecurák con-

siliarusokká nevezett bitang iskolamesterek, ökör... généf tovább nem látott pusztai miveltségű egyének számára, aljas mellék érdekek tekintetéből, néha nem egyébert, csak azért, mert valamelyiknek lányjai valamely püspöknek mégtetszettek sat! És mi, szánandó, már amugy is erkölcsileg s anyagilag tönkre juttatott nép, fizetjük ezeket a kimerült adó-alapból. S most még mi előttem legborzasztóbb! *népiskolai takarékpénztárakat* is tervezgetnek! mit még a zsidók sem tettek eddig — hogy a magyarból még nagyobb zsidót neveljenek. Ötvenet vágatnék arra, ki ezt kigondolta. De ez expectoratióm csak köztünk maradjon. Jó, hogy papirosom elfogyott. Gondolom, most meg vagy levelemmel te is elégedve. Ha nem: én meg vagyok Veled. S öllelek szivemből

holtomig hived
Fábián Gáborod,

NB. A kölcsön kért Satira fordítást mellékletben köszönettel küldöm vissza!

XX.

Arad, június 19-kén 876.

Szerelmes Albertem!

Horátz Pizókhöz irt Levelének tőled került fordítását, mellyel engem keservesen megtiszteltél, még folyó hó első napjaiban kezemhez vettem. Hogy rá mind eddig *se bűt, se bāt* (sic) még nem mondtam, ne nézd pimaszságnak, annál kevésbé haragnak bennem — belém szereteten kívül, mellyel keblem irántad telve van, más érzelem veled szemben nem fér. Késedelmem egyedül onnét van; mert mióta kilenczedik évtizedembe beléptem, szemeim annyira gyengülni kezdenek, hogy már csak kissé hosszabbacska levelet egy huzamban megírni nem tudok — egy, néha két nap is kívántatik hozzá. Fordításodra pedig vajmi sok a megírni valóm. Milly kár volt azt nyomtatás előtt velem nem közlened! Érintetlen hagytam volna benne minden az enyimmel ellenkező nyelvszeti, prozódiai s fordítási szabályodat: de figyelmeztettelek volna legalább számos az értelem, rend, következetesség, világosság, folyékonyság, sat. ellen elkövetett felőtli hibákra, mikért most majd meglehet valami imberbis gymnasiumi praeceptor vesz elő, miután ma ezek az *Ars Poetica* magyarázásával *ex professo* foglalkoznak. Illyenek (hogy egyelőre csak egy párt említsek) pl. 1. mikor v. 32. *Aemilium circa ludum fáber-t*: »Aemilius műhelyén az *inas*« így fordítod; 2. v. 50-ben a *Cinctulis-t*, mir nix, dir nix egyszerre, eddig hallatlan variánszal *Cincturis*-ra okoskodod; 3. v. 65. a *Regis opus-t* »király kincsenek«; v. 136. *scriptor cyclicus olim*-ot, bizonyos hajdan élt *Ciklikus* nevű költőnek; v. 438. *Quintiliust* — azt, kit Horátz Ode I. 24. is emleget, a később, *Vespasian* alatt élt *Quintilianus*nak veszed sat.

Ne félj, mihelyt e szomorítólag nem sikerült műved hibáinak sokaságát lassan lassan számodra leirogatom, azonnal megküldöm. Csak én merhetem azokat a magok egész teljességében neked bemutatni.

Addig hát légy türelemmel. Ha Satirádra multkor nyert kritikám

olly jó kedvvel olvastad, mint irod, no lesz abban, melyre most tőlem számolhatsz, untig mulatni valód.

Addig is az Ég oltalmába ajánlak

forrón szerető barátod

Fábián Gábor.

NB. Iván bátyó, ki hat hét óta nyomja az ágyat, s kit, megvallom, még rosszabbtól kezdek félteni, Ars Poetikáról éppen akképp ítél mint én. Ő egy percig sem hitte, hogy azt lefordítsd, vagy ha teszed is, kinyomasd; azt gondolta, ebbeli ígéretteddel legföljebb valami tréfát akarsz velünk csinálni s azt küldöd meg lenyomatva e cím alatt két példányban kettőnk számára. Szegény Iván Asthmában szenved — minden órán Schleimschlag érheti.

XXI.

Arad, szeptember 15-én 876.

Szerelmes Albertem!

Itt küldöm hát végre horátiusi versenyfordításodra a kritikát. Nem tudom, milly kedvvel fogod venni; végtelenül sajnálnám, ha zokon. S ettől van egy kis okom tartani, miután utóbbi hozzám írt leveleiből azt látom, hogy a tapsoknak, miket e tőlem első pillanatra mindjárt megrótt munkádért, más oldalról, számos jóbarátid s familiárisaid részéről kapsz, szivedből örülsz. Azért, bár a bírálatnál a döntő szót nekem adtad, megvallom mármár habozni kezdettem, szóljak-e többet e tárgyhoz annál, mit már eddig róla előtted nem kedvezőleg mondtam s Te még tőlem egykedvűleg vettél; vagy, megelégedve ezzel, hallgassak ezentúl vépképp, s ne vigyem addig a dolgot, hogy az köztünk tán még keserűség forrásává válhasson. De mert a komoly kritikát, nyert tapsaid daczára, részemről folyvást sürgetted, mégis csak hát megirtam — azonban egyedül a magad, nem a publicum számára. Még senkinek nem mutattam — Iván bátyódnak is csak töredékesen; pedig Ő is, mint szakértő, kemény Aristarchusod ám! Nyilván majd csak azokra akarok röviden felelni, miket Te is az én fordításom ellenében nyilván difficultáltál.

Kritikai észrevételeim jó hosszúra mennek; pedig mehetnének még hosszabbra; küldött ajándék-példányod úgy össze-vissza van plajbászolva tőlem, hogy benne alig maradt itt-ott egy tiszta sor. A tapsokra akkor adj valamit, mikor azok a munka fénypontjainak illy hosszú jegyzékén alapulnak. E nélkül — ha kivált jóbaráttól jönnek, nem egyebek szives, gyengéd, de merőben üres complimentnél.

Téged jobban nálamnál, ha százszor barátod is, senki nem becsülhet s szerethet; olly igazi bíráló pedig, mint én, ki ebbeli tisztének olly szívvel lélekkel meg akarjon felelni, a mai világban nálunk nem is lehet. Annál kevésbé engedhettem meg magamnak, hogy míg Te tőlem kritikát kívánsz: én is Neked e helyett csupán baráti ámitó bókokkal kívánjak kedveskedni. Megmondom őszintén, mi hibákat találok fordításodban. Általános vonásokban ezekre reducálhatók azok:

1. Nem elég hűség az eredetihez, nemcsak egyes szavak — és

kitételekben, de magára a formára, eszmemenet-, rend- s szerkezetre nézve is — még csak a versszámok sincsenek megtartva, a fordítás 15 verssel többre megy. Szabadon csapongasz: minden lépten nyomon ki-kitérsz az eredeti szerkezet rendéből, de majd abba ismét visszacsapsz; s ilyenkor az amoda illetl összekötő vagy átmenési particulákat emitt még is megtartod, vagy ha nem; többnyire olyanokat kapsz futtában elő, mik az eredeti eszmemenetrendéből egészen kirínak, s ez által, a mi különben magában világos, elhomályosítod, elferdíted s olly értelmetlenné teszed — még néhol odavetett jegyzetkéid által is, mintha magad sem értenéd miről beszélsz. És ez praegnans hiba.

2. Igen kevés, mondhatnám, semmi gond a költői elegantiára, mire pedig kritikai észrevételim közt ki sem ereszkedtem azért, mert ha még ebbeli vétségeidet is példákban akartam volna előmutogatni: akkor, nem tudom, meddig kellett volna még várnod ez, így is untig hosszú létániámra. És ezt a gondatlanságod' még azzal is különös kedved jött tetézni, hogy verses munkádat, hexameteridet prózai alakban adtad ki, mi által benne a hangulatot egész *próivá aljasítottad* — szándékosan használom itt e szót, mert minden, ha magában legszebb is, nem a maga helyén nem szép. Nem alap nélkül írjuk mi, kik ebben más modort követünk, minden egyes vers fején a kezdő betűt Nagygyal, t. i. hogy ne nézessék amit adunk prózának. Mi lenne Arany, Petőfi s minden többi költőink remekműveiből, ha ezentúl a te adott példád után adatnának ki verseik? Meg volt ez már kísértve régóta több ízben úgy nálunk, mint külföldön is, de helytelenségét hamar átlátták s hamar el is hagyták ama kevesek is, a kik vele próbát tettek.

3. Történelmi adatok, személynevek elferdítése, anachronisticus értelmezése, magyarázatot kívánó tárgyak a nélkül hagyása, vagy félre magyarázása sat.

4. Azoknak, miket más fordítóknál, dolgozatod elé bocsátott Ajánló-leveledben 1—7. pont alatt hibákul róvsz meg s miket Te részedről el nem követni fogadsz, majdnem valamennyinek e Versenyfordításodban tetteges elkövetése. Mi mind nyilván arra mutat, hogy Te a magadnak feladatul tűzött nem olly könnyű vállalatot könnyeden vetted, s át nem gondolva jól, milly nagy fába vágasz, mikor egy példányul szolgáló Verseny művet adni akarsz, egy jó órádban neki mentél a munkának s minden nagy fejtörésnélkül el is hegedülted. Ollyan hevenységzet ez Berti, majd megröffen. Ezen a komoly gond legkisebb nyoma sincs. Nincs még csak magyarságodban sem — bár legalább ebben volna! De e részben is e fatalis fordításodnál mintha félig kivetkeztél volna magadból, sok helyütt olly belgául beszélsz. Hanem erre s a többire nézve mostmár a mellékelt Kritikára utasítlak.

Ide még csak ezt adom: Kimondhatlanúl röstellem, hogy az *Ars Poetica* ezen legújabb fordítása nevedet viseli. Ma kész volnék drága pénzen a magamét beszédni s pokolba vinni magam égetni, ha a Tiedet is vele együtt vihetném s mindkettőt ott örök feledékenységnek adhatnám; tán, ha másképp nem lehetne, még magam is ott maradnék.

Ákárhogymint, ezt a Compromittáló lépésed helyre kell hoznunk.

Ámde hogyan? kérded? Már én kifundáltam. Hanem majd csak jövő levelemben írom meg; mert már a sok írásban nem csak szemem, de kezem is kifáradt; azonban — meg ne ijedj — még egyik sem nyomorék.

Öllelek szívemből

leghívebb híved
Fábián Gábor.

XXII.

Arad, Sept. 24. 876.

Szerelmes Albertem!

E hó 22-ről kelt leveled ma reggel érkezett kezemhez. Nagy megütközéssel értem belőle, hogy kritikámat, mellyet én 16-án indítottam postán hozzád recommandirozva hármassal pecsét alatt, még nem kaptad. Már reclamáltam miatta az aradi postahivatalnál s mire e soraim venni fogtad, meglehet már az is nálad lesz.

Elkedvetlenedve olvastam Tőled azt is, hogy a derék Szabó Jóska felhívását az aradi útra ismét elgraekáztad — és már hányadikszor?! Ennyi szijmegrágás után többé ebbeli ígéretedre nem mervén számolni; nehogy a miatt Szabó Jóska még mindig teljesíteni óhajtott látogatásától is végképp elesnem kellessen: ezennel Téged a látogatástól egészen felmentlek, hagyd Őt tenni, mit e részben szíve sugall. Hagyd tenni, dacára annak, hogy már előbb, a küszöbön álló kellemetlen őrszi s téli idők tekintetéből, ajálkozása dacára, Őt is ez utazás alól felmenttettem volt. Miután azonban october 20-káig, mint irod, jöhet s kedve is van jőni, ezt kimondhatlan örömmel fogadom s ugyan e postával évégett irok is Neki. Arról az örömről pedig, hogy Téged, olly sollicitus Oeconomust még én ez életben lássalak, fájdalommal, de philosophusi resignatioval leteszek s megelégszem, hacsak a távolból úgy szeretsz, mint én Téged mind végig

leghívebb feled
Fábián Gábor.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Kilenczedik közlemény. —

76.

Nicolaus Michaeli Svo Salutem.

Immortale est meritum tuum de me, et de Patria. Ego tibi de eo gratias, quas possum, ago; atque vna opto ex animo, vt Patria tantas reddat, quantis prae mille aliis dignus es. Si antea scuissem plenioris encomii materiam apud Bisztrizeium seruari; eam certe expetiissem. Nunc temporis angustia constrictus ea vti non potui. Sed opportuna occasione alia praeuertam. Oratorem tuum, vtinamque voluntatem tuam exequor ipse te adhuc viuente. Viuus legas, ad quae mortuus fastidiose surdus es futurus. Fruere innocente hac voluptate, qua optimus quisque honeste ducitur. Quae addenda iudicasti, iam addita sunt, censuramque subiuerunt felicissime, ne literula quidem mutata.

Trattnerum meum, verbi dati, et accepti tenacem, mire mihi conciliasti tua prompta beneficentia. Maturavit opus solito feruentius, vt futuris nundinis iam *diuendi* possit. Tanto alacrior spondet operam ad editionem etiam continuandam, ne adhaeream.

Amo te, et disuauior: quod forti sis animo, temporumque, et hominum iniquitatem noris contemnere, recte factorum conscientia abunde ornatus, abunde diues. Nos praemiis digna agamus, et leni risu audiamus orbem meliorem merito indignantem fucis immerentibus; quos coecus fauor praereptis beneficiis, sobriae virtuti debitis, tam praepostere nutrit, saginat, attollit, ad Patriae dedecus, Ecclesiae ludibrium. Nos comes sequetur pulchri nominis immortalitas; dum illi, vt recte moues, sepe- lientur penitus cum cineribus suis.

Stephanus Sándor, amicus meus, scripsit aliquid, sed obiter, de Viennensium Amalistarum maledicentia. Contemsi; quod tum putarim hoc virus, quod exertum est, esse de tumido Batsányii pectore; qui mihi infensissimus iam dudum est, et me Poëtam omnino nullum furiose clamat. Nunc quia tu numerum indicasti, legi ipse apud Schedium. Obstupui initio sed postea solatium accepi non mediocre: quod aequi, et periti Iudices, non possint non contemnere hominem obiectissimum; qui in tota ea recensione nihil prodat aliud, nisi perpetuam maledicendi rabiem, apertum mei nominis odium imis praecordiis haustum, cum insigni stultitia, et crassa eorum ignora ratione, in quibus arbiter esse affectat. Negat mihi Poësim. Expectabam inuentionis, dispositionis vitia. Ecce autem in errore poëtico exultat puer leuculus, insulte vero, cum sua infamia. Non legit in Juuenali: Et phthísís, ēt vōmícae pūtrēs, ēt dimídium erūs. Non in Martiali: Cūm tībī sīt Sōphīāe pār fāma, ēt cūrā Dēōrūm. Inepta sunt, et alia. Illud vero obscoenum etiam, et deprauati animi clarum indicium: quo *pubem* malitioso alio detorquet. Porcorum somnia glandes. Essent tamen isti pueri compescendi, ne impune grassentur in Viros meritissimos. Sed mihi modo non vacat. Ingens est apud me omnis momentuli pretium. Omne mihi tempus auare constringit mors aperte imminens. Hoc Patriae consecro. Si huic vtcunque satisfecero, et reliquum mihi cesserit tempus aliquid mortis benignior tardatio: non inultus morior. Habeo et alios impetitores, quibus respondebo voce vltima. Nunc omnem illam faecem Viennensem nosce laboro. Audio, quosdam esse de ipso adeo Collegio Theresiano. Obsecro te, confer et tuam operam ad hanc inuestigationem. Multum enim interest hostem nosce, antequam congregiare. Batsányius, homo intolerabilis arrogantiae, quomodo hic influat vtcunque conicio. Sed certa volo. Denisii pios, et sacros cineres, tam impie foedatos, puto equidem esse etiam vindicandos. Vides Austriam ingratham: sic proterit decus suum! Quid et hic Batsányio doleat, satis video. Jactat se Bardum Hungariae maiorem futurum Denisio. Modo pareret tandem aliquid praegnans iste mons.

Sed iam defatigor. Vale, mi Suauissime Michael! et me tui amatissimum, quod vltro facis, et porro ama. Saluto Theresiam. Cetera sunt mihi, et tibi, infida, ingrata, indigna bona memoria. Pestini 14 Aug. 1803.

Dirigas hominem certum, a vobis huc ad nos pro nundinis ven-

turum: cui tuto committere possim complura exemplaria, tibi, Amico *Maccenati meo*, destinata. Vtinam et ista cum fructu aliquo distribuere possis! Cur enim *donemus* bene habentibus nos tenuiores? Tu quidem loco apto munificentiam excitabis. Gratificamur opere nouo, sed non gratuito: nam auctor eget nouo subsidio ad contriuandam editionem. Typographus nil facit gratuito. Nosti cetera.

77.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Ad album agnum bis adiui, sed cum Sammero neutra vice potui conuenire. Strebignus, affinis eius, accepit a me duos fasciculos, quos ipsi fideliter traderet: ne ego saepius cursitando denuo fatigarer, fracta utique valetudine. Literas nullas adieci, quod me ipsum breui subsequeturum separauerim; vt praesens te praesentem venerarer, amplecterer, disuauiarer, immortalis meriti Mecaenatem, et Amicum meum, in amoenissimo Tusculano tuo; deinde etiam Patonam excurrerem, ad salutandum Patronum, illic, vt audiui, per dies aliquot commoraturum. Sed me superueniens pluuia frigidior, et venti asperiores, ab hoc itinere prohibuerunt, valetudine ad omnem aeris mutationem mirum in modum fragili. Quare mihi tecum iterum per literas agendum est: quas, vt poscis, vtinam possem prolixiores scribere! Multa ex me quacris; quae ego loquendo facilius, quam scribendo, expediuero. Nam mihi omnis scriptio molestissima est propter fistulam. Nec sedendo, nec stando possum diu sustinere hunc laborem. Alternare soleo duplicem hunc situm corporis ad leuandum dolorem ex vtroque cito subsequentem. Vtroque defatigatum me postea lectus excipit, vt iacendo respirem. Vides, quanto fatigio veniant mihi literae, praesertim loquaciores. Vix est rustico molestior ligni sectio, quam mihi scriptio.

Fasciculus tibi inscriptus continet exemplaria viginti. Si putas octo esse superflua, cum tantum duodecim petieris, potes illa *Takátsio* nostro tradere, cum lucello aliquo distrahenda. Benigne enim cogitas: vt ex redditibus reliqua possim edere. Neque alia mihi affulget spes. Praesules, pinguiore beneficio praeditos, neque antea tangebatur cura literarum; nunc vero multo minus eas protegent: *quod imminente sibi prouentuum circumscriptione* insatiabilem auaritiam suam ad incitas redactum iri metuant. Tu modico beneficio tuo quia recte vteris, quanto es illis eminentior! Vtinam exemplo tuo mouerentur saltem vicini Fratres ad Sanctum Michaelum! Nunc me cura fatigat praecipua *edendae* quantocytus *Grammaticae meae*. Fusum opus est propter argumenti grauitatem, multis disceptationibus intricatam. Diuisi in Tomulos quattuor, vt pluribus inscribere possem: qui mihi succurrere vellent mediocri tantum subsidio; quale nec illis esset adeo graue, singillatim datum; et mihi collectim egregie prodesset. Ipsi quidem, non de me, sed de Lingua Patria immortaliter mererentur.

Takátsium nostrum rogo: vt meo nomine offerat exemplaria singula quattuor Canonicis, Zsolnaio, Hertelendio, Nedetzkió, et Kapuvárió,

ad contestandum gratum animum meum de beneficio; quò angustis rebus meis anno superiore benigne subuenire dignati sunt. Per occasionem adiua et tu hunc Oratorem meum dulci suada tua.

Tandem superatae sunt, et oppressae, turpes factiones Zirtzenses! Quam iucunde hoc legi! Gratulor Antonio nostro de Prioratu. Deus illi vires det ad nobiles illas destinationes, quas animo mature voluebat, ad Patriae commodum, suique Instituti gloriam!

De nouo Canonico curiosius exspecto, quae sit futura Deorum Viennensium decisio. Tu mihi places, qui nostri contemnere iniquum rerum cursum, coecum, praeclara merita praetereuntem. Jam et ego solidior sum exemplo tuo. Nihil exspecto ab ingratis hominibus. Illa certe, quorum mihi spes affulgere vita est, cum ad Vniuersitatem veni, iam penitus euauerunt. Fidus sum Patriae, ab omnibus neglectae, eo saltem obsequio, quod ego praestare possum. Huius facti conscientia laetus occurro morti, mihi certe mitiori; quae me ne mortali quidem parte totum exstinctura est. *Viuemus, Amice! etiam post fata: dum alios, nobis in vita praelatos, obliuiosa premet nox.*

Takátsium bene mihi memoras, quem et ego, *de morte cogitans*, iam saepe mente voluebam, posthuminum operum meorum tutorem, omnium, quos noui, fidissimum. Is mihi reddet operam, quam ego nauauī Faludio. Sed nunc ego de eo delibero, quid sit dignum vita mihi superstitē de fragmentis meis, praesertim poëticis. Nam ista vix edam ipse. Relinquam et alia. Inhiat his et Szétsényius, pro Bibliotheca Hungarica; cumprimis sollicitus est *de Capella Bakátsiana*. Sed hoc opus meum nondum perfectum est; quae de eo habeo, sunt eadem fragmina tantum non elaborata, quae tu vidisti. Ad complementum laboris necessum esset me Strigonium excurrere pro vna minimum hebdomada. Risi, quod tu hunc Comitem tanti nominis Mecaenatem putaris meum. Mea carmina non erant ita efficacia, a paruo vtpote Poëta profecta. Accepi omnem remunerationem, etiam editionis expensas, prandia vnum. Vel Fengerum vtilius laudaui. Nil mirum; homines habet ad latas non mihi amicos. Vale, et me ama tui amantissimum. Thesium meo nomine saluta. Pest. 7. Sept. 1803.

78.

Nicolaus Michaeli Suo S.

Constringor temporum angustiis. Raptim aliquid huc coniectum boni consule: plura breui leges. Takátsii nostri hortatu adiui Zsolnaium. Benigne sum exceptus, etiam in prandio detentus. Toti Capitulo porrigam Supplicem Libellum. Fortasse beabimur: parte quidem aliqua subleuabimur vel a Zsolnaio. Szathmariensis Provincia eum Episcopum cupit. Me legatum esse contigit, vt ad petendum induceretur. Sed ille nimium remuit. Ait enim, eum etiam, qui virtute praeditus sit, ad Episcopatum cogi oportere: destitutum autem virtute, vel si cogatur, fugere debere. Hoc quidem sancte. Et ille, vt praeuideo, cogetur, Transmitto 6 philyros ad complendum defectum. Adiecta media philyra vna deest Takátsio; hanc illi trades cum multa salute, et osculo amicissimo. Vale quam optime. Pest. 21. Sept. 1803.

79.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Onomasticum diem tuum solennem habui: primum fuis ad aram precibus, deinde repetitis ad prandiolum votis, pro iugi incolumitate tua Pariter fui et Theresiae tuae memor onomastico eius die. Nil mihi iucundius accidere potuisset, quam in Tusculano tuo te inuisere, tecum innocenter confabulari, et respirare ab urbanis molestiis. Sed hanc mihi beatitatem eripuit temporum iniquitas, obiectis nouis semper impedimentis. Recte de me retulit Zsolnaius: me non valere extreme male. Immortale est meritum Medici Szombati in leuando fistulae malo. Depulsum est periculum, quod reliqui iam imminere clamitabant, et certo certius attulissent, si sectionem chirurgicam, quam adeo vrgebant, admissam parte tam delicata. Meus hic Aesculapius, Apollinis Filius, qui a Patre hereditate acceptam tenet medendi artem, atque vna et pulchri sensum tenerimum, medicamentis me restituit internis; qualia ceteri negabant apta esse ad tollendum hoc malum. Valeo ego iam commodo, etiam colore vigeo recentiore, ac vultu pleniore: sed ut sic maneam, moderatione mihi opus est; et cura continua, fomentisque perpetuus. Sic seruor adhuc Patriae, dum affecta eius amore opuscula sensim perficiam. Diuinus hic vir Markovitsium, Juris Canonici Professore, meum olim condiscipulum, amicum, nunc vero etiam Collegam, vt fata tulerunt, depositum a Medicis vnus restituit ante annos ferone octo. Miraculum patrauit! Spero me secundum fore eius potentiae miraculum. Medicamentum quidem, Arcano Eius Libro insertum, quo ego vtar, hanc habet notam adiectam: Es hat eine erstaunende Wirckung auch bei einer Fistel. Hanc ego virtutem egregie experior. Vtinam illius me curae concredidisset illico! Praeclare meminit et tui, oblectaturque munusculo tuo, Zamagnae Naui Aerea per te edita. Eiusdem Odysseam, deinde Carmen de Echo, item Cunicii Iliadem, et Antologiam, quae mihi Viennae comparauit. Viro, horum operum cupido aestimatori, muneri dedi: cum vidissem eum a me pecuniam nullam accepturum esse. De valetudine mea sic firmata, vt iam scripsi, et ipse ingenti gaudet gaudio. Si me plene restituat, maiorem ait ex eo se voluptatem accepturum, quam ex mille florenis sibi dono datis. Amo nobilem Viri aemulationem: nam inde est hic eius sermo. Superet Medicos reliquos, superet mortem, meque Patriae vindicet, quoad vsque fieri potest! Immortales agam gratias.

Placet mihi sententia tua de suplici libello non porrigendo toti Capitulo. Eadem et ipse voluebam animo, quae tu prudens obseruator recte mones; et ea est caussa tardationis meae. Sequar consilium tuum: ad singulos recurram, quos tu commendas. Sed Hornyikium cuperem munusculo praecuenire. Habet fortasse Takátsius noster exemplar, quod illi offerre possit meo nomine gratificandi studio. Vincentius Khor, Amicus domus vestrae, iam habet munus tuo nomine sibi oblatum. Budam proxime transibo, vt et Bisztritzium, tuo munere, meoque recreem. Salutabunt et Szuneritsium nostrum. Kelemen, et Schedius reddunt salutem, gratiasque agunt de tua sui memoria tam amica. Idem sunt certe facturi

et reliqui, quos conuenire nondum potui; sed conueniam proxime. Schedius audiuit partem epistolae tuae, qua scribis quospiam per eum animandos esse ad crism edendam contra inhumanas, et stultas Viennensium crises. Vtinam faciat! Sed, heus tu! nullane est tibi via perueniendi ad illos Recensentes, nominatim, qui Denisium, et me impetierunt? Schultes quidam, in Theresiano Bibliothecarius, illorum maledictorum Redactor esse dicitur. Si tacent Socii olim tui, at Cultor tuus Lampachias, Junioris Comitis Mitrowszky Praefectus, deteget certi aliquid. Interest enim nosse homunciones istos, antequam redarguantur.

Grobianus Asinus Stomphax ille conuentissimum habet nomen. Baro Schaffrat Epigrammate tuo valde oblectatur. Mire te amat, Virum sincerum, operosum, Vtilem Publico. Tui quidem semper honorificentissime solet meminisse. Nam prandemus saepe apud Scolas Pias, vbi sincerius colloquimur. Iste et nunc amicissime salutatur; venerantur Prouincialis, Rector, etc.

Expostulatio tua iustissima est. Homines mali sibi similes protégunt. Ideo tam praeclare consulitur rei communi: vt Patria prope in interitum inclinet. Perditio tua ex te Israel! Nos solatur recte factorum conscientia, et proborum virorum priuata amicitia. Tothius noster mihi nuper pulchre de te scripsit. Paintnerum nostrum suo in Tusculano salutandi fortunam habui, cum paulo ante festum S. Regis nostri Stephani Patrem Adamum Ceruus, Tihanyinum pro quiete isthinc secedentem, comitarer. Nihil mihi iucundius illo in itinere visum est prandio illo amico, quo nos excepit. Soli tres eramus. Duas quoque epistolas tuas, de subsidio illo literario agentes, nobis legit. Indignati primum sumus denegatum tibi fuisse subsidium publicum; deinde munificentiam Paintneri Maecenatianam magnopere comprobauimus. Vlinam Vir hic, et augendis scientiis natus et ornandis, opulentior nanciscatur conditionem! et quidem Veszprimii, ne a Rátóthiano suo Tusculo, quod ille tam exquisite iam concinnauit, abesse cogatur longius. Pro volumine tui operis primo iam nunc ago gratiam. Libentissime legam, cum opus ceterum, tum dedicatorem illam tuam ad Paintnerum tuum epistolam.

Puto te aliquid certioris explorare potuisse ex bonis istis viris de negotio Sancto-Martinensi. Hic horrida sparguntur. Cupio vera non esse. Sunt enim et Patrono nostro iniuriosa, Archiabbas absolutum exercet imperium, omnia per se agit, suspensis subiectorum animis ad arcana, quae voluit animo, dum ea in medium proferat demum. Vtinam abstereret a regendis nouitiis! Ea enim, quae hic agere narratur, stulta sunt

— — — — —
Baldius, Exhortator noster, apud Archiepiscopum pransus, ioco suauis animabatur ab hoc Sanctulo Viro: vt ad Benedictinos transiret, vbi saluti suae quietius vacare posset. Horrorem incussit, et altum silentium, Baldii responsum inexpectatum: Excellentissime Domine! mea posteriora pro virgibus iam sunt verula.

De opere meo plura distribui exemplaria dono, honoris causa, quam accepto pretio vendere potuerim. Lentum est hoc negotium, de re praesertim Hungarica. Spero aliquanto meliora, posteaquam conatus meus

magis innotuerit. Tacent adhuc et crites, quas cupide exspecto. Videbo, quo iudicio sit reliquis praesturus Schedius noster.

Tres sunt de iis, quibus Opere meo gratificatus sum, munusculum meum renumerati sunt. Praelatus Somogyius dedit florenos 10, totidem et Semseius, Personalis Praesentiae Regiae. Potens vero Martzibányius, Consiliarius Aulicus, quadam aemulatione concitatus, imo et dolore satis aperto incensus, *quod ipsi gloriam dedicationis tu homo Germanici nominis praeripueris*,¹ vnus voluminis pretium, quod quantocyus edi cupit sub Nomine suo, mira celeritate persoluit, florenos omnino — 500. Tu Viro, licet tibi indignanti, mea certe gratia non indignaris: imo cupis et alios, vtili, et pulchra ista indignatione communi. Vtinam quantocyus sentiam ita irritabiles, et iam reuera irritatos esse, etiam Canonicos Veszprimienses!!!

Opportune mihi venit hoc subsidium. Nam Trattnerum meum vrgere potui ad maturandam editionem et *Grammaticae quidem Tomulus Primus iam proxime claudetur, et Secundus inchoabit*. Quam doleo, me incertum adhuc de munificentia Veszprimensium, dedicationes eadem fidelia locis suis inserere non posse. Futura septimana iam submittam supplices meos libellos, vtinam bonis auibus! Vos pro me acturos omnia certus sum, et multum gaudeo, gauisurus re etiam infecta. Nam voluntas, et intentio vestra mihi amica est, et amica erit semper; illorum vero meus, vt et tu recte obseruas, pendet a calendario. Hoc vero ne peritissimus Mathematicus exactum conficit. Casu enim tangitur, non certa cognitione praeuia. Tentemus fortunam. Si male res cesserit, *rapient alii gloriam, fortasse iterum Germanici Nominis Hungarici*, sed non animi, nec nobilis studii, etiam sí de vulua nobili prognati. Haec inter nos maneant interim, vt postea salsius rideamus, vel indignemur.

Mallem premere mutum corde dolorem de Patroni suspiriis: sed tu me iterum prouocas. Paterna est Regis nostri voluntas, pia sunt Patroni studia; sed, qui mandata exequi debeat, nequissimi sunt homines, Hungarico praesertim nomini acriter infensi, inimici capitales. Difficilis est editio mea via illa, (mea) qua coepi; hoc quidem ego ita sentio, vt ipse Patronus. Sed hic tamen iam satis progressus sum, initia certe facta sunt. Illa vero altera via regia quam procul sum vel ab initio faciendo? De continuatione autem plane despero. Lakits homo est ita peruersus, vtii eius cliens, curator, Matusek. Haec est vox publica et vt Matusekio patibulum iuste est erigendum ob furtum, quod liquidum est, florenorum 26,000; ita et Lakitsio erigi optant, furis patrono, hosti Hungarorum, bonorum conatum suffocatori, literarum, per quas creuit, proculcatori.

Legistis cum voluptate Resolutionem Regiam, per Comitatus promulgatam, qua Scriptores Hungari animabantur: eorum opera per Vniuersitatis Typographiam gratuito imprimenda esse, imo etiam praemia danda. Nota est *Rajnisii* nostri celebritas. Hic, regis istis incitamentis erectus, submisit Typographiae Parnassum suum Hungaricum curis secun-

¹ V. ö. A 64. I. levélhez csatolt adatokat az »Antiquitates« ajánlására vonatkozólag. Ez a részlet is megerősíti a Paintnernek való ajánlást.

dis auctum, emendatum; praeterea Protei Mutationes; opus ita iucundum, ita vtile, prius illud iam notum. Sed quo successu? Excusabat se Typographia; prela sua modo omnia occupata esse, vt opera tali conditione imprimenda recipere non possit. Sed auaritia, vel rapacitas, prela mox vacua indicauit: si Rajnisius, certe ad istam Typographiam non recurrisset. Vides fucum, vides regii mandati, et paterni incitamenti executionem.¹ Ita prorsus et meum actum est, cum huc sum directus: prela occupata praetendebantur; sed vacua erant illico, si meis sumtibus curaturus esse editionem. Ergo quo mihi bono promittitur subsidium publicum? Decretum est et hoc, sed quam iniqua conditione! Hanc ipsam conditionem, non ego tantum renuo, sed ipsa etiam Typographia; ego meis, illa suis auaris rationibus. Repraesentatio missa est Viennam, ego adhuc taceo. Typographia idem metuit, de quo Patronus mea causa suspirat. Huiusmodi Opera non emuntur tanta copia: Typographia exile habet lucrum, et valde tardum: vnde Auctori dabit praemia? Si perstat Aula, vt editio curetur: tardabit Typographia, nectet impedimenta, et editionem iam inceptam interrumpet. Lite mihi agendum erit, vt vel continuet, vel proprietatem mihi meam reddat. Litigabimus annis nouem, vt quidam Strullius, Franciscanus Dalmata Ragusanus, qui nuper finiuit litem. Ego annos nouem mihi promittere non possum. Et si tamdiu viuam, cur hoc tempus litigatione male perdam, haerente interea re communi? Vrit me vehementer, quod ista Patronus, sibi iam clare exposita, non tamen cordi sumat; me litibus, quas adeo horreo, vltro inuoluere pergat. Habes iam, quod reponas ad illa Status Consilii verba, sub rosa tecum communicata. Haec ille non credit, bonus vtique Vir, vti et ipse Rex Pater Optimus. Sed quanta non credunt isti, quae postea vident pessime successisse in rebus multo grauioribus, verum quando iam omne remedium serum est! Scis iam, quid fugiam, et me tu saltem excusatum habes. Patronus forte mihi subirascitur. Nihil adhuc rescripsit, licet et ego opusculo meo illi iam gratificatus sim. Sed, ne mihi iniquior sim, eius morbum malo caussari, et graues modo occupationes. Interpellabo iterum solito obsequio meo.

Hic nos perimus insatiabili, Quaestorum, et Terrestrium Dominorum auaritia. Rerum omnium pretia enormiter crescunt: nullus vindex succurrit patienti humano generi humiliori. Quacunq; aduehuntur ad Danubii ripam, et forum nostrum, pretio vtrumque modo-rato, praeripiunt isti, et pretia inhumanissime attollunt illico. Generalis *Leben*, et alii potentiores, sugunt pauperum sanguinem. Pro hyeme comparau lingorum orgyas 6, quae me constant florenos 104. Gratulor mihi, quod maturius fuerim de his sollicitus. Modo negantur ligna, praesertim a Principe Grassalkovits: exspectatur extrema necessitas, vt orgya vendatur florenis 18, 20, etc. Sic sunt et alia victui necessaria. Sed desino. Tu me et porro ama, et vale. Pest. 28 Oct. 1803.

¹ Lám, mennyi tanulságos adatot rejtenek e levelek az akkori irodalmi viszonyokra vonatkozólag.

80.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem Plurimam.

Jam iacta sunt retia in nomine Domini. Idem concedat et piscatum bonum! Agite et vos collatis viribus, quae agi possunt. Vtinam Viri boni non deterreantur summae magnitudine! Singuli tamen, si velint, partitione facta, 400 florenos facile consecrauerint, Patriae amore, Immortalitati suae: vt ego, impetratis 1600 florenis, negotium meum cum Trattnero tanto iucundius superem. Sed si aliquanto minus etiam contulerint, et hoc pro ingenti beneficio habiturus sum. Leuabunt enim oneris partem maximam, vt illa minima, mihi relinquenda, facilius tolli possit vel mediocri exemplarium distractione. Nam frequentiore, et praesertim celerem, me sperare non sinit ingratum argumentum, quod tracto, quo pauci tantum rapiuntur. Hoc si et ego negligam, ob hanc difficultatem, quid futurum speres a reliquis Linguae Patriae Professoribus? Debeo praeire, feruoris, et improbi laboris exemplo. Eram antea sub medio; nunc palam expositus lucere iubeor illustris officii ratione. Iniquus quidem Aquilo, vnde fauor spirare deberet, impetum efflat in flammulam meam immoderatam, vt ea penitus exstinguatur. Sed tu, Ciuis, et Amicus Optimus, iam praeclare obstitisti. Vtinam sic illi obstent et isti, quos modo conciliare studemus, Patroni! vti Ecclesiae, sic et Patriae, hac sua liberalitate, decora futura immortalia. Si res ex voto nostro cesserit, suppeditabis mihi encomii materiam, ad Dedicaciones quantocyus ex merito concinandas. Tu enim propior penitius nosti insignium Virorum praeclara facta. Decet haec posteritati transmittere.

Schönvisnerus dictam sibi tuo nomine salutem reddit cumulatissime. Ait scripta quaedam, quae tu poscebas, iam se habere in duplici exemplari. Quapropter vult te admonitum esse; vt occasionem securam, quae inde ad nos veniat, ad se dirigas; cui ea scripta, tibi certo tradenda, tuto committere possit.

Fui nuper loquacior, vt tibi tandem satisfaciam. Sed nondum omnia elocutus sum. Sentio te in errore versari de mea testandi facultate. Audieris eam mihi negatam fuisse. Ita infenso erat in me animo ille, cuius nomen genuinum nuper didici, Grobianus Asinus Stomphax: vt me et hac parte vexatum esse voluerit; quod pro numismatica ausus fuerim et recurrere, et concurrere. Clientis sui gratia turbare intendit hoc negotium, per nefas, cum iure non potuerit. Sed vel sic lusus est. Inter duos litigantes tertius gauisus est, *Nodosus* Franciscanus, potentiore Verhovatzii interpellatione. Verum et iste iam decessit de statione, non tamen adhuc de vita. Viuit hic Pestini, in veteri suo hospitio, cum integra pensione, maniae immersus laboribus antiquis. Cum nemine loquitur, etiamsi interpellatur. Vnum audit Schönvisnerum; qui modo eius Commentarios in Peutingerianas Tabulas, vel in mania, docte tamen, et prolixissime scriptos, reuidet Jussu Academici Magistratus. Dicitur opus futurum esse ad laudem nostrae Vniuersitatis. Quid ad haec Annales Austriaci? Negant illi vel a sanis Hungaris boni quidquam prodire posse. Nunc insani hominis opere insigni obruentur. Sed ipsi ad furorem

vsque insaniunt. Longe sum a proposito digressus, iam ad me redeo. Ego, cathedra numismatica exclusus, nolui pati maculam mihi iniqua criminationes adpersam, neque poenam ea caussa impositam. Adiuvi intrepide ipsam Maiestatem. In supplicii libello docui meam dispensationem non fuisse subreptitiam. Prouocauit numeros Excelsi Consilii. Supplex libellus, vt solet, huc pro opinione submissus, hanc expressit fassionem: per errorem accidisse, vt ego cum reliquis, qui de subreptitia dispensatione accusabantur, immerito confunderer; imo dignum me esse altissimis gratiis ob insignia mea conanima. Tum ego mihi restitutus, et negatam testandi facultatem reuindicaui; et a cooperatura me exemi, eoque cursu, quo mereri coepi a prima iuuentute mea, decernenda praemia, et vitae subsidia, impetraui. Nam ille Grobianus Asinus Stomphax, impudenter me aggressus, inter reliqua et hoc iure iurando minabatur; me Piaristam ex Fundo Jesuitico nunquam participaturum. Prouideat mihi Fenglerus, Episcopus ex Piarista creatus, Petrino ex Piarista facto. Et hic ergo triumphauit. Ne metuas rebus meis: eae quidem fisci iniquo visco non inuoluentur; modo abundantius habeam, quod possim suprema voluntate disponere! Iterum excludor: sed proxime rursus confabulabimur. Vale, et me ama. Pest. 3. Novemb. 1803.

Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

JÁSZAI PÁL NAPLÓJA.

— Tizenötödik és befejező közlemény. —

1839.

Mint 19 éves ifju kezdém e naplót, mint 30. éves férfi folytatom azt. Akkor még országos dolgokról keveset eszmélve, egy-két jó barát tevé édessé az életet, gondom egyedül iskolai körömre terjedt, — később a szerelem szőtt napjaimba némi érdekes változatosságot. Ázon hű barátim nagyrészt elhullottak, szerelmem vakot vetett s most hazám viszonyai, nemzetem literaturája az, mi hivatalos foglalatosságaimtól üresen maradó időmet elfoglalja. *Hat egész élet röppenni hagyék*, bár sok jeles, sok nevezetes történt ez idő alatt; el valék foglalva többféleképen, egész halmazra terjedő magánmunkáim, s hogy hivatalomnak eléggé megfeleltém, teljes tanúi, hogy időm hasztalan nem töltém. Mai ifjui naplómba tekintvén, ismét felébredt bennem a vágy, folytatnom elkezdett jegyzeteimet, mert vajmi érdekes lefolyt napjaink láncsorán áttekintenünk, s azoknak emlékeiben mint tükörben tekintenünk münmagunkat. — Az előzményeket itt bár rövid vázlatokban átfutnom érdekes ugyan, de sok időt kívánó volna, — így a napi rendet kezdem meg; — az előzmények ki fognak tűnni következőkben.

Május. 20. Hétfőn, eddig a magyar nemes testőrző seregnél most az 5. év eltelté után a Hohenzollern-Hechingen nevet viselő, Sáros-Patakon, Zemplém Vgyében fekvő, német könnyű lovasezredhez osztályozott, s oda mint legelső alhadnagy lépő Dániel öcsém jött hozzám reggel, — velem a következő napra határozott elindulása felől értekezendő, —

Szüleim szűkebb házi körülménye miatt én és Samu bátyám vállalók magunkra a fiú kikészítésének terhes gondjait, — így tevének össze magunk nagy megerőltetésével 200. pengő forintot; chez *Gróf Teleky József, irántunk több ízben kitüntetett nagylelkűségénél fogva, felszólítás nélkül járult 50. pengő forinttal.* A szabóval 300. pengő frtban alkudtam meg, úgy hogy most 100., novemb. 1-én ismét 100. és 1840-ki május 1-én ismét 100 frttal rovandom le adósságunkat. — Most tehát az első százat a szabónak kifizettem. Dani a nyugtatványt felőle el is hozta. Uti költségre 30. pengő frtot adtam neki, szívére kötöttem maga jóviseletét, a pénzzel gazdálkodást, s hogyha lehet, jó házasságot ügyekezzen tenni; — mert én a katonaságot jelen időkbén igen céliránytalan kenyérkeresés módjának tekintem. — E 30. frttal a második 100 pengő frtot adám már ki öcsém szükségére. — Hosszasb együtt tanakodás után őt a helyparancsnoksághoz (: Platz Commendo :) menette, egy darabig a városba bérkocsin kikísérem; búcsúnkat estvére tevének. Ő hozzám ebéd után el jött, a keményen szakadó eső miatt estviglen nálam mulatott; estve *Naményi Pistával* elkísértem a gárdaházig; — ott a most belépett *Gábrriel Ferit* is meglátogattuk; — s 9¹/₂ óra tájban végbúcsút vevék tőle, holnap a gőzhajóval állapodási helyére indulandótól.

21. *Kedden, Stettner udv. tanácsos úr*, kinek tiszt. osztályában vagyok a magyar kir. kancelláriánál, ebédre hívott meg Károlyi Laczi bajtársammal együtt. — Belépénk, a szokottnál fényesebb asztalt találánk felterítve, pesgőbor-poharakat felrakva; — később öröklődött ki, hogy a tanácsos születése napját üli. Ráköszönénk poharainkat, — ő teljes örömeiben hajtá azt ki, elébb az újan kinevezett kancellár Gróf Mailáth Antalért, aztán értünk, — s kért legyünk neki munkás hivatalában, mint eddig segedelemmel; — mi elnézetért esedeztünk, s gyenge erőnkhez képest ajánlók műnmagunknak kedvös szolgálatunkat. — Ebéd után vígabb nyájaskodásba bocsátkozánk, s midőn már érdekesb kormány dolgokkal kezdé fűszerezni a tanács úr beszédét, Báró Kondé, kamarai gyakorló lépett be, s az egészet ketté vágá. — Búcsut vőnk. Károlyit látogatám meg, mert már rég nem valék nála. A szünni nem akaró eső nála tartá estviglen. Szőnyegre került az országgyűlésre menetel, mi most majd minden kancelláriai tagot foglalatoskodtat. Nekem már háromszor emlité Stettner, hogy egyet közülünk elviend magával, még pedig egyet a gyűlés megnyitására, mást a végére. Károlyi kijelenté nekem, miként ő az elejére óhajtana kiváltképen menni; — én mondtám, nekem mindegy, — a tanácsos határozata döntendi el a dolgot.

22. *Szeredán*, magyar ruhát ölték, s ölte minden bécsi magyar, kinek lehete, vagy nem ellenpártról vala, mert Gróf Mailáth Antal kancellárrá igtaték. Sok fényes uri rend gyüle a kancelláriához, oly diszes, s valóban festői tarka köntös vegyületben, milyenre még egy ilyes alkalomkor sem emlékeznek; — 12 órakor hozá gála kocsiján a főudvarmester Coloredo-Mansfeld herczeg; le menénk eleibe a kapuig egész kancelláriai testületül; — felvezetők; — több magyar *Éljen!* hallaték. A tanácsteremben Coloredo német, — a *szokott kaptára ütött rövid*

beszédét, a szellemdús ifju még alig 36. éves kancellár erőteljes német beszéde követé; — a magyar ajk kitünék, sőt sok német fülnek élesen esék. A főudvarmester eltávozta után külön terembe menénk mű a kancellária testülete, s ide csak magányosan valánk menendők, de több főembereket, például az erdélyi kancellárt *Nopcsát*, a volt kancelláriai elnököt b. Miskét, b. Jósikát, gr. Eszterházy Károlyt, Pálffy Grófokat sat. meg nem leheté tartóztatni, hogy velünk együtt be ne vonuljanak. — Hosszú, czikornyás de lankadt latin beszéddel üdvözlé itt az új kancellárt, a kancellária nevében Bedekovich Lajos báró, másod alkancellár, mit a jeles Gróf mennnyivel rövidebb, annyival classicaibb, szellemdúsabb szinte latin beszéde követe a valóban szónoki ajakról. — »Elmultak — mondá a lelkes férfiú — az idők, melyekben e fényes hivatalokra emelkedett előbbi kancellárok, a mellett hogy kötelességek pontos betöltésével diszelhettek, még babért is arathatának nevök mellé, — belépett a mindent újítani, az elődök szerzéseit, a minden ót elvetni törekvő kor, — s valóban megrettenék hivatalom terheitől, ha oly férfiak nem volnának köröttem (: itt az előtte álló Bartal és Stettner tanácsosok felé tekintett :) kik önszorgalmuk s jelességük által verekedtek mostani méltóságukra, kik fényt terjesztének mindig a testületekre, melyeknek tagjai valának, s kiket én személyes megkülönböztetésre méltattam már ennek előtte, s fogok méltatni jövődöre; — csak ezek segedelmével reménylem, hogy a királyom s kedves hazám közös javát, mit semmi jó fejedelem nem választhat el egymástól, munkálhatom állandóan.« A körülállókkal kéz-fogás, részint nyájas főhajtás zárta be a szép ünnepet; — s több magyar *Éljenek* közt hagyók el a terem, *mi nem épen volt mindenkinek inyére.*

23. *Csütörtökön* Stettner tanácsosnál ebédeltem. Ebéd után több diplomaticai s közjogi kérdésekbe ereszkedtünk. Panaszkodék ő, mily nehéz Magyarországon a jus publicum tudásában csak valamennyire is haladni, — mert úgymond nem mindennek juthat a szerencse egész Archivumokat *kizsákolni*, mint Bartalnak a pozsonyit, — mig az ember valamire juthatna, megvénül; — én, folytatá tovább, politicus pályára sohasem készültem, s azt gondoltam, elég fényes carrierem lesz, ha Pesten mint prókátor, — nem szégyenlem megvallom, — híre kaphatok; — im az idők változtak, s én most itt állok. Emlité, hogy *Bedekovichot, már az 1-ső Alkancellárság után látta járni ma*, magyar ruhában; pedig *Zsedényitől azt hallá, hogy Somsich fog jönni le a Státus tanácsból első alkancellárnak.*

24. *Pénteken*; — egész nap szünetlenül szakadván az eső, ki sem mentem a szobámból. Estve ujságul mondá Naményi, hogy Barsban a *Balogh* dolga elesett, s *Lipovniczky* és *Ambró* választattak országgyűlési követekké. E két utóbbi, a királyi fiscus keresete mellett hűtlenségi perbe fogatván a megye gyűlésén tartott kemény beszédeikért, alázatos könyörgésökre királyi kegyelmet nyertek, így a *királyi párthoz* számítatnak. *Nagy örömet okozott Bécsben a Balogh kimaradása*; valamint Nógrádból a *Kubinyi Ferenczé*; Fejérből a *Madarászé*, Tolnából a *Bezerédyé*, s Biharból a *Beöthy Ödöné.*

25. *Szombaton.* Gróf Teleky Józsefnek mint az eddig Erdélyhez

tartozott, de az 1836-ki országgyűlési törvényczikkely értelmében Magyarország visszakapcsolt Közép-Szolnok, Zaránd és Kraszna vármegyék, úgy Kővárvidéke valóságos visszaçsatolására kinevezett királyi biztosság elnökének jelentését olvastam az iránt, hogy e megyéket, az országgyűlésre meghívó királyi levél ellenére is *eltiltá az erdélyi kormányzések attól, hogy a magyar országgyűlésen követeik által megjelenjenek*, — Zaránd vármegye mégis *Gr. Teleky Domokost*, és *Kozma Pál* főjegyzőt; vagy ezek helyére, ha el nem vállalnák *Gróf Gyulay Lajost* és még egyet választá követeinek, s hihetőleg Teleky és Gyulay jelenedének meg az orsz. gyűlésen. — *Teleky feje volt a mult erdélyi orsz. gyűlésen a szabadszemléknek, s fő eszköze annak, hogy Ferdinánd főherczeg kormányzóznak el nem választaték.*

26. Vasárnap. Tudósítás érkezék, hogy Tolnában a szabadszemlék igen kemény utasítást készítének követeiknek. *Wirkner* titoknok hozá e hirt délután 2¹/₂ órakor Stettnerhez; — a főispánt Eszterházy Károly Grófot, *ki csak nagy pénzáldozattal tudta minap kivinni*, hogy a király pártiak közül választatának követeik, ismét leküldeni gondolkoznak e miatt. Ebédén Stettnernél voltam. Oda izent *Gosztónyi Miklós*, minap országbírói ítélőmester, s a Wesselényi Miklós Báró ellen lefolyt hűtlenségi perben előterjesztő, most az egyesült kamaránál tanácsos, hogy ebéd után hozzá akar jönni. *Stettner azonnal pakolta minden hivatalos irományait, „mert — úgymond — ezen embernek olyan csúnya szokása van, hogy mindent felkutat.* Minap a kancellárral beszélgettem, Gosztónyi oldalt állott, s minden módon fülelt, hajtogatta nyakát előre, hogy beszédünkéből valamit kivehessen; Most jött a kamarához, már a kancelláriához szeretne ájtjönni, — már ministerialis dolgokat szeretne kezelni, — én vislának hívom.« Ebéd után csakugyan megjelent, s én búcsúmat vevém. *Németh Lajos udv. ágens* barátomat látogattam meg. Ez *Wirknerrel*, *Wirkner Gróf Mailáthtal* van igen nagy összeköttetésben. Mondá, ő azt hiszi, s említette már *Wirknernek* is, hogy a jövő országgyűlése nem fog oly csendesen, a kormánynak annyira akaratja szerint menni, mint ők hiszik; s már előre ki is kiáltották; mert bár *Beöthy Ödön* Biharból, *Balogh*, *Kubinyi*, *Bezerédy* kihagyattak a követeik sorából, épen ezek otthon maradvájok, annál erősebben fognak hatni az utasítások adására. *Némethhez jöti Jankovich Laczi* eddig *Practicáns* társam, most már *Veröcze* Vgye követe, ki ma adta be eddigi hivataláról lemondását, jövendőre már majd azon megyében folytatandó szolgálatját. — *Naményitól* hallám délután, hogy valamely sürgetős hír érkezett, minek következtében *Bartal*, *Wirkner* kétszer levén nála, erősen kezdett dolgozni (hihetőleg a tolnai). — *Bartalnak*, *Gróf Pálffy* kerületi táblai bíró, keményen oda beszélt, miért nem adat számára királyi meghívó levelet? mi ötet törvény szerint illeti; — „*tán csak szokás szerint*“ felelé *Bartal*, de nem kevésbé zavartan, — a hevesen fakadozni kezdő *Pálffyt Nagy Lajos* elnöki titoknak gátlá meg beléptével. *Úgy látszik a kormánygyeplő vesztett Pálffyak, Majláth elleni pártot ügyekeznek alkotni a közelgő országgyűlésen.* — A királyi előterjesztmények még mindig nagy titokban tartatnak. Egész nap eső, csak 8. foknyi meleg.

27. *Hétfőn.* Tolna Vgyéből sebes hír érkezett, hogy miután Eszterházy Gróf a főispán a követek elválasztása után a gyűlést odahagyá, az ellenfél a jegyzőkönyv felolvasása alkalmával az egész dolgot felakará forgatni; — az alispán a nagy zürzavar között eloszlátá a gyűlést, s most sem utasításuk, sem hitlevelök nincs a választott követeknek. Ez az mit tegnap Wirkner egy-két szóval tudtára ada Stettnernek. Bartal, Stettner ma már 8. óraker összejöttek szokáson kívül a kancelláriánál, s meg elmentek, tán Gróf Mailáthhoz. Mit határoztak még nem tudni. Pest Vgyéből szinte tudósítás érkezett. Ezen vármegye a f. hónap 4-kén tartott gyűlésében *Gr. Ráday Gedeont* választá követének temérdek szótöbbséggel, ki egyik a gyűléseken tartott beszédeiért a kir. ügyek igazgatója felperessége alatt infamia büntetésre perbe fogottak közül. Mihelyt a hirt ide a Nádor feljelentette, egy kir. leirat ment a Vgyéhez, melyben tudtára adatik, hogy ő felsége nyilván kimondván meghívó levelében, hogy alkalmas, *s békesség szerető férfiakat* válasszon országgyűlési követekül, és mégis e megye Rádayt választá, ki a fiskus keresete alatt van, s a kereseti szennytől, bár elég módja lett volna, még eddig sem tisztítá meg magát; — parancsolja tehát, hogy e választás megsemmisítvén, Ráday helyett azonnal más alkalmas követet válasszon. Pest Vármegye most azt határozá, hogy ő e megsemmisítést törvényesnek el nem ismerheti; — Rádayt ugyan nem küldi fel Pozsonyba, de a mellett hogy ő felségének e dolgot tudtára adja, egyszersmind 2-dik követe Szentkirályi Móricz által mint sérelmet adatja elő mindjárt az országgyűlés kezdetén, s körlevél által szólít fel minden megyét, pártolják ez ügyet. Ma jött kezembe egy Resolutio azon felterjesztményére a magyar kancelláriai némely tagokból, névszerint a Gróf Mailáth elnöksége alatt, Bartal, Stettner, Szerencsy és Plathy tanácsosokból, úgy a 2-od alkancczellár B. Bedekovichből álló felsőbb helyről kinevezett biztosságnak, minő rendeleteket kelljen tenni a beálló országgyűlése iránt, s miféle királyi kivánatokat terjeszteni annak eleibe. Még ez év elején adatott ez fel, az itt Bécsben akkor megjelent nádor, primás és Gr. Cziráky Antal akkori országbíró külön véleményeikkel. A nádor, s a primás véleménye mint gondolni lehet mérséklett, törvény s alkotmányszerű, — de annál tulajdósb, anrál hazafiatlanabb a Gr. Czirákyé. Ennek véleménye szerint erővel, bátorsággal kell most fellépni a kormánynak, a hűtlenségi perbe fogottak ellen a legszigorubbann menni, s elkészülve lenni arra is, ha az országgyűlésnek úgy kellene is eloszlatatnia, mint néhány évvel ezelőtt az erdélyinek; a királyné megkoronázását nem kell belé tenni a kir. kivánatok közé, mert ezt alkalmúl használnván az ország lakosi, könnyen azt kívánhatnák, adjon ő felsége bocsánatot a hűtlenségi perbe fogottak: nak, mint adott minap ily alkalommal az olaszoknak, mi gyengeséget mutatna; a kerületi üléseket el kellene ugyan egészen törölni, miután azonban már százados szokáson alapulnak, legalább az ifjuságot kell belőlök kirekeszteni, s zárt ajtóknál tartani a tanácskozást; azt is pedig úgy, hogy sok idő ne engedessék a kerületi tanácskozásra, hanem vagy vannak készen vagy nem, az országos ülés megtartassék; — előre lehet látni, hogy Gr. Rádayt, s más nota alá fogottakat némely megyék fog-

nak ügyekezni követekké elválasztani, de az ilyeneket el kell tiltani, mint 1794-ben Czinderyt a Somogy Vgyei követet eltiltották; végre a főrendek táblájánál, hová Gr. Dessewffy Aurélt, és Gróf Almássy Móriczot, úgy Ürményi Ferenczet és Tihanyit, ez utóbbiaknak valamely főispánságot adván, is meg kell hini, s minden módon pártolni, — az udvari részen levőknek meghagyni, hogy az országgyűlés végeig ott maradjanak. Mindezen javallatokból, melyeknek a kancelláriai választmány nagyrészt ellenek volt, csak a királyné koronázásának kimaradtát hagyá helyben a felség, ezt azon időre tartván vissza a Cziráky véleményéhez képest, ha az országgyűlés az udvar óhajtása szerint menne, s azt az országlakosok magok kívánnák. A Ráday ügyben szinte helyben hagyá a javallatot. — Így tehát a királyi kívánatokat fogják tenni: 1. Katonaadás., 2. Az adó és katonatartásbeli országos munkálat megvizsgálata. 3. Az adónak újabbi megajánlása, — de ha lehet azon feltételnek, mely a mult orsz. gyűlésen odaszúrattott, hogy t. i. vele együtt az országgyűlés határnapja is kitzetetik, kihagyásával. E szerint előre látható, hogy e gyűlés ismét hosszan fog tartani, mind a mellett, hogy Cziráky javallá a felségnek, hogy nem kell a rendeknek a tanácskozássra hosszú időt hagyni, hanem a gyűlés bezárásával sürgetni őket gyakran, — a mult orsz. gyűlés végét hozvája fel például, hol a sürgetések miatt, egykét hét alatt több végeztetett, mint addig hónapok alatt. Órizzze meg Isten szegény nemzetemet az ilyen magyartól! Esős, igen hideg idő.

28. *Kedden.* Semmi nevezetes. Délután véletlen Bónis Samu kedves barátom s most Szabolcs Vgye követe lépett be hozzám, testvérével Barnabással. Elmentünk együtt az olasz daljátékba. Estve a »Bárány«-nál vacsoráltunk. Egész nap szakadt az eső.

29. *Szerdán.* Korán reggel Bónis Samu jelent meg nálam, — tanakodtunk az ország, részint magános dolgainkról. Mondá megtette a rendelést, hogy Dani öcsém választása szerinti jó lovat kapjon, — ára iránt teljességgel nem akart értekezni. Ebéden Stettnernél voltam, — különös rossz kedvben találtam, — a híreket, hogy Tihanyi Temesi főispánná, s Beóthy Ödön Debreczen városa követévé választaték, már ő is hallá, — ez utóbbit kétségbe hozá, s ha ez igaz — úgy mond — nem méltó, hogy a kórmány pártolja a városokat. Egész délután Bónis Samuval sétálgattam. Változó idő.

30. *Csötörtökön.* Úrnapja levén, én mint a kit e napnak már többször látott pompái nem érdeklének, szobámban maradtam literáriai multságaim közt. Ebéd után a két Bónissal kimentem sétálni, a Wasser Glacis-n találkoztunk Zoltán Jancsival a Szabolcsi 2-od Alispánnal s 1-ső követtel, és kedves nejevel. Én s Bonisék onnan a Prater vigalmait, később a népkert multságait mentünk megtekinteni; s estve a Bárány-nál vacsoráltunk. Ez után Samutól, mint másnap Pozsonyba elutazandótól búcsúmat vöm. Reggel borongós, később szép tavaszi idő.

31. *Pénteken.* Gönczy Sámuel bátyámmal, a kassai kerületi 2-od tartománybiztossal találkozám, — együtt ebédelénk, — mondá miként örül Dani előmenetelén, s hogy rólunk annyi jó hírt hall; — emlité hogy mind ő s mind Gr. Sztáray is ajánlá öcsémet ezredesének; bekísér-

tem Gr. Mailáthhoz a kancelláriába. Itt Szegedy Lajos udv. titoknok, az országbíró Mailáth Györgynek jövendő veje kért meg, nézném át magyarul feltett házasság hirdető jelentését; — átnézém, javíthatám, — egyszer megnyílik az ajtó, a kancellár kilép, s derült arczzal fogadja főhajtásomat, — Szegedy összecsókol csekély fáradságomért, a kancellárral elindul, én utánok ballagok, — a lépcsők alján a kancellár megáll, visszafordul, — intésére én sebesen alá sietek, s ő (:kalapját fel nem akará tenni, míg főmet én is be nem fedezém :) e szavakat intézé hozám: »már régen akarám megkérni egy szivességre, mind magam, mind bátyám az országbíró nevében, — a vármegyék örvendező levelei érkeznek mindenfelől, ezekre csinosabb magyarsággal akarnánk felelni, — arra kérném tehát, felelne nevünkben a törvényhatóságoknak!« — Örömem mily nagy vala e szép megtiszteltetésen, nem vagyok képes kifejezni. Tiszta meleg idő.

Június. 1. Szombaton, semmi nevezetes; — többnyire Bónis Barnabással töltém az időt.

2. Vasárnap. Stettternél ebédeltem; másnap indulandó volt Pozsonyba az országgyűlésre; — azt, mit máskor már háromszor említett, hogy valamelyikünket magával leviszen, most elő sem hozá, — én pedig szerényebb valék, hogy sem emlékeztetem volna reá.

6. Csütörtökön. Pozsonyból ujságok érkeztek, — hogy a Rendek a kir. személynök az iránti javallatát: tisztelnék meg a főrendeket, nem akarák elfogadni, mondván, hogy a Pest, Tolna s Erdélyi két követek nem lévén jelen, ők egész országgyűléssé magokat nem alakíthatják, — végre ezen kérdés kerületi ülésre halasztatván, a főrendek megtiszteltetésére küldöttséget neveztek; — ezek a primás elnöklete alatt viszonozák üdvözlötöket; kivívták azt is hogy a királyt magyarul köszöntsék meg. Mindezeknél rám nézve örvendetesb hir volt, mit Kussevich Auréltól hallék, hogy Névery Sándor status-tanácsi tiszté neveztetvén ki, így nálunk egy fogalmazói hely megüresedett. — Náményival s Kussevich-csal, Grubiczy Laczi collegámhoz mentünk örvendezni, kit koránál fogva leginkább illet e hely.«

Itt a napló megszakad.

Az eredetiből szórul-szóra másolta

CZÉKUS LÁSZLÓ.

AD VOCEM.

Akadémia. Vojtináék az idén is elkövezték, a mi tőlök telt. Mint a hogy a májusi meleg eső előhossa azokat a kis négylábu, ugrádozó teremtéseket, úgy elevenítette meg az Akadémia májusi nagy gyűlése (>nagy hete<) a Vojtinák halhatatlan nemzetségét. Amazokat a víz, ezeket a jeligés leveleket hamvasztó tűz kelti életre. Volt is hadd-el hadd a napi sajtó kákatermő parcelláiban, minthogy már Aristophanes békái kijelentették, hogy »Hallgatni rettentő dolog« (249. s.). Most is rúdul ledicsértetett ott az Akadémia, akárcsak a mesebeli léczkirály. Vérökben van a Vojtináknak ősapjuk indulója, erre a marsra billentik lábukat, bokáznak, bukfenczeznek, mint akármely sátoralja rajkó. Rárántották, el is ropták, hogy

Előre tökszár, csimpolya, doromb,
Madárkelepce és repedt kolomp!
Fel hagymabördő, fűzfasíp, bürök
Lyukas kulcs, mely süvít, kanásztülök,
Czirok-hegedű és hasadt fazék;
Hadd zengjen a föld és zengjen az ég!
Mert a hazának épen ily zene
Most éltető, fenntartó eleme.

Elszánt ármádia ez a Vojtina had! fúhat a nemere-quóta szele, a mint neki tetszik, felfagyhat abban a tocsogóban, melyben száma nélkül szaporodik: annál harsányabban sivaikodik, mert neki igazának muszáj lenni. Egyhangúlag tiltakozik az Akadémia jogtalan bírálata ellen, a melylyel egyiket itt, másikat amott érintette.

Hajh Nádasdy, Bujovszky,
Farkas-Raskó, Scitovszky,
Karácsonyi, Teleki,
Marczibányi, Semsey,
Wahrmann, Pollák, Lé vay,
Bükk László a néhai,
Biztosító, Takaré k,
Kereskedelmi bankék,
Bródi, Lukács, Péczely,
Tomori, majd Széchenyi,

Ullmann, Vitéz, Sztrokay,
 Vigyázó, Kanizsay,
 Bézsán, Kóczán, Gorove,
 Nem a Nagy jutalom-e?
 Forster, Dóra s a többi
 Nyerettetett alibi;

— Ez fáj, itt van a bibi!!!

Hajdanában, mikor még csak Teleki-, Marczibányi-, meg a Nagy jutalom fája termette az aranyat és babért, egy-egy ős Vojtina solo-keserve csak olyformán hangzott el, mint a tólakók egy-egy német nemzetiségű »kum-kum«-ja: ma, a mikor ennyire felszáladosott az aranyerdő, a Vojtinák is teremnek a hol nem vetik is; azért nem csoda, ha a tólakók magyar nemzetiségű »adta-teremtetté«-je recseg-locsog szerte a pocsolyák mentin:

»Le az akadémiával, nem érdemli az országos segélyt; nem dolgozik, csak millióit(?) szaporítja; nem adja ki a nagy (és kis) regényírók s versszerzők műveit; nem írat egy böcsületes geográfiai munkát; legfeljebb votyákizál, darazsakról értekeznek; még a *veteránok* (a veteránok!) is nagyobb buzgalmat és tevékenységet fejtenek ki a közismeretek terjesztése terén, mint az akadémia. Hogy a magyar nemzet életével kontaktusban van, azt is csak az sejteti, hogy az ötvenhetedik ünnepi közgyűlésen Volf György rendes tag, a honfoglaló magyarok műveltségéről tartott felolvasást«. Punctum.

Mi volt ebben a kontaktusra valló felolvasásban? Nem is érdemes róla tudomást venni, mint nem szokás az Értekezések, Értesítő, Közlemények, önálló munkák s általában az akadémiai kiadványok tartalmáról. Iszonyodjál tőlük t. olvasó közönség, mint a hogyan mi Vojtinák iszonyodunk s olvasd helyettök a mi sanyarodott rajzainkat, alomszagú szerelmi rigmusainkat, pinczér-borbély finomságú nyelven írt novelláinkat s egyéb, egymás által kölcsönbe dícsért majmolódásainkat

Minden héten hatot,
 Minden hatot hétszer;

azontúl tartsd nevetségesnek a tudományt, hon-haza ellenségének az azzal foglalkozó Akadémiát, mely elébb-utóbb elárulja a hazát, kiforgat nemzetiségedből, Goethe-szobát nyit, idegenből elsőrangú ismeretterjesztő műveket fordítat.

Tiz-tizenöt éve, hogy crescendo járja ez a rekegő nóta épen úgy mint

Ott, hol bolyhos nádfark konyul le a tóba,
 Nádi veréb szállván rá látogatóba.

Azóta minden ujságíró magyar gyerek, zsidó gyerek, ha egyszer felcseperedett, az Akadémia gyalázásán szabadul fel az inasságból. Mindeniknek fáj valami, a miről a Farkas-Raskó, Bulyovszky, Nádasdy, Kóczán stb. pályázaton elégetett 50—60 darab jelíges levélke adhatna felvilágo-

sitást, de a melyeknek hamvát is elnyelte az Akadémia kandalója. Így hát köd előttök köd utánuk, azokat senki meg nem látja, — te pedig Akadémia ezt nem viszed el szárazon!

Etiam innocentes cogit mentiri dolor.

Se baj. Ősi virtus ez már minálunk. Pekri Lajos vitéz huszárhadnagy a XVI. században I. Ferdinánd királynak csúfnevet adott s hét évi keserves fogságot szenvedett érte. Cserepár utódai megtanulták példáján, hogy nem tanácsos az idegent bántani. Annál inkább pasquillizálták a nemzeti fejedelmeket, a meddig csak bennök tartott. — Haj rá Vojtinák! A ki nem tudná, a ti ripakodásaitokból meg fogja tanulni, hogy az Akadémia magyar nemzeti tudományos érdeket szolgál, — vissza fog arra is emlékezni, hogy mit tett 1859 óta, a mikor Kazinczy ünnepével lelket öntött a nemzetbe, s ha keresi, »Borúra derű« jelige alatt megtalálhatja munkásságát hirdető kiadványainak teljes jegyzékét is és nem a ti »nagy heti« passio-gajdolásaitok hamisított librettóiból fogja megtudni, hogy mit dolgozik az alatt, míg a Vojtinák

»— a hont ordítva szeretik!«

Balassa arczképek. A Vasárnapi Ujság szerkesztője, lapjának ez évi 1. számát a két Balassa Bálint arczképével tette rendkívül érdekessé. Míg II. Bálint arczképének teljes hűségért, az orron szenvedett tetemesebb sérülése miatt, a restaurátor sem állhat jót, addig a nagy I. Bálint arczképe mind a vásznon, mind a nyomásban teljes hűségűnek mondható. Híven festette-e meg annak idejében a képiró?... nem tudjuk; de azt érezzük, hogy ez a különös, éppen nem vonzó arcz, ha valamennyire megszoktuk, kifejezésével olyszerű ellentétes hatást gyakorol ránk, a milyenek ígérete alatt vagyunk akkor is, mikor a költő életét és költeményeit »forgatjuk elménkben.« Lehet, hogy épen ez is a kép hű voltát bizonyítja. Hálás köszönet illeti a családot, hogy a M. T. Akademia felkérése folytán, a hírneves ősök képmásának megismerhetésére a közönségnek is alkalmat nyújtott; — valamint Dókus Ernőt is, a ki szíves közbejárásával ezt kieszközölte. Legyen feljegyezve dr. Erdélyi Pál t. barátunk érdeme is, a ki ezeket az arczképeket akkor látta és hírt hozott felőlök, midőn a b. Balassa család által a M. N. Múzeumba deponált családi levéltár átvételével megbízva járt a hrabóczi kastélyban. Ott látta még egyebek közt Balassa Menyhártnak igen szép lovas képét is. Ha meg volnának I. Bálint atyja s anyja képei is, mindhárom képnek közzététele, mind történeti, mind irodalomtörténeti szempontból felette kívánatosnak mondható. I. Bálint arczképét az Akadémia, a családtól nyert engedély alapján Biczó Géza által lemásoltatta s egyik termében felüggesztette.

CODEXEINK FORRÁSAI.

IV.

Hieronymi Epistola

Ad Paulam et Eustochium.

De assumptione beatae Mariae Virginis.

(Döbr.-e 495—505. l.)

Zent Ieronimos bezedé Nağ bod azzon napiara

Pavla es Evftokiom. kezereitetek engem: Isőt criľtofnak zerelme keteleneit engem. hoğ rezgetefnek okaert. bezedet tegek Bodog es dičđfeges ziz marianak. fel vetelerđl. hoğ ti zent ġvlekezefteknek leğen deiaki bezednek aiandoka: Il' nağ fđ innepnek napiaban. kiben tanolla ġenge iffiofag teinek edeffeget esmerni Es igen kifdedekbđl igen nağokot gondolni Mikent vrnak engedelmevel minden eztendđkđn. ez nap mindenestđl dičeretben kellen. es dičđfeggel illeffek Azert ha ti kezetekben iđvend. az ketseges iras. ez bodog ziznek meneferđl Ne talantan ketsegefeket bizđnert vegetek Ielenen holott ezekbđl: eğeb bizđnfag ninčen. hanem hoğ ez napon dičđfegef testetđl el valtozt Mvtattatik kedeg v koporfoia. mi lattonkra. mind ez ideig Iofafat vđlğenek kđzepin ki vağon lion heğenek: es olalfak heğenek kđzđtte. kit o paula zemedvel es neztel hol v tizteffegere eğ eğhaz faragtatoh đvdalatos kv tablakkal kiben temettetnek: mind ot valoktol hirdettetik de mof-

I. Cogitis me, o Paula et Eustochium, imo charitas Christi compellit, ... ut... exhortationis¹ gratia, sermonem faciam de Assumptione beatae et gloriosae semper Virginis Mariae... II... ut habeat sanctum Collegium vestrum in die tantae solemnitatis munus Latini sermonis, in quo discat tenera infantia lactis experiri dulcedinem, et de exiguis eximia cogitare: qualiter favente Deo, per singulos annos tota haec dies expendatur in laudem, et cum gaudio celebretur; ne forte si venerit in manus vestras illud apocryphum, De Transitu ejusdem Virginis, dubia pro certis recipiatis... praesertim cum ex his nihil aliud experiri possit pro certo, nisi quod hodierna die gloriosa migravit a corpore. Monstratur autem sepulcrum ejus cernentibus nobis usque ad praesens in vallis Josaphat medio, quae vallis est inter montem Sion et montem Oliveti posita: quam et tu, o Paula, oculis aspexisti, ubi in ejus honore fabricata est Ecclesia miro lapide tabulata: in qua sepulta

¹ rezgetefnek okaert. A rezgetés szó hiányzik a M. Tört. Szótárból.

tan hyvnak mytattatik. minden || latoknak Ezt azert mondom mert fokban ketelkodik ha fel vetetet teftevel őzve Avağ el ment leğen tefteet meg hağvan Nekik bizoncitan akariak. vtet imar fel kőltnek es criftoſſal bodog halaltalanſagban. merńnekben rvhazotnak Bodog ianoſt evangeliſtat. ez bodog ziznek őrizőiet ki ziznek kriftoſtol zizen hağatot. fel tamadotnak fokban vallak Mert v koporfoiaban. mikent zollak femmi hanem manna leletik de mi bizonival ezek kőzöt leğen tibelfőnk: mikent azokol es kiket evangeliom tanofagara vrral fel kőlteknek hizőnk De ha meg porba tertek leğenek. ninčen bizonſagokn čak hoğ olvaſtiuk Mert fok zenteknek teftek kik el alvttak volt. fel kőltenek Es iőttek zent varofba az az iervſafembe es fokaknak ielentek. kikkől bizonrial nemel doktorok ertettek hoğ imar azokban őrok fel kelet telfefedet Mert vallak. hoğ bizon tanok nem volnanak. ha v fel keletek. bizon nem volna kit mi es Bodog mariarol lőt lenni nem ketelkedi. lehet oltalmert. hvt meg alvan Ionkab keges kivanſaggal aleitanonk kel: hoğ nem tanalčnal kvl tőkellenőnk, ki vezedelm nel kvl. nem tudtatik ha kedeg kerdes lenne vr iefus halala vtan mit tőt leğen ez bodog ziz maria Ez eg bizon: hoğ zent zizen tefteben es elmeieben meg maradot. kit okoffaggal gabriel arhanğal mikent mernei naazs illetlen őrizte: es ianos apaſtal es evangeliſta. kinek criftoſ vtet hatta az kereztfarol ziz: zizet őrizett. es v zolgalatfaba zolgalit Nem hoğ: ha valaztott apoſtolnak. ſerege vtet hatta volna. kik kőzöt fei keletenek vtanna. Ki menven. es be menven. naiaſban

fuisse ab omnibus ibidem praedicatur: sed nunc vacuum esse mausoleum cernentibus ostenditur. Haec idcirco dixerim, quia multi nostrorum dubitant, utrum assumpta fuerit simul cum corpore, an abierit relicto corpore . . . Nonnulli astruere volunt eam jam resuscitatam, et beata cum Christo immortalitate in coelestibus vestiri. Quod et de beato Joanne evangelista ejus ministro, cui virgini a Christo Virgo commissa est, plurimi asseverant, quia in sepulcro ejus (ut fertur) nonnisi manna invenitur. . . Verumtamen quid horum verius censeatur, ambigimus, . . . sicuti et de his, quos cum Domino (Evangelio teste) resurrexisse credimus. Sed utrum redierint in pulverem terrae, certum non habemus, nisi quod legimus; *quia nulla corpora Sanctorum qui dormierunt surrexerunt, ac venerunt in sanctam civitatem, scilicet, Jerusalem, et apparuerunt nullis* (Matth. XXVII. 52., 53.). De quibus profecto nonnulli doctorum senserunt, quod jam in illis perpetua sit completa resurrectio. Fatentur enim quod veri testes non essent, nisi et vera eorum esset resurrectio . . . Quod nec nos de beata Maria Virgine factum abnuimus, quanquam propter cautelam (salva fide) pio magis desiderio opinari oporteat, quam inconsulte definire, quod sine periculo nescitur. III . . . si quaeritur post ascensionem Domini quid egerit, unum pro certo est, quia Virgo sancta corpore ac mense permansit; quam sane angelus Gabriel, ac si coelestis paranymphus, intactam custodivit. Et Joannes apostolus, atque evangelista, cui Christus eam de cruce commisit, virgo virginem scr-

¹ tibelfőnk. Ez az alak nincs meg a M. Tört. Szótárban.

bezellet. criftofnak teftóleferől Bizonaval annival zizomban. minivel eleitől fogvan, zent lelekel telfefben meg tanolt vala: es mindent meg latot vñón zemevel. lehet az apofolok es. Azon zent lelek mia mindent meg tuttak volna. es meg tanolvan. mindent bizonfagba lvtattak volna Ez napon dičőfezes mindenkör ziz maria. fel haga meñbe. ez napon angali zep ineklebe eggik mafik ellen: örök zöld segnek mezőibe mikint hvl. minden felől valo polgaroknak. eg náiaf tarfafagok: hvl angaloknak fő innepek: hvl mvnka^{||}nak es keferőfegnek vtanna. bodog es edes lelki elet vagon Ez vilagnak azzóna. ez napon földtől elmvt es ez alnok vilagbol ki ment Attamiai kerlek titeket vigággatok: mert hóg vğ mongak mondhatatlan. igen fel magasztatvan. criftofal orzagl mind öröke Elmeg mondom vigággatok. mert bizodalmas v forñadhatatlan dičőfegeről: Imar meñorzagnak palotaiaba ivtot. hol v zive. banatoth nem lat. Örvendezietek mongam. es vigággatok es öröllőn mind ez zeles vilag: Mert ez napon minekőnk mindeninknek. v erdemenek efedezeferent idvőffegők őreghólt: ti nektek kedeg. vtet zeretőknek. tizteffeg es iozag: egeb zent zizekkel őzve bevebben es adatik malazt Azert zeretőim örölletek es dičerietek vtet: Mert ha vr iftent profeta zava mia. v zentiben tartozonk dičernők: Naggal ionkab. ez nag innepen. v bodog zent. ziz añnanak fő Innepen kel: zep Inekkel. es hangoffaggal. nag zerelmefen magasztatnonk Es iftennek valo melto dičeretekkel edefkednők Es lelki aiandekokkal tizelnők Senkinek ninčenketfegere: hanem mind || v neveknek dičeretire Illik valamit meltan es felfegefen v añnanak tennők

vavit, suisque ei deservivit obsequiis: non quod eximius ille sanctorum chorus apostolorum deseruit eam, inter quos post resurrectionem intrans et exiens, familiaris contulit de Christi Incarnatione: tanto siquidem verius, quanto ab initio plenius per Spiritum sanctum cuncta didicerat, et perspexerat oculis universa: licet et Apostoli per eundem spiritum sanctum omnia cognoverint, et in omnem edocti pervenerint veritatem. . . IV. . . quo beata Virgo feliciter hodie introivit, alternantibus hymnidicis angelorum choris intra pascua aeternae viriditatis: ubi una societas civium supernorum, ubi dulcis solemnitas angelorum, ubi post labores et aerumnas felix et suavis refectio animarum. Hodie gloriosa namque semper virgo Maria coelos ascendit: rogo, gaudete: quia (ut ita fatear) ineffabiliter sublimata cum Christo regnat in aeternum . . . iterum dico gaudete, quia securae de sua immarcescibili gloria ad coeli jam pervenit palatium. Exsultate, inquam, et gaudete et laetetur omnis orbis, quia hodie nobis omnibus ejus intervenientibus meritis salus aucta est. Vobis quoque diligentibus eam, honor et virtus una cum reliquis sacris virginibus amplior praestatur et gratia. Idcirco, dilectissimae, laetamini et laudate, quia si Deum ore prophético in sanctis suis laudare jubemur, multo magis eum in hac celebritate beatae Mariae Virginis matris ejus oportet eum hymnis et canticis diligentius extollere, et dignis Deo jubilaré praeconiis, ac mysticis honorare muneribus. Nulli enim dubium, quin totum ad gloriam laudis ejus pertineat quicquid digne genitrici suae impensum fuerit, atque solemniter attributum . . . V. . . quid-

Valamit kedeg emberi nélo mondhatna : mind kiffeb meńnei dičeretnel Mert ifteni es anđali magaztaffal hirhõt es dicertetet Es lehet profetak mia előzer meg hirdettetet. patriarkak mia peldakban. es bölč bezedekben meg iegezven volt zent evangeliřtak mia Ime ki mvtattatot. es ki adatot Anđal mia nađ tizteffeggel. es zolgalat [mia] zerent idvözletet Ennek felõtte. mel ez. es mene volna Iftenfegent ki ielenik : Mikoron monđa Idvöz leg maria malztval telles vrte veled Aldot te azzon emberek kőzõt Mert ilřten aiandekkal illik vala ill zizet aiandekozni. hog anđal hirdetneiee. v [malaztjaval] malaztaval telles voltat ki meńneknek dičõfeget adot Földnek iftent. beket advan Poga noknak hvtõt. binõknek veget : Eletnek zert Erkolčnek feğelmet Es iol kvldetik anđal ez zizhez *hafonlatojfag* Mert zizefeg mindenkor rokonfag anđalfagnak Mert teftben teft kvl elni. nem földi elet. de meńnei Azert es teftben Anđali eletet kereřni nađvb erdemre vağon. hog nem anđalla lettel Mert || Anđalla letel boldogfag. zizze kedeg lenni iozag Mikoron ember ereievel. azt akaria nierni myee vağon anđalnak termežetent de maga moannoaik zizze vağ anđalla letel Ifteni aiandeknak zolgalatřa nem emberi erõnek Mond az anđal Idvöz leg malztval telles Es iol telles. mert egeb zenteknek rezvel adatot Mariaiban kedeg malažtnak tellesfege eğzer mind bele õtlõt Iftennek bodog zileie. ifõt elõb meg valasztot törvenent Idvözletik anđal mia. malaztval tellesnek Es hirdetik es. ki mia zent leleknek bõ harmatt[bo]val felõl õtlõt minden allatnal Mert igazan monđam. nem kiřded avağ zokot volt az kőzõnet. de melto minden.

quid humanis dici potest verbis, minus est a laude coeli : quia divinis est et angelicis excellentius praedicata et laudata praeconiis. A prophetis quidem praenuntiata ; a patriarchis figuris et aenigmatibus praesignata : ab evangelistis exhibita et monstrata : ab angelo venerabiliter atque officiosissime salutata. Praeterea qualis et quanta esset, ab eodem divinitus declaratur, cum dicitur : *Ave, gratia plena, Dominus tecum ; benedicta tu in mulieribus.* Talibus namque decebat Virginem oppignerari muneribus, ut esset gratia plena, quae dedit coelis gloriam, terris Dominum, pacemque refudit, fidem gentibus, finem vitiis, vitae ordinem, moribus disciplinam. Et bene angelus ad Virginem Mariam mittitur : quia semper angelis cognata virginitas. Profecto in carne, praeter carnem vivere, non terrena vita est, sed coelestis. Unde in carne angelicam vitam acquirere, majus est meritum, quam habere. Esse enim angelum, felicitatis est : esse vero virginem, virtutis : dum hoc obtinere viribus virgo nititur cum gratia, quod habet angelus ex natura. Utrumque tamen et esse virginem et angelum, divini muneris est officium, non humani : *Ave, inquit, gratia plena* (Luc. I. 28.) ; et bene plena, quia caeteris per partes praestatur : *Mariae vero simul se tota infudit plenitudo gratiae. . . . Dei genitrix electa et praelecta jure ab angelo salutatur, et praedicatur gratia plena. Vere plena, per quam largo sancti Spiritus imbre superfusa est omnis creatura. . . . non enim simplex, fateor, vel consueta fuit ista salutatio, sed omni admiratione digna. Siquidem venerationis fuit delatio, oblatio muneris, famulatus obsequii. Quia etsi in*

 vdalatra mert tizteletnek k vetfege volt aiandeknak aianlafa. zolgalatnak  iaiaffaga : Mert azert noha zent profetakban es zenth atakban hizivk hog malazt volt. de maga nem az keppen telliesen Mariaban kedeg minden malaztnak ki cristofban volt. tellfelege i t Merth valami atok Eva mia  tl t. mindent el v tt marianak aldomafa Annak fel tte cristofnak   ziletefe an e malaztot  tt t : me ne mind ez zeles vilagnal fem volt el zer Mert mie természetnek nem volt. elet nem tudta okoffag nem ertette Emberi elme nem fogia Me  rettegi f ld fel. minden természet If t me nei es  vdall  ez mind az ki iftenfegent. gabriel mia izentetik es cristos mia meg tellfedik Ez napnak felfegefe volt : es mikent ez ziz hafonlathatlan Ez innep egeb innephez If t an ali er knek es  vdalatos Azert es fel l valo polgaroknak kepekben zent lelek  vdalkodvan.   neki fel mienefen : Mond. ki ez. ki az pvztabol. fel megen. mikent io illatokbol. f ftnek vezzeie Es iol monga. mikenth f ft vezz . mert veko . es genge. mert ifteni feelmel meg veko olt volt Mert bizo aval bel l meg ege  volt. aldozatban. keges zerelmnek goitafa mia. es zeretetnek kivanfagaval mikent f ft vezz . io illatokbol. Es nem  vda. mert fok iozagnak illatfabol tellf lt vala. es   bel le. zarmazik vala edeffeges illat An ali zepfegnek es fel megen vala kedeg ez vilagnak pvztaiaabol Ieffe g vkereb l   tamadot vezz . regen meg mondot : de valaztatot lelki  r mekben  vdalkodnak vala hog ki volna ki iozagoknak erdemevel. An aloknak meltofagat fel l mvlnaia kir l emfeg zent lelek meg ottan mond ki ez ki fel megen. mikent fel tamadot hainal. zep mikent hold. valaztot

sanctis patribus et prophetis gratia fuisse creditur : non tamen eatenus plena. In Mariam vero totius gratiae, quae in Christo est plenitudo venit, quamquam aliter. . . . Ac per hoc quidquid maledictionis infusum est per Evam, totum abstulit benedictio Mariae. Insuper gratiam re-fudit Christi ortus, quam non habuit prius omnis mundus. Igitur quod natura non habuit, usus nescivit, ignoravit ratio, mens non capit humana, pavet coelum, stupet terra, creatura omnis etiam coelestis miratur : hoc totum est, quod per Gabrielem Mariae divinitus nuntiat, et per Christum adimpletur. . . . VIII. Et haec est hujus praesentis diei festivitas, . . . quae profecto festivitas, sicuti beata Maria incomparabilis est virginibus caeteris, ita incomparabilis est omnium sanctorum festivitatibus : et admiranda est etiam angelicis virtutibus. Propter quod ex persona supernorum civium ejus ascensione admirans Spiritus sanctus, ait in Canticis : Quae est ista quae ascendit per desertum, sicut virgula fumi ex aromatibus (Cant. III. 6.)? Et bene quasi virgula fumi, quia gracilis et delicata, quia divinis extenuata disciplinis, et concremata intus in holocaustum incendio pii amoris, et desiderio charitatis. *Ut virgula* inquit, *fumi ex aromatibus* : nimirum quia multis repleta est virtutum odoribus : manans ex ea fragrabat suavissimus odor etiam spiritibus angelicis. Ascendebat autem Dei genitrix de deserto praesentis saeculi, virga de radice Jesse olim exorta : sed mirabantur electorum animae prae gaudio, quaenam esset quae etiam meritum virtutibus angelorum vinceret dignitatem. De qua rursus idem Spiritus sanctus in eisdem Canticis : *Quae est ista*

mikent nap yedetes mikent hadaknak zerzet elő ferege: čvda. kedeg zent lelek. ű fel menefeben. mert zenteknek fok feregivel erőfföldt. es kőrnől vetetet Azert mōnga yedetes mikent hadaknak zerzet elő feregi Bizonaval ű iozagival yedetes lőt. mikent varnak iol zerzet fereg orra Inneit es onneit. zent angaloknak ereiekkal erőfföldt Zep mikent hold: iđth zepb holdnal. mert imar fogatkozafanal kvl [fell] fenlik. meńriei feńefegeekkel meg feńeföldt: Valasztot mikent nap. iozagoknak fenefegevel mert igaffagnak napia valasztotta űtet. hođ ű tőle ziletneiek ez vilagnak valtoia kinek lehet temetefere. mikent alkalmas hińńōnk. zolgalnak vala angalok: es mind meńriei odvar. neki vigad vala Es nem čvda. mert ańaj tizteffeg aze. ki ű tőle || ziletet. kit meńriei zerzet bečđli. es imagđa ű neki fel emelkettet. aťaval felfegnek zekiben Olvaťvk azert ġakorta zenteknek temetefekre angaloknak iđvefeket. es ű zolgalatokra. zolgalatokot tettek Itđt valasztottaknak lelkeket Inekekkel es vigafaggal meńben vittek. hvl mind ket nemđ [mem] nemzetnek hangoffagit. ferfiaknak es zent zizeknek ineklefeket hallatni. es zep hangoffagit hallatni Ezek kőzđt. ki fokkal řilvabban vađon fokzer űket vilagoffaggal fenleniek Ennek felđtte meeg teťben eltekben es. azon helben čodalatos illatnak. illatozafat erzeneiek. hođ ha O zeroim remenľegnek hiventefere. es hitnek erőffitefere. niha criftos mi idvđzeitōnk. kőrnől alloknak. ű nekik erdemek bizonfagara eńriet. es illeket meltol mvtatni. ű meńriei zolgai mia. holtaknal. mitđl ionkab hinni valo ez napi napon. meńriei-

quae ascendit, inquit, quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut Castrorum acies ordinata. (Cant. VI. 9.)? Admiratur autem Spiritus sanctus, quia — — ascensu — — multis freta et vallata sanctorum agminibus. Unde dicitur, *terribilis ut castrorum acies ordinata.* Siquidem terribilis suis facta virtutibus, ut castrorum acies admodum ordinata: hinc inde angelorum sanctorum fulta praesidiis: *pulchra ut luna*, imo pulchrior quam luna, quia jam sine defectu sui coruscat, coelestibus illustrata fulgoribus. *Electa ut sol*, fulgore virtutum, quia ipse elegit eam sol justitiae, ut nasceretur ex ea. Ad cuius profecto exsequias (quantum fas est credere) famulabantur angeli, et universae coelorum congratulabantur curiae. Nec mirum, quia honor maternus ejus est, qui est natus ex ea: quem omnis coelorum ordo veneratur et adoratur super se elevatum cum Patre in sede majestatis Domini. Legimus enim quam saepe ad funera et ad sepulturas quorumlibet sanctorum angelos advenisse et exsequiis eorum obsequia praestitisse: necnon et animas electorum usque ad coelos, cum hymnis et laudibus detulisse: ubi et utriusque sexus chori commemorantur frequenter auditi, laudesque cecinisse: interea et quod perspicacius est, multo nonnunquam lumine eosdem resplenduisse; insuper et adhuc viventes in carne, ibidem miri odoris fragrantiam diutius persensisse. Quod si ad recreandam¹ spem, dilectissimae filiae, et corroborandam fidem interdum astantium Salvator noster Jesus Christus, ob merita suorum amplius comprobanda, talia et tanta

¹ *remenľegnek hiventefere.* A *hiventēs* szó hiányzik a Ny. Tört. Szótárból.

nek feregit ű feregivel dizeft iftennek ańńa eleibe iőttek. es űtet keptelen nađ vilagoffagval. kőrńńl fenletneiek Es mind az kirali zekik, regen vilagnak zerzefe előt ű ű neki ęartotba vittetek dięeretekkel. es lelki inekkel Senkinek ketseg: mind az meńńei iervafemet: tahat őrvendenek. mondhatatlan őrómmel Tahat meg vidamvltanak Entezhellen zerelmben Es tahat mind őrvendeffel. lelki őrómben lenek. mikoron ez innep ki nekőkń. eztendőről teer. ű nekik mindeniknek zűnetlen vađon Nem meltatlan es. mert hinni valo. hođ mikent [erterne] erteni valo mindennek idvőzeitőie űńńn maga hamarfaggal dičőfegben eleibe iőt leđen Es vilagoffagval űtet vele zekben űltette. mert ha nem. tahat hođ hihető hođ meg tellefeitette. mit ű torverńeben parančol mondvan Tiztelled aťadot es ańadot bizonaval hođ ű atfath tiztelte leđen. űńńn maga tanoo mikoron monda lidoknak En nem kerefem en dičőfegemet. vađon ki kereffe es itille de tiztelem en aťamot. es ti zeęeneitetek engem V' annarol kedeg evangelifta monđa. mikoron meg terenek nazaretbe. vala engedelmes ű nekik. de eđeb az termezet kiben aťa iftent ű allattaban tizteli ű Eđeb kiben zileienek enged; mannoban maga azon eđ criftos hitetik Azert hođ ige teftelőt. es mi benőkń lakozot eđ emanvel az az mi velőkń iften.

dignatus est exhibere per suos coeli ministros circa defunctos: quanto magis credendum est hodierna die militiam coelorum cum suis agminibus festive obviam venisse Genitrici Dei, eamque ingenti lumine circumfulsisse, et usque ad thronum olim sibi etiam ante mundi constitutionem paratum, cum laudibus et canticis spiritualibus perduxisse! Nulli dubium, omnem illam coelestem Jerusalem, tunc exultasse ineffabili laetitia, tunc jucundatam esse inestimabili¹ charitate, tuncque cum omni gratulatione jubilasse: quoniam festivitas haec quo nobis hodie revolvitur annua, illis omnibus facta est continua. IX. Nec immerito: creditur enim quod Salvator omnium ipse, quantum datur intelligi, per se totus festivus occurrit, et cum gaudio eam secum in throno collocavit. Alias autem quomodo implevisse creditur quod in lege ipse praecepit: *Honora patrem tuum et matrem tuam* (Matth. XV. 4.)? Porro quod patrem honoraverit, ipse testis est, cum ad Judaeos ait: *Ego gloriam meam non quaero: est qui quaerat et iudicet; sed ego honorifico Patrem meum, et vos inhonorastis me* (Joan. VIII. 49., 50.), De matre vero Evangelista: *Cum rediret veniens, ait, Nazareth, erat subditus illis* (Luc. II. 51.), Sed alia est natura qua Deus Pater secundum se honoratur, alia qua idem parentibus subditur. In utraque tamen unus idemque Christus recte creditur: eo quod Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, unus Emmanuel, quod est, nobiscum Deus...

¹ *Entezhellen.* Ez a szó hiányzik a Ny. Tört. Szótárból.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. A schwazi ferencz-rendi kolostorban őrzött egyetlen példányból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVI. kötet 7. szám.) Budapest, 1896. V + 46 lap, egy fényképi hasonmással.

Ily cím alatt jelent meg a múlt év végén a m. t. Akadémia nyelv- és széptudományi értekezései között Szamota Istvánnak, e korán elhunyt fiatal tudósunknak, kinek úgy nyelvészeti működéséhez, mint különösen szerencsés fölfedező kezéhez annyi reményt kötött a magyar irodalom, ez a posthumus munkája.

Murmelius latin-német-magyar lexikonát egész Szamotáig csak hírből, vagy másodkézből ismerték nálunk; felemlítette ugyan Bod, Sándor István, Szabó Károly, de látni egyikük sem látta; Ponori Thewrekw Emil, a ki a »Tanodai Lapok« 1864. évfolyamában ismertette, ismertetését egy német közlemény alapján írta. Szamota volt az első, a ki e czélből Schwazba utazott s arról ott másolatot vett s jegyzeteivel ellátva közzé tette.

Murmelius János (1479—1517) Németországban tanult iskola-mester több tankönyvet írt, melyek közül nagy elterjedtségre vocabulariuma tett szert; ezt csakhamar többféle nyelvre lefordították, így 1528-ban Krakóban latin-német s lengyel szövege jelent meg, öt év múlva pedig Heptamydius Márton krakkói könyvkereskedő a latin-német és magyar szöveg kiadását eszközölte Victor Jeromos könyvnyomtatónál.

Ki írta e kiadásban a magyar részt — mondja Szamota — talán Komjáthy, talán más, azt majd a későbbi kutatások fogják kideríteni. Vannak csakugyan bizonyos támpontok, a melyeket Szamota figyelmen kívül hagyott, a melyek némi útbaigazításul szolgálnak a szerzőség nyomozásánál. (Az egyik a fordító ama tulajdonsága, hogy nem elégszik meg egyik másik szónál az egyszerű fordítással, hanem olyan magyarázatot is ad hozzá, mely nem is annyira az illető fogalmat világosítja, mint inkább saját magának arról alkotott egyéni véleményét foglalja magában. Nem arra czélozunk ez által, hogy pl. a cicereula-ról (1540. sz.) a magyar (tatárka) néven kívül azt is megmondja, hogy »ninczen magyar orszakban« vagy hogy a Saxoniabeli sör-höz azt is hozzá teszi, hogy »magyarnak nehez es segen ital« (2180. sz.), bár mindenesetre ezt is jellemző sajátságunk tartjuk, hanem azon magyarázatokra, melyeket az »eggy hazi meltosagnak« nevekhez és egyházi dolgokhoz fűz. Pl.

Papa = Bölcseseguel es igaz isteni tudomással ven embernek kelene lenny (2241.), *Sacerdos* = Isten mondásának listan predicalloia (2257.), *cucullatus rogator* = kodolo es puzteito barát (2275.), *cilicium* = kép vtalo (azaz képmutató = képmutató) kin senuedesnek ruhaia (2042.), *diploma* = oldozo leuel io kórözziennnek nenkel uele elni (2543.) stb. Az a kevés tiszteletet tanúsító hang, melylyel itt a pápáról, barátokról, a ciliciumról s a bünbocsátó levélről említést tesz, míg ugyanakkor a (2277. sz.) *Dignitatum secularium* vocabula-t: *Sent iambor es lizta hazas fejedelmeknek mint sentpal mondia neuekröl* -nek fordítja. E sajátosságai, valamint annak hangsúlyozása, hogy a *sacerdos* az Isten mondásának *tisztán* predikálója, arra vallanak, hogy a fordító már ismerős volt a reformáció által indított szellemi áramlattal s hajlandóságot érzett iránta, habár, mint ekkor oly sokan tették, nyíltan nem szakított is a kath. egyházzal, mit ha tett volna, valószínűleg a hét szentségről stb. szülő fejezet szavait is hasonló szellemű megjegyzésekkel kísérte volna. Másik figyelemreméltó jelenség a fordító görög nyelvtudásának, hogy úgy mondjuk, fitogtatása: *Epitaphium* = koporso felet valo iras. Ταφος az az koporso επι az az felete (1671); *Poëta* = vers szerző iu az görög ighebből ποιηω czeleködöm (2232.) *Grammatistes* = grammatica tudo, iu ez görög ighebből γραμματω az eruk (2348); *Hypodidasculus* = Resumptor iu ez görög buttó túl διδαστω az az tanított (2350). Nem érdektelen Szent-Pál nevének a magyar szövegbe való bevonása sem, noha ez nincs a latinban. Mindezek a sajátosságok megengednék azt a feltevést, hogy Komjáthyt tartasuk szerzőjének az ezt a feltevést az a körülmény is támogatná, hogy a krakkói könyvtáros Perényi Mihálynak és Ferencznek néhai Perényi István fiainak ajánlja a kiadást, Komjáthi pedig 1533-ban a Krakóban Vietornál kiadott »Zenth Paal leueley«-t István testvére Perényi Gábor özvegyének ajánlja, ki miként István neje, szintén Fransepán leány volt s a kihez Vietor is külön ajánlást intézett. E föltevés természetesen az által nyerne megerősítést, ha mindkettőnek nyelve, írásmódja stb. is ezt bizonyítaná, a minek vizsgálása áthágna egy rövid ismeretetésnek szabott határokat.

Annak igazolására, hogy e nehezen hozzáférhető nyomtatvány újból kiadása milyen hasznos szolgálatot tett s mennyi új és becses adalékot nyújtott a régi magyar nyelv szókincsének ismeretéhez, közöljük azon szavakat, melyek Szamota jegyzetei szerint a Nyelvtörténeti szótárban nem fordulnak elő. Ötvenhárom ityen szóról találáltuk ezt a megjegyzést s ezeket felsoroljuk betűrendben: *Agas fa* tignus 1753 sz. *Aranias kep varro* barbaricaria 2428. *Czópógó mosdo* gulturium 1928. *Discantor* musicus 2343. *Eleul kostolo* praegustator 2322, *Eló kuut* puteus 337. oklevelekben: *eleuen* k. *Etkezni* obsonari 2079. *Méhúnek ereztese* examen apum 1208. *Rostelus erkólet* pensiles clathri 396. *Fiylltós* flacus 668. *Gus tekeró* funarius 2424. *Hargia czinalo* membranarius 2453. *Herpitesló* astmaticus 938. *Hezag faias* laganoponus 995. *Hezag faio* iliosus 996. *Hwtús athya* pater adoptinus 2215. *Kenkó czinalo* sulphurarius 2423. *Kesgyarf[o]* faber cultrarius 3385. *Ketser palast* diplois 2033., a Schlágli Szójegyzékben (1155.): *Ketzer kentes*, *Kez haylas* cubitus 750. *Kezkenő*

arolo lintearius 2454. *Kez moso trulleum* 1987. *Kezy ewltózet* manipulus 1663. *Kő oslob czinalo* statuarius 2407. *Kőltbuza pannicum fagotriticum* 1515. *Leuelserző* ab epistolis 2318. *Leuel viselő* tabellarius 2326. *Leveles ag ewmeg mas, perizoma* 2041. *Leves kenyér* offa iussulenta 2111., ezenkívül még Beszt. Sz. 1272. Schlägli Sz. 1873., 1876. Heyden S. X. Dial. *Lo ewltózet* ephippium 1996. *Lobogo kórózt vexillum christianum* 1630. *Melivas thorax* 2034. *Mely suba rheno* 2035. *Meg hanio lo sternax* 450. Ny. Sz.-ban csak hanyo lo. *Orgona gyarto* orgarius 2405. *Ewzuer viselő* mulio 2367. *Ruha arolo* vestiarius 2455. *Ruhafenesteito* czapo fullo 2427. *Saidlee* offa 2110. *Saito gerenda prelum* 1986. *Sar vekonta* sura 804. *Sarkante gyarto* calcariarius 2417. *Sekren uagy selőncze gyarto* arcularius 2439. *Selus pohar patera* 1982. *Surnia azaz első sakal* lanugo 702. *Meg tanazolny* vernare 99. *Trank cereuisia secundaria* 2178. *Vekon ber* aluta 2445. *Vekon ber czinalo* alutarius 2444. *Velckas torok* 708. *Vereiteköző hel thermae* 1749. *Vytezy keuer panis militaris* 2093.

Az itt felsorolt szavak egy jó része ugyan ma is él a nyelvben, más része csak mint összetétel volt eddig ismeretlen, néhány csak a sajtóhiba által eltorzított alak révén jutott ide, olyan is lesz talán, a melyre gondosabb kereséssel a Nyelvszótárban is ráakadunk, vagy a Tájékoztató most megjelenő füzetében nyer megoldást, de mindez egyáltalában mit sem von le a kiadvány nyelvtörténeti értékéből.

Miként Szamota már előbb megjelent hasonló irányu kiadványának a Schlägli Szójegyzéknek, úgy ennek is nagyon emelik becsét azon jegyzetek, melyekkel a ritkább vagy eddig ismeretlen szavakat magyarázza. Ezeknél sikeresen alkalmazta és használta fel azon kiváló becsű szógyűjteményt, melyet különböző levéltárak eredeti okleveleiből nagy fáradsággal és páratlan szorgalommal szedett össze; mint említett kiadványaiban itt is első sorban a ruházatra, fegyverzetre, bútórokra, ételekre és mesterségekre vonatkozó szavakat részesítette kiváló figyelemben, minthogy ezeknek nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti értéke is van.

Végül a 152., 153-ik lapokról vett fényképhasonmás díszíti s egy betűrendes szómutató fejezi be a nagy gondról és kiváló szakértelemről tanúskodó kiadványt.

DÉZSI L.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Emil.* Cher maître! (Jámbor Pál halála). Budap. Napló 105. sz.
Ábrányi Kornél id. Eletemből és emlékeimből. Ism. Magyar. Hírl. 94. sz.
Alpári Lajos. Az első keresztény passziódráma. Nemzet 108. sz.
Bársony István. Ecce homo. Ism. P. Napló 94. sz. — Sz. Zs. Magyar. Ujs. 119. sz.
Bartha József dr. Ilosvai és Arany Toldija. Ism. Heinrich G. Philol. Közl. 371. l.
Békefi Antal. Az asszony itél. Ism. Magyar. Hírl. 108. sz.
Beöthy Zolt. Erdélyi János műbölcsélete. Bud. Szemle 90. köt. 1—16. l.
Biró Pál. Az ország színészete. Jelenkor 9. 10. sz.
Bleyer Jakab. A magyar vonatkozású német történeti népelemek 1551-ig. Philol. Közl. 334—347. 417—436. l.
Bodnár Gáspár. Az Isten nem halt meg. Regény. Ism. Tóvári. Kath. hitvéd. folyóirat 43. l.
Bodnár G. Családi tűzhely búban és örömben. Ism. Pannon. U. o. 92. l.
Bökényi Dániel. Szilágyi István. 1819—1897. Vasár. Ujs. 17. sz. (Képpel.)
Bölköny József. Vadvirág. Ism. Lázár Béla. Nemzet 97. sz. — Ferenczi Zoltán. Erd. Múz. 226—228. l.
Celesztin. Régi és új poétákról. Magyar. Ujs. 97. sz. (Csokonairól).
Császár Elemér dr. Kölcsey Ferencz. Polit. Heti Szemle 15. sz.
Cserhalmi Irene H. Ungarischer Dichterwald. Ism. Tielo, A. K. L. Beil. z. Allg. Ztg. 67. sz.
Décsi Sándor. Ifjuság. Ism. Tardos. Kolozsvár 65. sz.
Dóczi Lajos. Ellinór kiráyleány. Vigj. 3 felv. Első előadása a nemz. színházban márcz. 19. — Ism. Alfa. Bud. Hírl. 79. sz. — H. S. P. Napló 79. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 79. sz. — Ambrus Zoltán. Magyar. Hírl. 79. sz. — Keszler József. Nemzet 79. sz. — Palágyi Lajos. Föv. Lap. 79. sz. — K. t. Magyar. Ujs. 79. sz.
Erdélyi Zoltán. Epizódok. Ism. Lázár B. Nemzet 79. sz. — Vasár. Ujs. 11. sz. — Budapest. Napló 107. sz.
Fehér Jenő. Szürkület. Ism. p. c. Polit. Heti Szemle 15. sz.
Ferenczy Zoltán. A kolozsvári nyomdászat története. Ism. Dr. Rupp Kornél. Protest. Szemle 120—127. l.
Fesztly Árpád. Az én parasztjaim. Ism. p. l. Jelenkor 13. sz. — Vasár. Ujs. 12. sz. — Orsz.-Világ 12. sz. — Magyar. Szemle 16. sz. — l. Egyetértés 108. sz. — Bródy Sándor. Magyar. Hírl. 114. sz. — Sz. Zs. Magyar. Ujs. 119. sz.
Fraknoi Vilmos. Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára. Könyvszemle 1—23. l.
Ghyczy Emilia. Küzdő szívek. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 11. sz.
Gyalui Farkas. Apróságok. Vajda Jánosról. Erd. Múz. 202—206. l. és Nemzet 105. sz.

- Gyarmathy Zsigáné*. Zudorék. Ism. Egyetértés 87. sz. — D. Magy. Szemle 15. sz.
- H. V. Jámor Pál*. (Hiador). (1821—1897.) Nemzet 105. sz.
- Halasi János*. Gróf Széchenyi Istvánról. Nyirvidék 16. 17. sz.
- Herczegh Béla*. Modern szinpad. Ellenzék 9. sz.
- Herczeg Ferencz*. Honthy háza. Színmű 3 fől. Bpest, 1897. Ism. dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 10. sz.
- Hevesi Sándor*. A kritika joga. P. Napló 94. sz. (Kölcseyről).
i—cz. Magyar szinműírók. Máramar. Lap. 14. sz.
- Igyric*. Hiador. P. Napló 105. sz.
- Imre Sándor*. Irodalmi tanulmányok. Ism. Magy. Szemle 17. sz. — Egyetértés 108. sz.
- Jókai* újabb regényei. (A két Trenk. Sárga rózsa. Trenk Frigyes. Tégy jót). Ism. Kiss Ernő. Nyelvőr 167—169. l.
- Kacziány Géza*. Vajda János. Jelenkor 5. sz.
- Kaposi I. és Klinda Th.* Mult és Jelen. Ism. Liberius. Magy. Sion 294. l.
- Kardos Albert*. Kölcsey és Debreczen. Föv. Lap. 95. sz.
- Kazinczy Ferencz* levele Szánthó Jánoshoz. (A. Regmetz 1782. jul. 4.)
- Közli Nagy Márton. Föv. Lap. 80. sz.
- Kecskemélti Ármin*. A »zsídó« a magyar regényirodalomban. Magy. Zsidó Szemle 129—147. l.
- Keglevich István gr.* Az »állandó Nemzeti színház« építése. Magy. Ujs. 108. sz. és Nemzet 108. sz.
- Kóbor Tamás*. Hoffmann meséi. Ism. Magy. Hírl. 114. sz.
- Kölcsey Ferencz* levele Ormos Lászlóhoz. (Cseke, Jan. 24. 1837.) Közli Darnay Kálmán. Föv. Lap. 94. sz.
- Kölcsey. Bud. Hírl. 94. sz. (Vezéerczik K.-ről.)
- Kölcsey n.-károlyi szobrának leleplezése. Vasár. Ujs. 15. sz.
- Komáromy András*. Beniczky Péter pöre. Magy. Hírl. 89. sz.
- Komáromy András*. Kazinczy Ferencz mint genealogus. Turul. 34—37. l.
- Koroda Pál*. Reviczky Gyuláról. Nemzet 84. sz.
- Kun István gr.* Költemények. Ism. Lázár Béla. Nemzet 97. sz.
- Madách Imre*. Az ember tragédiája. Uj betanulásban előadták a nemz. színházban apr. 9-én.
- Madách kiadatlan költeményei. Jelenkor 5. sz.
- Margalics Ede*. Magyar közmondások. Ism. R. B. Polit. Heti Szemle 14. sz.
- Milkó Izidor*. Mosoly. Ism. Jelenkor 14. sz.
- Morvay Győző*. Magyarázó tanulmány »Az ember tragédiájához.« Ism. Doktor Apáczai. Polit. Heti Szemle 13. sz.
- Muzslai K. János*. Rudnai Nicolics Sándor. Jelenkor 11. sz.
- Németh József*. A régi Magyarországból. Magy. Ujs. 108. sz. (Berzeviczy Gergely levelezéséről).
- Nicolics Sándor* költeményei. Ism. p. l. Jelenkor 7. sz. — Lázár Béla. Nemzet 97. sz. — p. c. Polit. Heti Szemle 15. sz.
- Oláh György*. Ezechiél. Ism. Békés 15. sz.
- Palágyi Lajos*. Visszaemlékezés Vajda Jánosra. Jelenkor 4. sz.
- Paszlavszy József*. Földi János. Termtud. Közl. 177—179. l.
- Pekár Gyula*. Hatalom. Ism. Jelenkor 11. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 119. sz.
- Pósa Lajos*. Édes anyám. Ism. Lyka Károly Bud. Napló 97. sz. — Salgó Ernő. Egyetértés 108. sz. — B. E. Nemz. Iskola 14. sz. — Vasár. Ujs. 14. sz. — Tabódy Ida. Ung 15. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 16. sz. — S. J. Nemz. Nőnevelés 170. l.
- Püspöky Graczián*. Egy üldözött nagy férfiú. Magyarország 105. sz. (Jáprai Spissich Jánosról).
- Rakodczay Pál*. Julianus apostata. Tört. tragédia 5 felv. Rövid ism. Magy. Hírl. 101. sz.
- Rákosi Jenő*. Jelentés az 1896. évi Teleki-pályázatról. Akad. Értés. 153—158. l.
- Rass Károly*. A »Toldi« csolnak-jelenete. Ellenzék 50—52. sz.

- Sz. K. Jámber Pál mint Jászai kritikusa. *Magy. Hírl.* 108. sz.
Szabó K. és Hellebrant Á. Régi Magyar Könyvtár. III. köt. *Ism. Kont J. Revue critique* 13. sz.
Szana Tamás. A szépirodalom érdekében. (A Petőfi társaság legújabb terve). Magyarország 92. sz.
Szászy István dr. Tiszavirágok. O-Becse. 1897. *Ism. Vasár. Ujs.* 18. sz.
Szűgy Gyula. Ujabb verseskönyve. *Ism. Lázár Béla. Nemzet* 97. sz.
 Gróf Széchenyi István mint katona. *Ludov. Akad. Közl.* 469—477. l.
Szécsi Ferencz. Dramaturgiai dolgok. *Budap. Napló* 92. 93. sz.
Szegedy Rezső. Kölcsey aesthetikai dolgozatai. *Philol. Közl.* 318. — 334., 436—451. l.
Szentessy Gyula. Ninon dalai. *Ism. Lázár Béla. Nemzet* 97. sz.
Szerdahelyi Aladár. Gentry uraimék. *Ism. Magy. Hírl.* 101. sz. — *Sz. Zs. Magy. Ujs.* 119. sz.
Szigligeti Ede. A mama. *Vigi.* 3 felv. *Ism. m. Szamosujvár* 17. sz.
Szomaházy István. Biarritz és Társa. *Ism. dr. Császár Elemér* 12. sz. — *Jelenkor* 10. sz.
Thury Zoltán. Bolondok. *Jelenkor* 13. sz.
Tolnai Lajos. A grófné ura. *Ism. Magy. Szemle* 13. sz.
Tóth Béla. Szimbolizmus és nyelv. (Még egyszer Pékár Gyula Aranykesztyűs kisasszonya). *Nyelvőr* 165. l.
Trischler Károly. Ifjuságom. *Ism. Szerédy Athilla. Bácska* 31. sz.
Ujlaki Antal. Bibliás emberek. Rövid *ism. Vasár. Ujs.* 17. sz.
Ürmössy Lajos. Irodalom az ötvenes években Erdélyben. *Erd. Múz.* 185—201. l.
Ürmössy Lajos. A régi hazai lapok. *Magy. Hírl.* 95. sz.
Ürmössy Lajos. Az első magyar hírlap. *Nemzet* 108. sz.
Váczy János. Emlékezés Kölcsey Ferenczre. *Vasár. Ujs.* 14. sz.
Váczy János. Kazinczy Ferencz leveleinek VII. kötete. *Akad. Értes.* 165—177. l.
Vadnay Károly. Jelentés az 1896-iki Farkas-Raskó-féle pályázatról. *Akad. Értes.* 158—164. l.
Vajda János. Arany Jánosról. *Vasár. Lapok* 1. sz.
Vajda János. *Jelenkor* 4. sz.
Váradi Antal. »Bánk bán«-ról. *Magy. Hírl.* 94. sz.
Varga Mihály. Hangok a pusztán. *Ism. Lázár Béla. Nemzet* 97. sz.
Vass Tamás. Emlékek. *Ism. Lázár B. Nemzet* 97. sz. — *Vasár. Ujs.* 16. sz.
Vayk. Kölcseyről. *Vasár. Ujs.* 15. sz.
 X. Y. Z. Die Tragödie des Menschen. *Budap. Tagebl.* 100. sz.
Zempléni Árpád. Vajda János. Egyenlőség 4. sz.
Zempléni Árpád. Új versek. *Ism. Vasár. Ujs.* 17. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

